

LITERATURA

POEZIJA

Aleš Debeljak
Lucija Stupica
Helena Crček

PROZA

Milan Kleč
Polona Glavan

LEV ŠESTOV

Lev Šestov
Pavel Kuznecov

DRUGE CELINE

Jaan Kapliński

ZADNJA IZMENA

Ama Ata Aidoo

KRITIKA

Urban Vovk
Petra Vidali
Jožica Štendler
Ignacija J. Fridl
Dražen Dragojevič

ROBNI ZAPISI

LETNO KAZALO

št. 101/102

NOVEMBER / DECEMBER 1999

Aleš Debeljak *Pesmi*

Sloneč na blazini

Zgodnje jutro v avgustu, ki sodi k meni
kakor murvin plod, ki živi za sviloprejko
in prinese novo naročilo, brez naglice, brez
nezaupanja. Spoznal sem te, nič ne skrbi.
Jod in zlato med griči nedeljskega dopoldneva,
sumljivo podobnega obrisom tvojega telesa.
Topel dež po njem prši, ki napaja vsako
ped radodarne kože, se mi zdi, in rad prevzame
odgovornost za bogato letino, kjer poželenje
vedno znova zastavlja vsem, ki notri so,
vprašanje eno. Nič ne skrbi, spoznal sem
te. Odgovor zato res nima smisla, kakor ga
nima ganotje, ki me preplavi brez odpora,
ko te gledam spečo, kako ti pod vekami
utripajo dežele in mesta, kjer me poimensko
kličejo na glavni trg, ki napolnim ga, kot
me napolni tvoj prvi stok: zadošča mi, da vem
vsaj to, kako blažen tek brez cilja traja.

Hvalnica najljubšemu mestu

Tla so prepojena s tedni visoke vode,
plenilci svetišč po lagunah bežijo, oči
povsod sledijo, nekje blizu, čisto blizu
se siničje prsi udirajo pod pritiskom
palca: še malo in kamen, ob katerega se
vitka črna ladja tu in tam nasloni, bo zlil se
s kapljami krvi, nerabne kakor pesem, ki
dva jo le še komaj slišita. Mogoče, no, le
melodijo brez besed. Z zakramenti vojne
je mesto krstilo več deset rodov, a jaz
vsceno vztrajam: kakor da bi imel izbiro.
Harlekin iz palače Grassi, ki Picassu je
dal toliko navdiha, zame ima smisel le
takrat, ko vidim te blede modro pulzirati,
razkošno in z neizogibnim nasiljem,
s kakršnim lepota prihaja v izbrane domove,
nerazdeljiva, neuničljiva, kakor hudourni oblak,
pod katerim vadam šibki spomin, čistim prekate
in širim kanale, da bi lahko se sok, ki izvira izpod
tebe, razlil po stopnicah navzdol, do dnevne
sobe in skozi dvorišča, s košaro iz ločja, ki jo
komaj še vidim, kako zanesljivo jo odmev vodi
čez vrtnice in plitvine, da postavlja smrt na laž.

Hoja za gospodarico

Mimo greš, vitka kot sezona sonca na severnem tečaju,
in moškim in ženskam zastane beseda, ganljive solze
sledijo strugam zgodovine na licih, še palma na skrivaj
zaniha v ritmu tvoje hoje, nepremično ni več niti dno
oceana. In tu strmim, bosonogi deček, ki jasno nebo
si ga je vzelo za spomin na pradedni čas, ko črte na
obzorju ni bilo niti za vzorec, in tako svobodnih
živali, kakor si ti, ki mimo greš, ni videlo niti
najbolj pozorno oko. Mimo greš, mesto se ponovno
zapira za tvojimi koraki, in vse gor do pločnikov
naplavilo je zrele češnje, ki pobiram jih skupaj z
množico, ki gre za tabo, in občudujem te, skupinsko,
ker samo zame je premočna tale luč. Kako hvaležno
se upogiba mi koleno, ko nič ne terjaš in nič ne daješ,
le slutnji daš pravico, da pričakuje te kot edino gostjo
na slavlju, in občutek nejasni nam dovoliš, da spreminjamo
podobe tvojega telesa, a zakon isti nam povsod nalaga,
da vsaj današnji dan poimenujemo s tvojim blagoslovom.

Poljub

Kako iz valov se dviga v zalivu in utripa
kot strašna sila morja, ki bolj oprošča, kot
kaznuje, obsojeno na rojevanja brez sadu,
kako me zbuja in vase jemlje, s tankimi
dlanmi in migotanjem puha, krhkega
kot sveža slutnja vse bolj gor, do
višine trepalnic in senc obrvi, čez
usta, razlita blaženo prek obraza,
čez ušesa, v katerih se krik galebov
lovi, slavospev trenutku, ki traja, traja,
da v njem še bolj zanesljivo ne bi se
ločilo nič, kar skupaj sodi, kot ladja,
ki skrbi jo le, kako prispela bo v luko,
in sidro vrže in pristane, da prerokba
se izpolni in mornar, v solni steber
sprijet, za vselej ostane sklonjen
nad trebuh, kjer mešički kapljic se
svatovsko bleščijo še leta po tem,
ko vendar umakne se potop.

Pismo domov

Po tolažbi hrepenim, brez prave mere,
po pozabljenih votlinah, kamor Bach
ne seže, po zvonu, ki zadonel bo sredi
monarhije, ki ni je na nobenem globusu,
po vročični zbranosti lovcev, ki prizadevno
puške gladijo, po okusu solze hrepenim,
po vrenju mozga v kosteh in po čudežu,
ki odpira se kakor usta v nemem kriku.
Samo jaz prisluhnem in se hitro uglasim
z utripanjem miline v ledjih sprožim se,
kot me ni učil nihče, brez prave mere,
sam na sledi, ki bratovščina je ne pozna,
sledim linijo vratu in glave, vržene vznak,
bolj nujnemu ukazu se podredim,
ki na vse mišice pritisne in od mene
terja, naj se kot tisoč sladkih šiber
razcvetim in zapojem končno že iz mesta,
ki Rim, Medina in Jeruzalem je hkrati in
tako me poteši, kot to zna le ena domovina.

Očividec v vrtu

Če res je, da zaman se kličejo ljudje iz samote
v samoto, bi rad tukaj, pred tisočnimi pogledi
starih duš, ki topo kakor kipi trajajo,
zazrl se še poslednjič v rožo, mogoče
občutljivi mak, žafran ali tulipan ponosni,
ali pa kakšen tak, ki le tri ure traja v razcvetu:
vseeno. Rad bi le potrdil, da svet ne bo popoln,
če manjkala ti bo moja bližina. Zato bi rad
v roke te enostavno vzel, stisnil te za steblo,
potežkal te in zmečkal v pesteh in takoj
omahnil sam in sok postal, ki teče tja,
kjer pred leti mesta mu ni bilo, rad bi v zraku,
ki blažen vonj prestreže, do mile volje
nadihal se še jaz, rad mezel bi med lasmi
in skozi korenine in po čvrsti cevi vse
do cvetnih latic potoval, rad prisegel bi
na vrhu kot prosojna kaplja jutra,
izpovedal bi rad rotečo vero v vertikalno,
vrtoglavo bi rad narastel, brez primere,
in plaz krvi, ki začutim ga v vršičkih,
sleherno oblast mi vzame in odvezo da,
ko izbrizgam se v spomin, ki tvojemu
imenu vselej stopa z radostjo v bran.

Angeli, bližnji sorodniki

Kako ni navdušenja in ne grenkobe
na licih moških in na licih žensk,
kako obnavlja se jim žar okrog glav,
ki v počasni predaji ga dopuščamo,
njihova usoda v temenu nas skeli,
in kako v najboljših oblačilih
letijo nad solinami, kako iz vreč za
moko pršijo, iz zamolklo rdečega neba,
in študent senc jim z muko sam sledi,
tja čez sipine in prazna stanovanja in
skoz starodaven ritual, da kasneje bo
znan namesto zblaznelih prič molčati
o tem, kako neznatna so njihova telesa,
kako lebdijo v okviru lanenega platna,
žalostna in lepa, v zrnih peska, ki polzi
skoz stekleno uro, kako s perutmi
plaščev šumijo nad nami, ko nam
škrtno nedolžno pod stopali, na vedno
enaki poti domov, ne da bi čutili, kako
ni navdušenja in ne grenkobe na naših
licih, ki skrčiti nikoli več ne morejo se
v enostavno hlipanje, v nauk svežih solz.

Praznik druge celine

Vročina se dviguje, že ob prvem svitu,
ki le zate rdi, smehljaš se, kakor da
ti je vse jasno že od takrat, ko si pustila
za seboj hrepenenje palač in arkad
domačega mesta, ko si se dvignila
in šla, v radodarnem decembru,
v hišo tvojega človeka, kjer svetlobne
lise na opekah tkejo predrzne načrte
ljubezni in neskončno slavo ploda.
Vročina se dviguje, oddaljeno doni
iz zvonika, ne, to ni Unitarska cerkev,
kjer si pri petih letih, obuta v drobne
plesne copate, prvič videla otroka, ki leži,
črn kot čudoviti sad iz globin planeta,
v otepu slame pod jutranjim sijem repatice,
vročina se dviguje, zbor poje mogočno
hvalnico v nerazumljivem jeziku,
zvoki nezadržno polnijo prostor, ki
raste in se dviguje kot tokovi medenice,
ki izurila se je v vajah z manjšimi
preroki, s flamskimi slikarji in vojaki,
da iz davnih dni jih prikliče en sam
sunek tvojih bokov, ta trenutek, ki si
ga v vročini poželenja razdeliš z menoj.

Lucija Stupica *Pesmi**Na poti*

Korak za korakom razpada podoba,
z rezilom po sredini telesa,
in mislim nate, ujeta v spiralno
pot časa, v zrcalo, v katerem srečam
otožne oči.

Ostani, ko zaprem te oči,
ostani, ko padam kot voda
in pravim: ostani ...

V odprtem dihanju bledega neba
se razpišem na steno telesa;
čas je spolzel za mestna obzidja,
med trge in domove in razpoke misli.

V iskanju nove pisave kličem ostani,
z rezilom po sredini telesa
puščam času novo razpoko,
da uide skozi in postane ljubimec
zore in teme,

ljubimec, s katerim se izmenjujem,
ko sanjam med sončnicami v Toskani,
v dnevu povešenih cvetnih glav,
ki se že razcvetajo v molk. Poglej,
zapeljujejo in zaraščajo me misli,
brezmejnost želje, brezmejna žeja,
brezmejni, brezbarvni molk.

Perspektiva življenja

Iz nekega teksta izvem, da bom umrla
leta 2055, stara štiriinosemdeset let,
najverjetneje za posledicami raka.
So podatki, ki jih pahnem v omaro
k starim igračam, da se tam igrajo klovne.
Nekaj ironije je v nostalgичnem spominu
na otroštvo in velike oči v ogledalu
so odsev radovednosti, ki ostaja.
Medtem ko drugi spijo, sedim v temi
in pestujem podobo, ki sem jo oblikovala
kot otrok: kako lepo bo enkrat biti velik!

Potem restavriram neštete sobane. V njih
vstajajo pozabljeni otroci, eni se učijo govoriti,
drugi misliti, tretji hoditi ...
In ni res, da te nisem marala,
dala sem ti sobo, prazno sicer,
ki si si jo po svoje uredila,
dala sem ti majhen prostor, dovolj majhen,
da si lahko zaprla špranje vrat,
ali jih odprla, in ukazovala tišini,
da ti prekriva oči.
In ni res, da te nisem ljubila kot otrok –
le vedela nisem, kako se ljubezen
podarja sebi.

Pismo

Vstala sem, da bi te srečala.
Jutro je polno in zdi se,
da hoče postati psevdonim
za čas, ki šele prihaja.
Vdihavam te z vso temino,
skrito pod spodnjo stranjo listov;
v loku gre čez neznanje,
kakor kaplja rose, komu še mar.
Potrebujem še eno karto za pot,
za rast listov in njihovih dvojnih
obrazov, zavitih v svilene membrane.
Da izrečem kakšno šalo na svoj račun.
Da se šala razpoči, da se budnost razpoči.
Skupaj z razglednicami, ki se pošiljajo
od vsepovsod: mesta, slavna dela
še bolj slavnih slikarjev, nežni herbariji
rož, komične risbe, zbadljivi napisi ...
in vmes črke, besede, medvrstični molk,
kjer sva že dolgo povila svoj dom.
Poslušam, kako jutro curlja skozi.
Kako se v svetlobi ponavlja svetloba
brez programa, da bi jo vodila z daljincem.
In na koncu prebujajoče se pokrajine
ostane moje ime zadaj, nepodpisan tekst,
ki ga boš prepoznal, ko mi boš prihajal
v zlitju teme in svetlobe naproti,
prihajal gledat, kako mi gre.

Potapljanje

V veselje in pod vodo se potaplja
življenje, da spet sliši svoje rojstvo.
Obljubljena terra mystica se ponudi
v prgišču navdiha, ki ga vodi uspe
pomnožiti v neskončnost.
Vsaka misel sledi nevidni risbi,
vsak gib je pokoren gibanju vode,
in tu si, če si, preprosto samo predan.
Kakor da vse naenkrat postane
poligon domišljije in zasvojenosti
v alegoriji miru, slika zasanjanega
smehljava, ki onemi prostor okoli sebe
in se ga ne dotika, ker je on ves prostor.
Se potapljači dotaknejo skrivnosti?

Si mi dalo usta, mesto?

Želim si tal na nebu,
da bi bil paren pri lizanju vek.
Da se ti ne bi dvignile.

T. Šalamun

V mesto se spuščam s počasnim
korakom, odpirajo se razglednice,
ljudje me oropajo sledi.
Izgubim se z evolucijsko napako,
da me radovednost ne poteši.

Požrešna želja me vodi na poti,
spodjedla bi vrata vseh celic,
da bi me spustil na prag svoje domovine,
vsaj za hip. Iz katedrale zid
Hrepenenja. Vgravirana Obljuba.

Si mi dalo usta, mesto?
Ko me opazuješ z balkonov,
so med sprehajalci na videz
iste poti, le tu in tam se zalomi
kakšna črta, zasačena v lakoti.

Kakor gibljive slike se razprejo
zgodbe. Razrezana se ti predam.
Sonce v dlaneh in sol na jeziku,
vse je tu. Preberi. Razberi.
Sem le še ena serijska številka,

ki ti je hotela polizati veke.

Helena Crček *Pesmi za Amy**I.*

Deževalo je,
ko si se vrnila
mokra in zadihana.
Odvrgla si plašč
in se gola zavila v odejo.
Skuhala sem kavo
in ti si kadila cigarete.
Molčali sva o poletjih,
ki sva jih preskočili.
Potem sva poslušali plošče
in strmeli v sence neonskih luči
nad mokrim asfaltom.
Še vedno je deževalo.
Rekla si,
da boš ostala.
Vsaj za nekaj časa.

II.

Ko sem vstopila skozi vrata,
sem se zaletela v zrcalo,
polepljeno s cvetnimi listi.
Nekoč so bile vrtnice.
Sedela si na preprogi
in se mi smejala.
Za vsako leto eno barvo,
si rekla.
Kupila si mi kanarčka,
čeprav si vedela,
da se bojim ptičev.
Ampak tega je še bolj strah kot mene.
Natrosila
sem mu zrnja
in ti si naju opazovala.

III.

Čakala sem te
med olupki banan.
Tema se je bosa
sprehajala
po okenski šipi
in kazalci ure so se mi
vozlali med potnimi prsti.
Ko sem se hotela lotiti pomaranč,
si vstopila.
Budna sem
in danes ne morem slikati,
ker te ni.
Odšla si v kopalnico
in vedela sem,
da boš pustila teči vodo
do jutra.

IV

Tresla si se,
ko si stala na peronu.
Pokrivali so te s plašči
in stiskali v objeme.
Opazovala sem te skozi okno
in vlak se je začel premikati.
Tistega dopoldneva te sploh ni zeblo,
bila si le prestrašena.
Ne skrbi,
saj veš, da se vedno znova
vračava druga k drugi.
Med neštetimi krožnicami,
s katerih iztirjava,
se dotikava
v presekih
pričakovanja.

V.

Zaprta si vrata.
Na preprogi si mi pustila
vonj po vijolicah.
Kanaček prelamlja tišino,
kot star kruh jo hrustlja
košček za koščkom.
Hodnik sem porisala
s tvojimi stopinjami
in jih prelepila s selotejpom.
Sonce prenika skozi zaveso
in bojim se zrcala.
Pristavila bom lonček za čaj
in potem bo kmalu tema
in ne bo mi treba več
skrivati svojih porezanih dlani.

PROZA

Milan Kleč *Zgodbe*

Mati in hči

Ne, ne morem reči, da sem se še počutil kot kakšen poslušalec. Mislim dober. Nič več nisem znal prisluhniti, pa ne samo zaradi tega, ker je postalo vse skupaj preveč predvidljivo, in morda tudi zaradi tega, kot je bilo nekdaj, saj sem ljudi preprosto odbijal. Čutil sem težave. Spet pa ni bilo tako, da ne bi hotel imeti nič z njimi in da bi to pomenilo, kako prekleto srečno živim, tu se pa že rahlo zamislim. Saj morda včasih niti ni bilo slabo. Poslušal, poslušal in še enkrat poslušal sem. Morda se me je zaradi tega in prav zaradi tega ognilo veliko neprijetnosti, ki so sicer obletavale druge, potem pa so se mi izpovedovali.

O tem govorim.

O izpovedovanju.

Sorodni duši sva.

Če temu lahko tako rečem.

Zaupava si, s tem gotovo veliko povem ali pa še bolje. Ko sva skupaj, počivava in takšne ljudi imam rad. Redki so. In tukaj prav nič ne nakazujem, da se je to kaj spremenilo. Čeprav sva tudi midva zašla v slepo ulico.

In to prav zaradi počivanja?!

Tega še ne morem reči, toda nekaj mi ne da miru. Od tistega najinega pogovora naprej je tako, da sem na neki čuden in tudi neznan način vznemirjen. Kot da bi morda resno zadevo odpravila z levo roko ali celo zamahnila nad njo. Kajti nekaj moram poudariti. Nisva takšna. Da bi nama bilo vseeno, lahko pa sva postala takšna, tu pa se začne seveda zažirati rahel dvom.

O vsem skupaj.

Videl sem, da ga nekaj žre. Da ga celo nekaj prekleto žre, in vedel sem, da bo prej ali slej spregovoril. Saj kar naprej govorim, da ga poznam. Tudi on mene. In to se je dogajalo zadnje dni in seveda se je stopnjevalo. Sploh ni obstalo na kakšni točki, celo mrtvi morda, ne, sploh ne. In potem sva sklenila glavi. Saj ne vem, kdo je poiskal čigavo, glavno je bilo, spet pretežka beseda, ampak tičala sva skupaj in moral sem ga poslušati.

Moral?!

Tudi to je prestrogo, če se vrnem, da sem v najinih pomenkih počival. Užival in počival, pa čeprav so bile težave še neznosnejše. Ampak tokrat, v tem primeru, se je moralo pripetiti nekaj bolj nepredvidljivega, po čemer pa zares ne vem, ali sva hrepenela.

Lahko si dovolim in govorim tudi v njegovem imenu. Tukaj ne obstaja prav nobena težava. To zatrjujem.

Za zdrava sva se imela, tega pa tudi ne mislim posebej razlagati, toda tudi na takšne prežijo pasti.

Ali pa predvsem na takšne, pa spet ne govorim, da bi kakor koli pretiravala. Nekaj naju je tako vodilo, da sva kaj preprosto sprejela, pa tudi odbila.

Samo eno ime ga je bilo.

Seveda ime njegove punce.

»Z Marijo sem se razšel!« mi je priznal in me zelo žalostno pogledal.

»Razšel?! Čakaj, čakaj!« sem se vznemiril.

Kot da bi se česa ustrašil, ali pa so bile to le moje bojazni.

»Potem je bila vseeno premlada?!« sem ga vprašal po mučni tišini, kajti to je bila edina težava, ki se je pojavljala med njima.

Mislim, da sta sploh začela skupaj, toda prepričan sem bil, da sta to že davno rešila. Vsaj pred kakšnega pol leta, ko sva se o tem veliko menila.

Saj.

Spet te mlade punce in spet mi starci, ki smo že nekoliko preveč zavili v leta.

Toda saj to sta rešila, sem se vseeno čudil svojemu vprašanju in tudi on je odkimal.

»Ne, ne, nikakor ni bila premlada!« se je celo rahlo zasmel.

Ampak še vedno je bil žalosten. Zelo žalosten, nisem pa hotel tega njegovega razpoloženja ocenjevati.

In mu pripisovati kakršnih koli tonov, čeprav sva sorodni duši, to bi lahko tudi v nedogled ponavljal.

»Nikakor ni bila premlada. Celo nikakor!« me je pogledal s tistim smehom, za katerega res nisem vedel, kaj je obetal.

Govorim o smehu, govorim o njem, toda pogovor me je pritegnil.

»Kaj pa se je potem zgodilo?« sem ga moral vprašati.

Gotovo je to pričakoval, saj se mi drugače ne bi ponudil in nič slabega ne mislim s tem, če tako označim najin pomenek.

Ali njegovo izpoved?

Saj je vseeno.

»To z mladostjo, to je samo lepo. Te skrbi so bile odveč. Čisto odveč, sicer na mestu, ampak to mi gre zdaj še bolj na smeh,« se je začel počasi odpirati.

In takšnih novic sem bil predvsem vesel.

Ker zapeljevati mlada dekleta, to pa so bili vroči pogovori, in če bi bilo samo to.

Živeti z njimi!

To pa so bili že skoraj vroči prepiri.

Ampak saj je sam rekel.

Da so bile tovrstne skrbi čisto odveč, to sem predvsem zelo rad slišal, torej se je primerilo nekaj povsem drugega.

Ampak kaj?

Prekleta!

Pa saj ga ni bilo treba siliti. Saj je potreboval pomenek, pogovor ali kako naj označim to, ko sva glavi tiščala tako skupaj, da ju bolj nisva mogla.

»Vse boš zvedel o tej mladosti,« je dejal.

»Pa kaj nisva o tem že vse rekla?« sem se rahlo začudil.

»Tudi jaz sem mislil!« je pritrdil.

Potem je vseeno tičalo tisto usodno, čeprav se seveda prehitavam, toda vseeno, tisto, kar je žrlo mojega prijatelja, tisto je po vsem sodeč tičalo v mladosti.

In nič.

O, mladost.

Besede pa je postavljaj tako, da sem ga moral pustiti nekako na miru. Ampak še vedno je bil moj prijatelj, še vedno sem počival ob njem in zato si mi ga ni bilo treba niti posebej ogledati.

In kaj šele pozorno.

Kot če sem kaj spregledal.

Saj sem mu zaupal in za to priložnost lahko navedem le naslednje.

Če bi se že primerilo kaj podobnega, potem gotovo ne bi poiskal mene. Potem prav gotovo ne bi imela več skupnega sveta, če lahko ponazorim to stanje na ta način, tu pa moram spet dodati, da sva imela vsak svoj svet.

Izključno svojega, in da sva svetova drug drugega predvsem spoštovala, ko sta se ali pa se preprosto pokrivala.

In to je bilo tisto in je.

In tako naj bi tudi ostalo, pa nič nisem tukaj zavisten, saj bi lahko bil.

Mislim, ko govorim o mladih puncah, s katerimi pa jaz na žalost nisem imel opravka.

Na žalost sem rekel, toda med nama je bilo vse čisto, to še zadnjič poudarjam.

Kristalno.

»Nikoli nisem vedel zakaj,« je nadaljeval, »ampak kar naprej sem jo moral poslušati o njeni materi.«

»O njeni materi?« sem ga pogledal.

»Ja, vseskozi je bila prisotna njena mati!« je poudaril.

»Že, ampak kaj ima to opraviti z vama!« sem vprašal.

»Na začetku nič. Popolnoma nič. Celo dobrodošla je bila takrat.

Ampak tako je bilo samo na začetku!« ga je spet ovila nekakšna težka žalost.

»Žalosten si!«

Prikimal je. Pa ne brez potrebe.

Vse sem hotel zvedeti. Poslušati sem ga želel.

»Govori mi.«

»Saj ne vem. Zlagoma se je dogajalo. Vedno bolj je bila prisotna,« je šepetal.

»Pa na kakšen način?«

Poskušal se je nasmejati.

»O njej v resnici sploh ni govorila kot o materi!« je naenkrat izstrelil.

»Ni govorila kot o materi? Ampak!« me je vedno bolj zanimalo.

»Najprej je govorila. A veš *moja mama, moja mamica* in te reči. Čisto običajno, bi lahko zatrdil, toda kaj ko je začela ta *mamica* dobivati obliko ženske,« se mi je izpovedoval.

Kajti to je bilo pa že izpovedovanje in to sva dobro ločila.

»Hočeš reči, da je začela govoriti o njej kot o ženski!«

»Da!« je prikimal.

Težka beseda. Nekaj ga je moralo globoko žreti. Že besede so pomenile detajle.

»Kot o ženski in seveda nisem mogel ostati ravnodušen. Kot da je potrebovala poslušalca, saj veš!«

»Vem, dobro vem.«

»In to je bilo prav neverjetno. Mislim, ko jo je začela omenjati tudi v postelji. V tistih trenutkih sem se pa že zamislil,« je nadaljeval.

Tudi jaz bi se.

»Vedno bolj prisotna je bila. Pri najnežnejših dotikih in saj ne vem. V začetku me je motilo, potem pa sem jo začel že pogrešati. Če je kdaj slučajno umanjala, a se je to sicer redko pripetilo. Nenehno naju je spremljala,« se je zamislil.

Bilo je čudno, sem ga pa dobro razumel. Mislim, kako se ti kaj pripeti povsem nehote.

»Me poslušáš?!« se je pozanimal z nepremičnim pogledom.

»Pa še kako.«

»Rekel sem ti. In predstavljala jo je kot neverjetno dobro žensko! Pomisli malo,« je postajal nemiren.

Ni se mi bilo težko vživeti v njegov položaj.

»Kot neverjetno in kot enkratno žensko in ta ljubljenska, ali kako naj jim rečem, so postala prav neverjetna. Saj na trenutke res nisem več vedel, s kom sem. Ali z Marijo ali z njeno materjo,« je hitel.

Lahko sem si mislil.

Prekletstvo.

Ni in ni miru.

Očitno.

Ampak to že ni bil več najin svet ali pa če se takoj popravim. Vsaj moj ni bil, saj močno dvomim, da bi prenesel vrivanje tretje osebe v odnos. Na ta način seveda, če se vseeno malo popravim. Nekaj pa je prav gotovo. Da bi vnesel v svoj odnos mater svoje punce, mislim v intimnost, ne, o tem pa močno dvomim, da bi privolil, niti da bi se na kakšen prav zahrbtnen način ujel.

Tako mi je že delovalo vse skupaj.

Upal sem lahko le, da je to zgolj moja težava.

Morda bolna.

Saj niti ni toliko pomembno.

»Kot da bi mi jo podtaknila.«

»Marija?!«

»Marija, Marija.«

Kako lepa je bila Marija, toda nisem vedel, ali je še takšna. Da je mlada, sem že poudaril, toda njena lepota je prekašala veliko lepot. Vsaj tistih, na katere sem imel priložnost trčiti.

Ampak očitno ni bila le mlada in prelepa.

Očitno je bila tudi navihana.

Tako sem razmišljal, kar mi je prijatelj vseskozi tudi ponujal.

»In kako je opevala njeno lepoto.«

»Opevala?!« sem se čudil.

»Dobesedno. Njene oči, njene prsi, njene noge, njeno gladko kožo in vse. Kot da bi živela z nama.«

»Neverjetno, jaz te čisto razumem.«

»Kaj razumeš?« je nenadoma dvignil glas.

»Da je bilo nevzdržno!«

»Sploh ne, niti malo!« me je presenetil.

»Ja, kaj pa te potem muči?« sem ga zmedeno vprašal.

»Kaj me muči, to te zanima!?«

»Seveda.«

»A me poslušaj!« se je brez potrebe pozanimal. Vendar na takšen način je pač tekel pomenek.

»Dobro te poslušam.«

»Vse je bilo imenitno, dokler ni izrekla tistega, kar mi je vzelo zrak!«

Pojma nisem imel, kam je meril.

»In to je bilo?!« sem rekel zelo tiho, da ga ne bi kaj zmotil.

»V resnici je to bila njena izjava, ki se glasi.«

Vedel sem, da bom slišal nekaj čisto nemogočega. Nekaj, kar ima malo ali pa celo nič opravka z najinim dotlej tako trdnim svetom. Pa ne govorim samo o svetu načel. Nikakor. Govorim o najinem ustroju. Seveda.

»Izjava se je glasila. Na najvišji točki ljubljenja. Ko je bila še kako navzoča njena mati.«

»Zaupaj mi že,« sem bil vedno bolj nestrpen.

»Da je njena mati mlajša od nje!« je udaril po mizi.

Za zdaj še s pestjo, saj se ne bi čudil, če bi treščil z glavo.

»Kaj?!« sem zatrepetal.

In to čisto nebogljeno.

»Da je njena mati mlajša od nje?!« sem se za spoznanje dvignil. Čisto naježen sem bil.

»Prav si me slišal. Da je njena mati mlajša od nje, to pa še ni bilo vse, ker se je takoj popravila, da je tudi lepša.«

»Neverjetno. To bi pa rad še enkrat slišal!« sem dobil nekako čuden glas.

Vsaj spoznal ga nisem.

To je bilo pa že preveč.

Dobro, navihanka, ki ti hote ali nehotе vključi v odnos svojo lastno mater, dobro, nič ne rečem, toda kakšen odnos je imel moj prijatelj z Marijo, da je le ta iztisnila iz sebe, kako ima mlajšo mater, mislim od sebe, takšen odnos pa je mejil že na nekaj nezaslišanega. Če sem lahko tako skromen.

Neverjetno.

Kar naprej je tako, to pa ne pomeni, da ni slabo.

»Saj to sem že vedel, mislim, da je lepša. Ampak. Ja, hotel si še enkrat slišati. Da je mlajša od nje?« me je ubogal.

»In?« nisem mogel biti tiho.

»In ?! Saj to je tisto!« se je prvič rahlo namuznil.

»To je tisto?« sem se čudil in čudil.

»Nazadnje sem jo spoznal in takoj ti povem. Vse je držalo.«

»Kaj?!«

»Njena mati je lepša in tudi mlajša od Marije!«

»Pa kako?«

Nisem in nisem si upal izreči, kako je kaj takega mogoče.

Da je mlajša!

Predvsem to.

»Kaj pa vem. Zdaj živim z njo!« je izstrelil, ko sem se že ustrašil, da bom padel.

Toda držal sem se.

»Kaj?!«

»Zdaj živim z Marijino materjo!« mi je znova naznanil.

Postal pa je veder, celo nasmejan, toda nič ga ni kaj posebej peknilo. Mislim, moral je komu povedati, se mu zaupati, za to sem mu bil dobrodošel in prav zares. Ko sem ga bolje pogledal, sem videl, kako imam pred sabo v resnici srečnega človeka. In to v vseh ozirih.

Meni pa so se po glavi motala vprašanja. Po glavi, ki ni bila več na svojem mestu. Kako je lahko mati mlajša od hčerke, če že spustimo lepoto, kako je lahko moj prijatelj, govorim o trdnih načelih in tudi svetu, torej kako je lahko vse to prenesel in je ostal še celo cel.

In to zelo cel.

Pomislil sem, kako bi se obnašal, če bi kaj podobnega samo slišal.

Znorel bi.

Prepričan sem bil o tem.

Vsaj pobesnel bi, kajti takšne izjave bi bile zame čista neumnost. Še več kot to, toda ker mi je to povedal moj prijatelj, sem ostal začuda neverjetno miren.

Res sem bil presenečen.

Nič več nad prijateljem.

Tudi nad samim seboj.

Kaj se mi lahko tako trdno zasidran svet vseeno spremeni?

Očitno.

Po vsem sodeč.

Prijatelj pa se mi je že opravičeval:

»Oprosti, toda zmenjen sem.«

»Z Marijino materjo?!

»Seveda.«

»Kaj pa Marija?« bi se skoraj ugriznil v jezik.

Gotovo sem ga mislil pobarati, ali jo je hudo prizadelo.

»Marija?! Nič, nič. Vesela je!« je odgovoril in že me je zapustil, ko sem jaz kričal za njim:

»Pozdravi ju!«

»Jasno!« se je dokončno poslovil in me pustil samega sebi.

Zdelo se mi je, da na način, ko se bom moral enkrat v bližnji prihodnosti posloviti tudi sam od sebe.

Od svojega sveta.

Ker zares sem bil čisto miren.

Zemlja

Tole pa bo. Tukaj pa ne bi smelo biti nobenih napak.

Samo to sem si mislil, ko sem jo zagledal.

Pa še tako naklonjena mi je bila.

Strastna in s tistimi očmi, ki te požirajo.

Ali pa te tudi požrejo, vsekakor pa te ne pustijo na miru.

Brž ko jo prvič vidiš, pa še nečesa sem bil vesel. Nisem je poznal. Ni se gibala v mojem krogu ljudi, to mi je bilo še posebno dobrodošlo.

Kakšna ženska in dvomim, da sem bil samo jaz tako razpoložen in da sem pretiraval, ker včasih se zalotim tudi takšnega, ko je bolje kakšen dan počakati, potem pa si reči spet trezen ogledati.

Toda pri njej ni moglo biti napak.

Prava mačka.

Pa kakšna mačka neki.

Tigrica!

Vedel sem, da si bom moral zavihati rokave. Da bom moral dati kaj od sebe, po tem pa sem prav tako hrepenel. Prav to je manjkalo zadnje čase. Preveč je bilo enostavno. Hočem povedati, da sem naletel na boljše ali slabše ženske, toda nič več me ni presenetilo. Kot da bi zares začel že sam govoriti o tistih enoličnih gibih.

Toda ta mačka.

Že ta naziv.

Mačka, tigrica.

Naj me raztrga, sem si mislil. Vedel sem, da se ji bom prepustil. In ne samo to. Vedel sem tudi, da bom po dolgem času popolnoma z nekom.

In neumen bi bil, če bi se odpovedal takšni ženski.

Denimo zaradi kakšne druge.

Sam sem bil, čisto sam in čisto neobremenjen.

Življenje sem si predstavljal že za enkratno lepo.

Za pravo poslastico, pa še pred nekaj dnevi sem bil kar precej čemerren.

Nekako zdolgočasen. Takšnih stanj se ustrašiš. Bojiš se, da bodo kar trajala.

Trajala in trajala, pa čeprav se je doslej v določenih trenutkih še vse obrnilo na dobro.

Toda v takšnem stanju bi jo kaj hitro spregledal. Kot sem že mnoge.

Toda to mačko.

Tigrico.

Že ko se je spravila na mojo srajco, sem vedel, da bo hudo. Sploh sva planila drug na drugega, kot kakšni podivjani živali.

Obleko sva dobesedno strgala s sebe in že to je bilo veliko, saj koliko časa že nisem doživel česa podobnega.

Že to bi zadostovalo, seveda pa se midva nisva ustavljala.

Nisva bila kar tako hitro zadovoljna.

Da sva naga, da bi se malo pogledala, pofukala in konec. Ta nenadejana strast, o tem govorim, se je nadaljevala z nezmanjšanim tempom.

Kakšna mačka.

Kakšna tigrica!

Tako sva se klicala in sploh sem se počutil, kot da bi bil prvič z žensko. In ona ni zaostajala za tem.

Nikakor.

In potem ti položaji, ki si jih ni bilo treba nič, in to prav nič posebej zmišljevati.

Vse je prihajalo samo od sebe.

Neponovljivo in še zadnjič poudarjam.

Nisem mislil, da bom tega še deležen.

Tako betežnega sem se počutil.

Toda s tigrico!

Kako je bila na meni!

Kako sem bil na njej!

V njej.

Povsod.

Kako sva se trgala s prsti in bilo je prav nepojmljivo.

Saj sem že slišal o takšni strasti. Ko te ženska dobesedno razkoplje.

In narobe.

Ko se ne moreš več obvladati. Pa kako bi se po toliko vrhuncih?

Potem so na vrsti le še nohti.

Kako mi jih je zarivala v hrbet.

Če sem bil na njej.

Kako mi je kopala prsi.

Pa saj jaz sem bil že čisto krvav, toda niti malo me ni motilo.

Celo nasprotno.

Tudi jaz sem vanjo zabadal nohte.

Čisto krvava sva bila.

O, strast!

O, ti enkratna strast, ki sem jo tako pogrešal, ampak kaj hočemo, človek je vseeno omejen. Mislim, želiš si že, da se podobna sreča ne bi nikoli končala, toda vsaj doslej se je še vedno.

Tudi najino ljubljenje.

Krvavo.

Kako krvavo!

Potem pa jok.

Jaz sem ga seveda čisto razumel. Čisto in še več kot to sem bil do vzeten zanj.

Tudi sam sem spustil solzo.

Kako sem jo imel rad.

Da sem po tako dolgem času jokal.

Iskreno jokal.

Tudi to sem pogrešal.

Vrelo je iz mene in objemal sem jo.

Ves krvav.

Vso krvavo, dokler nisem postal rahlo bolj priseben.

Saj se mi je zazdelo, da nenehno pogleduje svoje prste.

Ko sem se že malo ovedel.

Potem mi ni preostalo drugega, kot da sem jo po tem tudi pobaral.

Jo vprašal.

Ko tiste strast mine in se življenje vrne v tako krute tirnice.

O, zakaj nisva šla do konca!

Da bi se do konca spraskala.

Denimo izkrevavela.

Tako bi vsaj častno umrl, toda njen jok je postal drugačen.

Dvignil sem ji glavo in ji pogledal naravnost v oči.

Nekaj je bilo narobe in ni mi bilo treba posebej siliti iz nje kakšnega priznanja.

Kako milo je rekla.

Še vedno milo:

»Ko sem se ljubila z drugimi, mi je za nohti ostajala zemlja!«

Galeb

Čudna so pota človeka.

Še bolj pa prav gotovo moja. Ne vem, kaj mi je, toda gotovo nisem osamljen primer, saj nekaj takšnih ne nazadnje tudi osebno poznam, torej povedati hočem, kako se hočem včasih držati določenih poti.

Govorim o poti do doma, potem o poti do določenih znancev in kaj jaz vem, kaj bi lahko še naštel. To je nekaj podobnega, ko kdaj pa kdaj kar ne moreš zaviti v določeno trgovino in se napotiš po hrano vsaj stokar dlje.

Ne govorim o tem, da so bili vzrok kakšni škandali, in če že njih omenjam, potem je tudi z gostilnami podobno. Tudi če ne naredim nobenega izgreда, se v določen lokal lahko ne napotim po mesece, potem pa, ko me tisto mine, kdo ve, kakšna trma je to, nato pa spet vsak dan bingljam tam.

In največja težava je, ko to počasi opaziš. Še prej se ti to zgodi, če živiš z določenim človekom.

Saj to so že spori.

Najprej nedolžni, potem pa so lahko že kar krepki.

»Jaz bom šel po tej poti, jaz pa ne bom šla.«

Tako je s tem in zoprno je tudi, če kdo kar naprej upošteva tvojo voljo.

Tvojo prekleto trmo, ki bi si jo izbil iz glave, ampak si je na noben način ne moreš. Včasih tudi poskusiš, toda takšne tečnobe, kot sem lahko jaz, takšnega človeka pa je težko prepričati.

Te reči zares kar naenkrat niso malenkosti, in zakaj sem sploh začel razmišljati o tem?

Se celo razgovoril?

Gotovo zaradi ničesar drugega, saj naslednja je pa prekašala vse te male muhe. Da povem.

Saj kaj sem jaz opazil.

Dobro, če bi bila porodnišnica med potjo do mojega doma, to bi še razumel, da pa je na čisto drugem koncu mesta, kamor sem moral zaradi tega sleherni dan zaiti, če sem se hotel sprehoditi mimo nje, to je pa gotovo že vse prekašalo.

Saj sem že imel podobne napade, nič ne rečem, potem so za kakšno leto minili, toda to, kar se mi je zgodilo letos, to pa že ni več na meji običajnega. Za to priložnost sem se usedel vsaj na avtobus, še posebno, ko sem dobil občutek, da me je že tisto osebje čudno gledalo.

Vem, veliko vsega se človeku samo zdi, toda tega svojega početja predvsem nisem mogel razumeti.

Bilo je hudo. To svoje nagnjenje sem skrival v sebi.

Do tega trenutka tega nisem nikomur omenil. Niti najbližjim in zakaj potem sploh to ta trenutek razpredam?

Razrešil sem.

Preprosto sem razrešil te svoje obhode.

Najprej sem pomislil, da sem tako obseden z otroki in kako bi bil že skrajni čas, da bi tudi jaz koga zazibal, toda tudi s tem sem že davno razčistil.

To je za mano.

Žalostno sicer, ampak tukaj se ne da kaj dosti pomagati.

Toda da se vrnem v porodnišnico.

To niso bili več samo mimohodi.

Jaz sem se spustil tudi v njene prostore.

Najprej sicer bolj oprezno, toda vedno več poguma sem imel.

Saj bi bil lahko kakšen nestrpen bodoči očka.

Saj sem jih srečeval.

In kaj sem gledal, da se še ne razkrijem do konca?

Gledal sem noseče ženske, predvsem pa sem bil občutljiv že za matere, ki so dojile.

In v tem nisem opazil prav nič slabega.

Vedno bolj zgovoren sem celo postal.

Prisedel sem h kakšni, tu pa moram nekaj ostro izpostaviti.

Da si ne bo kdo kaj neprimernega ali celo podlega mislil.

Mene njihove prsi sploh niso zanimale.

Da bi jih gledal.

Tako kot se včasih oziram po cestah, ko mi vrže glavo nazaj v kakšnem lokalu, ko opazim kakšno žensko s takšnimi joški, da bi jih preprosto in kar najhitreje odgriznil.

Sploh ne.

Bil sem najbolj nežen.

Gledal sem in včasih tudi pobožal glavico kakšnega dojenčka.

Počasi sem se sprijaznil, da imam pač tudi takšna obdobja, ko sem posebej občutljiv za ženske, ki dojijo.

Brez podlih namigov, to moram ponoviti, ampak to še ni bila tista dokončna ugotovitev, ki me je kar pahnila.

Ko sem se enkrat takole menil z mamico, ki je dojila svojega otročiča, sem ji tudi to priznal.

Mislim, da ne zahajam mednje, ker bom zdaj zdaj postal srečni očka.

In kaj mi je rekla?

Pa to je bilo prelepo.

Prišepnila mi je:

»Ko si galeb, si še posebej občutljiv za ženske, ki dojijo.«

Kar naprej bi to ponavljal in nisem se zmotil, ko sem zapisal, da sem v nekaterih obdobjih pač tudi galeb.

Niti malo se nisem zmotil.

Kako sem jo objel, kako sem pobožal njenega otroka, kako vesel sem bil!

Pa ne samo zaradi tega, ker sem pač odpravil še eno svojo težavo, ki je dotlej preprosto nisem razumel.

Vesel sem bil in to je tudi največ.

Polona Glavan *Noč v Evropi*

(Odlomek iz romana)

V sredo, je pomislila Andrinne. Umrta bom neke srede. Bila je sreda in nič ni bilo prav. V kampu so bili pozni. Avtobus je bil pozen. Podzemeljska je bila pozna. Vse je bilo pozno in onadva sta morala priti pravočasno. Morala je teči. Ni se ji ljubilo teči.

»Kje sva?« je zahropla v miren, razgret avgustovski večer.

»Blizu,« je navrgel Christian, ne da bi se ozrl. Pariz je kljub mraku, ki se je spustil čezenj, puhtel iz vsake razpoke v asfaltu. Ljudje so se premikali počasi, tako se je vsaj zdelo iz njune zadihane, bežeče perspektive. Andrinne je stisnila zobe in se zgrabila za debele naramnice nahrbtnika. Pot ji je lil po čelu in ji od obrvi prenikal proti vekam. Izprožila je jezik. Zrak je imel slan, škripajoč okus.

»Koliko še?« je zasopla in pomislila, prekleto, če spet reče za naslednjim vogalom, se ne premaknem niti koraka več. Natikače je imela mokre, slutila je žalje, ki jih bo preštevala v Amsterdamu. V Amsterdamu. Če sploh.

Christian ni rekel ničesar. Njegov hrbet je ritmično poskakoval pred njo. Bil je vsega dva metra stran, vendar se je zdelo, da ga nikoli ne bo mogla doseči.

»Jebenti, koliko še?« je zavpila. »A bi mi povedal, prosim?«

»Tam sva, če ti rečem,« je zarenčal Christian. »Minutko, dve. Če misliš težiti, bova zamudila.«

Andrinne je stisnila zobe.

»A sploh morava v ta prekleti Amsterdam?« je zaječala. »Pa saj bi lahko še malo ostala tukaj. Tako ali tako imava čas.«

Christian se je na kratko ozrl čez ramo.

»Tako ali tako sva bila predolgo v tem zajebanem mestu,« je

zavpil. »Dva dni več, kot sva mislila, če se še spomniš. In to na tvojo ekskluzivno željo. Mislim ...«

Zajel je sapo. Hiše so se počasi pomikale mimo. Prepočasi.

»Mislim, kaj pa je sploh takega tukaj? Predrago, prevroče in prepolno Japoncev, kot bi jih naklel. Arogantni domačini, pivo brez okusa, kamp pa nikakršen. Mislim, sanjsko.«

Andrinne se mu je spačila za hrbtom.

»Hvala bogu, da niso namesto Japoncev Norvežani,« je siknila na robu zmogljivosti. »V tem primeru bi se pa res rade volje spravila drugam.«

Christian jo je s težavo preslišal in pogledal na uro. Še dve minuti do vlaka.

»Kje je zdaj ta tvoja postaja?« je zaječala Andrinne. »Že sto let je za prvim vogalom.«

»Daj, zaveži!« je planil Christian. »A sem jaz kriv, da podzemeljske zamujajo? Pritožuj se Chiracu, ne pa meni, ljubica.«

Andrinne je odprla usta, vendar ji je vročina prilepila jezik nekam na nebo. Za to bo še čas. Celo noč, kjer koli bo že ta minila. Če ne bo prej umrla, je pomislila. Pravzaprav jo je čudilo, da je zdržala do tod.

Potem se je le prikazala Gare du Nord. Tiho je planila izza hiš, siva, ogromna, preluknjana s stekleno kupolo, v kateri so se bleščale luči uličnih svetilk. Christian je pograbil Andrinne za roko in stekla sta mimo nagnetenih avtomobilov, beračev, ki so postopali naokrog, in muslimank, ki so prevažale majhne temnooke otroke na vozičkih za prtljago. Vlak je stal na peronu in nanj so se vzpenjali zadnji potniki v kratkih hlačah in natikačih, skoraj brez izjeme otovorjeni z ogromnimi nahrbtniki. Tekla sta mimo peronov, še pol minute, petnajst sekund, Andrinne so klecale noge, po hrbtu ji je lezla vlaga in njeni gležnji so se zdeli kot kroglični ležaji, ki v ritmu na robu zmogljivosti ponavljajo, zdrži, zdrži, zdrži. Sovražim Amsterdam, je še utegnila pomisliti, in potem sta bila tam. Na srečo. Christian jo je porinil na vlak, ko se je ta že premikal, in se zadnji hip ujel za ograjo ob stopnicah.

Andrinne se je zrušila na tla ob vratih in v velikih zamahih lovila sapo. Pljuča, je pomislila, kje za boga sem izgubila pljuča. Srce ji je butalo ob rebra, kot da ji jih bo vsak hip zlomilo in se iztrgalo ter odrčalo po hodniku med kupeji. Ukradli mi ga bodo, je pomislila in uspelo se ji je nasmehniti. Od stopal ji je v gležnje kljuvajoče pritisnila bolečina. Christian je sedel na nahrbtnik in z iztegnjenimi rokami omahnil nad stopala, ki so jih uklepale umazane bele all-starke. Steklenica, je pomislila, izgubil je steklenico. Roke so se ji zatresle v paniki. Gotovo je izgubil steklenico, enkrat med tekom mu je padla iz stranskega žepa in se zakotalila med cigaretne ogorke pod robnikom in voda je ostala tam, na pol izhlapela, onadva pa bosta umrla od žeje med vožnjo v prekleti Amsterdam. Pogledala je proti Christianu.

»Steklenica,« je zahropla. »Voda.«

Christian je napol dvignil glavo. Pokimal je. Zatipal je po stranskem žepu nahrbtnika, odpel zadrgo in iz nje potegnil skoraj polno steklenico eviana. Andrinne mu jo je izpulila iz rok in se sama vase zarežala od olajšanja. Pila je v kratkih, še vedno zadihanih požirkih. Voda ji je kapljala z brade in ji zmočila majico v višini prsi. Odložila je steklenico in jo podala Christianu.

»Vodo imava,« je rekla in se poskusila nasmehniti. »Bo že kako, ne?«

Giordano je plosko prislonil lakti na steklo in povetil čelo med komolce, da se je mehko dotaknilo s prstnimi odtisi potiskane površine. Vlaku iz Marseilla je bil prašen in poten, klimatizacija kot da ni prodrla tja, kjer bi jo najbolj potrebovali, med puhteče, težko dihanje bacpackerjev, trebušastih, premočenih starcev in njihovih zgubanih žena, ki so plašno stiskale plastične vrečke k nogam. Tukaj je bilo na srečo drugače. Pariška predmestja so bežeče osvetljevala topel mrak in daljava je kazala, da bo zdaj zdaj spet začela zbujati upanje. To je bila končno njena edina naloga. Upanje. Še pred urami je namesto tega ležal brezup, nepremičnost toge vročine, ki je za hišami, kamor se je izgubljala železnica, gradila zid, ki ga najbrž ne

bo mogoče nikoli prebiti. Tam je Giordano zaprl oči in sklonil glavo, pred zidom, ki je bil prvi korak prisilne pozabe. Nekaj obrednega je bilo v tem, v temi, ki si jo je kljub belemu, razbarvanemu soncu poskušal zgostiti za vekami in iz katere so igrivo, skoraj otroško stopili Azrini ozki gležnji. Azra z ozkimi gležnji in ožganimi rameni. Za zidom. Tam nekje. Azurna, kot jo je prekrstil pri sebi, velika kot južno nebo in skrivnostna kot Sibirija, čeprav je nekaj o njej vedel, vsaj tisto najpomembnejše. *Ne smeš, Gio. Ne smeva.* Takrat je bil Marseille velika, žareča resničnost, za katero ni ležalo nič, resničnost, tlakovana z umazanim asfaltom, po katerem so drsali mornarji in se s privajeno vihravostjo ozirali za dekleti. *Gio. Ne smeva.* Ko je izrekla, ji je na dnu glasu zatrepetala bolečina, kradoma se je ozirala okrog sebe, okrog njiju, bolečina, ki jo je verjetno prinesla še od doma, iz majhne vasice v bosanskih planinah, ki je že tri leta ni bilo več. Za oknom je mrak drsel v jasno modro temo. Pariško modra, je pomislil Giordano, najbrž je to to. Zamolkli odtenki severa, ki skuša z resnobo pretpiti radoživost juga, vonje, barve, azur. Azur. Stresel je z glavo. Diego bi se potrkal po čelu, če bi zinil samo besedico, in Simone bi na obraz dobil tisti pregovorno nejeverni izraz. Ljubezen ... čakaj malo, *platonška*? Pa iz katerega časa si ušel, stari, iz srednjega veka? V Amsterdamu uživata ko bog, lahko si ju je predstavljal, iz postelje se prestavita naravnost v najbližji coffee shop in od tam v Red Light District, pritiskat nosove na debelo šipo, katero koli, Diego je gotovo podrl polovico žensk v hostelu in Simone je šel pogledat hišo Anne Frank, iz dolžnosti, ker je bil njegov ded Žid. *Pa ti, Gio, kaj si počel? Nič, gledal sem ladje. Aja, ladje. Zmeraj si bil malo čudaka, stari.* In Azra bi se zasmejala, v svojem žalostnem, vijugastem jeziku bi se prijala za ramena, ožgana ramena, postavila bi predenj sedmi café au lait in on bi ji nagonsko poškilil proti izrezu in ona bi se zasmejala z rameni kot takrat, ko je potem rekel, pravzaprav sem tukaj zabil celo popoldne samo zato, ker bi se rad malo pogovarjal s tabo.

Zbudil ga je zvok drsnih vrat, ki so tlesknili ob podboj. Giordano se je sunkovito ozrl, kot bi ga zalotili pri čem prepo-

vedanem. Kot bi ga zalotil *on*, je še utegnil pomisliti. Potem je pod stopali začutil resničnost. Bil je za zidom, na vlaku za Amsterdam. Dobil je družbo. Tako je vsaj kazalo.

Pri vratih je stal svetlolas, kratko ostrižen par. Bila sta prepotena, obuta v opanke, pordelih, sonca očitno nevajenih obrazov. Od nekod zgoraj, je ocenil Giordano. Tudi če ne bi imela nahrbtnikov, ne bi mogla biti nič drugega kot študenta z nekaj potovalnimi čeki in interrailko v žepu.

»Je prosto?« je z oglasim naglasom vprašalo dekle. Bila je potegnjena in suhljata. Bela majica se ji je lepila po ramenih.

Giordano je pogledal nahrbtnik, ki mu je gnezdil na polici nad glavo. Prikimal je. Punca se je nasmehnila, pri tem so njene prosojno sive oči utrujeno poblisnile. Fant je pokimal proti Giordanu in sunil nahrbtnik z ramen. Giordano je ponovno prikimal, zatipal po žepu za cigaretami in stopil na hodnik.

Andrinne se je z zadovoljnim vzdihom razlezla po sedežu. Vlak je drvel po zatemnjeni ravnini že z vso hitrostjo, in njegovo gibanje je dajalo varen, vibrirajoč vtis udobja. Pogledala je skozi vrata kupeja na hodnik. Nikogar ni bilo, niti zvoka. Glasno ameriško čebljanje in široka, raskava španska pesem sta ostala zaprta, za vrati drugih kupejev. Andrinne je brcnila opanke z nog in raztegnila hrbet. Pogledala je proti Christianu, ki je natančno nameščal svoj nahrbtnik na polico. Mišice pod robom kratkih hlač je imel napete kot struna. Andrinne je začutila sunek ponosa, majhne nečimrnosti, ki ji je razlezla ustnice v nasmeh.

»Pusti to,« je rekla. »Saj ne bo padel dol.«

»Varnostni ukrepi,« je razložil Christian, ne da bi snel pogled z nahrbtnika. »Saj veš, kako je s tem. Nočni vlaki in tako.«

»Pa saj ti menda ne bo nihče ukradel enega navadnega nahrbtnika,« je rekla Andrinne. »Komu se pa da prenašati kaj takega naokrog. Vtakni si denarnico za pas, pa bo.«

»Tukaj je drugače,« je odvrnil Christian. »Vse živo kradejo. Kar spomni se, kako je bilo s Kjetilom.«

»Kjetil je idiot,« je puhnila Andrinne. »Slep kot krt. Po mojem so mu prekleto stvar sunili z ramen, pa je opazil šele naslednje jutro.«

»Bolje preprečiti kot zdraviti,« je rekel Christian, ne da bi prekinil opravilo.

»A to je tudi rekel Kjetil?«

»Ne, Hipokrat. Ali kdo je že bil.«

Andrinne se je zasmejala.

»Saj sva dva,« je rekla. »Bova že kako. Če ti ukradejo nahrbtnik, boš pač nosil moje obleke. V Amsterdamu pa to ja ni nič takega, ne?«

Christian se je nasmehnil, prvič, odkar sta zapustila kamp v Bulonjskem gozdu. Izpod čela je pogledal k Andrinne.

»Tisto pikčasto kiklo ti sicer rad slačim,« je rekel. »Ampak oblekel je potem vseeno ne bi.«

Andrinne se je žuboreče zasmejala.

»Mi ne bi privoščil tega? Da ti jo enkrat še sama potegnem dol?«

Christian je izpustil nahrbtnik, si obrisal dlani v hlače in sedel poleg nje. Objel jo je čez ramena. Mimo okna se je negibno pretakala noč.

»Kdaj bova v Amsterdamu?« je vprašal. »Ob šestih, pol sedmih?«

»Malo pozneje,« je rekla Andrinne. »Mislim, da okrog sedmih.«

»Devet ur,« je zamomljajl Christian. »Kar nekaj. Mogoče se bova pa lahko celo naspala.«

Andrinne se je presedla po sedežu. S hrbtom roke je pobožala Christiana po licu.

»Saj Pariz le ni bil tako slab, ne?« je rekla z znižanim glasom.

»Konec koncev sva se imela zelo v redu.«

Upanje ji je na koncu malce privzdignilo glas.

Christian je počasi prikimal.

»Louvre je bil predrag,« je rekel, »in Eifflov stolp je definitivno precenjen. Latinska četrt je komercialna do amena. Ampak drugače je pa okej.«

»Samo da je okej,« je vzdihnila Andrinne. »Sicer pa, kaj misliva početi v Amsterdamu?«

»Najti prenočišče,« je predlagal Christian. »To bo še najtežje od vsega.«

»Ma, pusti to,« ga je zavrnila Andrinne. »Tehnika ne šteje. Mislim, potem – ko bova enkrat tam, zares tam.«

»Poiskala bova trgovino in si kupila kaj za zajtrk,« je rekel Christian. »Lačen bom kot zmaj. Mogoče bi šla pa kar v najbližji McDonald's, kaj praviš? Na vsaki postaji imajo kakšnega.«

»Ne zajebavaj,« je rekla Andrinne. »A si rinil v Amsterdam zato, da bi jedel?«

Vrata kupeja so zacvilila. Giordano je vstopil obotavljivo, skoraj plašno. Andrinne in Christian sta se naenkrat ozrla proti njemu. Andrinne se je nagonsko nasmehnila. Giordano ji je vrnil nasmeh.

Opazoval ju je s kotičkom očesa, kako pokončno sedita drug ob drugem. Trema in neudobnost ob prihodu tretjega, to bi vedel vsak, četudi ni nikoli študiral psihologije. Skandinavca, definitivno sta bila Skandinavca, Šveda, Danca, Norvežana. Njihovih smešnih, poskakujočih jezikov tako ali tako ni ločil drugega od drugega. Pa saj tam zgoraj sploh ne govorijo, je enkrat rekla Lucia, nekje pred faksom ali katedralo ali kjer koli je že bilo, poletje predtem je bila na Švedskem in stalno je govorila o tem, *ne govorijo, Gio, si predstavljaš, samo bodijo eden mimo drugega*, njena roka s cigareto je ob tem po zraku narisala krog in v bližini je zatulila sirena, šestič tisto jutro, filozofinja Lucia z opletajočimi prsmi, dvodimenzionalna kot otroška risbica, *a bi ti to zdržal, Gio, a bi*, postrani, od spodaj je gledala proti njemu, zapeljevala je in premišljeval je, kako bi se ji izognil. Pogledal je par, ki je složno zijal skozi okno. *Pa res ne govorijo, Lucia. Vsaj enkrat ti dam prav*. Prvič se je spomnil nanjo, prvič po Marseillu, če že ne po Milanu. Ni ji povedal, da gre, in zakaj ji tudi bi. Saj je bila ona tista, ki je hotela na silo prevesti tisto noč pri Marcu v nekaj več. Ji je kdaj naravnost povedal, da ne gre, da naj si najde boljšega, da bi bil samo rad malo sam? Pobrskal je po spominu, vendar se mu je primer, če je sploh bil, vztrajno izmikal. Vzdihnil je sam pri sebi. *Pankrt si, Gio, pankrt. No ja, in kaj je še novega?*

Sklonil se je k malemu nahrbtniku, v katerem je nosil priročne stvari, in izmed steklenice fante in nekaj parov nogavic, ki so se vzele od kdove kod, izvlekel bel, v spiralo zvezan zvezek. Platnica je bila malo umazana. *Popotni dnevnik*, je pisalo na njej, in malo niže, *če si slučajno ravno ti srečni najditelj, prosim, vrni temu in temu na spodnji naslov zaradi čustvene vrednosti. Po eno pivo za vsako stran, častna*. Spodnje je pripisal Diego, večer pred odhodom so šli vsi trije skupaj na pivo in Giordano mu je zadnji hip preprečil, da ni napisal še *Če si punca, se jau rajš men k ponujam več*. Zdelo se je, da je bilo pred stoletji, vendar je prvi datum segal komaj slaba dva tedna nazaj. *Ventimiglia*, je pisalo, in še, *Giordano gre v beli svet*. Za njim je bil dan v Nici, potem Lyon in nekaj dni Avignona, kjer je ravno ujel festival. Preden je obrnil stran, mu je roka tesnobno zastala pod njenim robom. Ni hotel še enkrat zagledati imena, zagledati tako, kot ga je videl prvič. Marseille, z velikimi tiskanimi črkami, rahlo nagnjenimi v levo. *Enajst petinpetdeset. Razgreta granitna kocka, lahka kot pero*, je bilo prvo in skoraj edino, kar je napisal. Patetično ko bog. Ampak takrat še najboljše, česar se je lahko spomnil. Sledilo je nekaj standardnih o tem, kako so mediteranske ulice zapletene, hostel pa po pravilu v tisti senčni, najbolj zakotni. In na koncu: *dovolj filozofiranja, gledat grem ladje*. Po tistem so beločrtaste strani zijale prazno, in prazno so zazijale svetlo prepleskane mizice iz bližine pristanišča, na njih ni bilo niti madeža, niti odseva, samo belo sonce, ki se je praznično odbijalo od ladijskih trupov nad robom obrežja. Iz te beline je potem stopila ona, videl je njene boke, kako so se prizibali do njega, prizibali z zapeljivostjo, ki ni razkrivala naučenosti, in šele ko se je čez mizo sklonila proti njemu, ji je pogledal v obraz, v nasmeh, značilen za natakariče v poceni barčkah, tisti nasmeh, ki je rekel *Dan, želite?* in se razprl čez niz močnih belih zob. Nič posebnega ni bil, takrat. Šele čez ure in dneve se je v njem začel čedalje bolj jasno izrisovati svet.

Nasproti njega sta se soseda zapletla v polglasen pogovor. Njune besede so samo v obrisih prodirale čez prehod. Giordano je nagnosko poškilil iznad zvezka. Punca je bila naslonjena na roko,

nagnila se je proti fantu in mu nekaj dopovedovala. Fant je pogledal k Giordanu in nato nazaj k njej. Nenamerno, je sklenil Giordano. Spustil je pogled med platnice. Bi tukaj moralo kaj pisati? Čao, Giordano tukaj. Oglašam se z nočnega ekspresa Pariz-Amsterdam, vreme je lepo, kmalu bomo v Belgiji. Ne, pravzaprav nimam pojma, kje smo. Stresel je z glavo. Mogoče bi moral začeti tam, kjer je nazadnje prenehal, se pretvarjati, da vmes ni minila majhna večnost, stisnjena v petih dneh. *Ljudje so v redu in ladje tudi. Nekoga sem srečal. Ime ji je Azra in pred tremi leti je prišla iz Bosne. Zanimiva je. Ne lepa, zanimiva.* To je bil fosil iz časov, ko se je družil z ljudmi, ki so govorili o velikih stvareh in upirali oči v nebo, včasih v tla, nikoli pa prav vmes. Večere so presedeli v barčkih blizu faksa in razpravljali o Camusu in prvinskosti tretjega sveta, kot da bi si kdaj zares upali stopiti vanjo. Zanje so bile ženske zanimive. Lepota kot da ni obstajala, na neki način so jo izgnali kot pri Kunderi. *Absolutnost, Giordano.* Zaželel si je, da bi se izmed njih iztrgal prej, kot pa se je, po kakih dveh letih mu je začelo presedati in odločil se je odrasti, odrasti sam zase, brez pripadanja, odrasti okrog otroka, ki je nekje še utripal v njem in govoril, lep obraz lepe prsi lepi gležnji, *lépo lépo lépo*, grdo nebo, zamišljeno drevo, *smešne besede*. Pa potem, kaj? Datum naslednjega dne in še naslednjega, *Azra pravi, da ne smeva. Ima nekoga in on skrbi zanjo. Azra pravi, da dela samo sezonsko in kdo jo bo preživel potem. Njeni starši so mrtvi. Pravi Azra. Tako lepe gležnje ima in gledajo ji izpod roba obleke. Njene misli so azurne barve in moje drsijo v belo.* V belo. Tudi takrat, ko je ob njej prvič pričakal noč, je z neba kapljala belina, debela, zlovoljna tridesetletnica, ki je delala v isti izmeni kot Azra, je zaklenila vrata, zasopla od mizic, ki jih je pred tem zlagala drugo vrh druge, in ga ošinila s preiskujočim pogledom, in Azra je prišla izza vogala, belega vogala, in si brisala roke v rob krila, bele roke v beli rob belega krila, njene oči so bile temne in ramena so ji zanihala, ko ga je zagledala na nizkem zidu. Živčno je pogledala na uro, ko jo je povabil ven, kar tako, ne da bi načrtoval, pogledala je vanj in spet na uro, beli mesec ji je kot aluminijasta plošča vzhajal

nad glavo, bilo je deset in nekaj in rekla je, da jo čakajo. Pokimal je in se ji ponudil, da jo pospremi del poti. Zlagal se je, da tudi sam stanuje nekje tam, kamor je zamahnila z roko. *Stopala sva skozi tišino mesta, ki nikoli ne utihne. Govorila mi je o vaseh, ki jih ni več. Pojma nimam, kako sem prišel nazaj. Azra pravi, da bo jutri mogoče imela čas.* Ko je odklenila vrata, se je ozrla čez ramo, k njemu, ki je stal na pločniku in dvignil desno roko v zrak, in v njenem pogledu je visel nasmeh, nagajiv nasmeh, prvi znak spogledljivosti, ki ga je pri njej sploh opazil. Vedel je, da bo zjutraj tam, da bo tam zvečer, da bo vedno hotel biti tam, kjer je ona. *Asfalt se še nikoli ni svetil tako nedolžno kot nocoj.*

Soseda sta se pogovarjala čedalje bolj zavzeto. Punca se je presedla proti oknu in sklenila roke v naročju. Očitno je bila jezna. Fant je nekaj rekel in ona je hlastnila nazaj, že skoraj na glas. Rdečica na njenem obrazu se je začela mešati s tisto, ki ji jo je na kožo vtisnilo sonce. Videti je bilo, da bo zdaj zdaj zakričala.

»Francija je dolgočasna,« se je prvi oglasil Christian, potem ko sta nekaj časa gledala v temo. »Sama ravnina. Pa hiše so povsod iste.«

»Tega pa res ne moreš reči,« je odvrnila Andrinne. »Kar sva videla, je bila mogoče stotina cele države.«

Christian je malo pomolčal. Z očmi je sledil lučem, ki so švigale mimo vlaka.

»Ma, ne vem,« je rekel. »Kot da bi bilo povsod isto. Sploh si ne morem predstavljati, da so tukaj kakšne gore. Ali pa morje, tisto pravo, modro.«

»Veš da so,« se je nasmehnila Andrinne. »Azurna obala je spodaj, pa Pireneji in Vogezi. Pa vinogradi, vse to.«

Sledila je njegovemu pogledu.

»Kolikor mi je znano, tudi na Nizozemskem ni nobene vzpetine,« je nadaljevala. »Če je to tisto, kar bi rad.«

»Ne, ne,« je odkimal Christian. »Samo ...«

»Kaj?« je zlovoljno vprašala Andrinne.

Christian jo je pogledal.

»Samo ... ne vem. Francija se mi je zamerila. Kar tako.«

Andrinne je vzdihnila.

»Pa saj greva stran,« je rekla. »Iz Francije. Ali pa sva mogoče zgrešila vlak in se peljeva kam v Provanso? Ali Šampanjo? A?«

Christian je molčal. Na obraz je dobival nekaj kljubovalnega. Andrinne je poškilila proti sosеду, ki je zrl v prazno in očitno o nečem razmišljal. Pogledala je nazaj h Christianu. Njegove oči so se izmaknile njenim.

»Chris?« je poskusila Andrinne. »A sem kaj takega rekla, Chris?«

Christian ji ni odgovoril. Iztegnila je roko, da bi mu jo položila na ramo, vendar ji je obstala na pol poti.

»Če misliš tisto o Amsterdamu ...« je nadaljevala. »No, saj veš, da nisem mislila tako resno. Pravzaprav tudi jaz komaj čakam, da bova tam. Bilo je ... no, v afektu, kaj pa vem. Sovražim hitenje, saj veš to.«

Christian jo je na kratko pogledal. Odkimal je.

Andrinne se je zmračil pogled.

»Pa dobro, Chris, kaj je?« je siknila.

»Nič,« je odvrnil Christian. »Samo malo razmišljam, a je prav?«

»Okej, okej,« je rekla Andrinne. »Ti kar. Dobro je za možgane, tako vsaj pravijo.«

Christian je preslišal opazko.

Andrinne se je na kratko ozrla naokrog. Njun sopotnik je gledal v zvezek z belimi platnicami. Ni bral, to se je videlo. Razmišljal je. Kot Christian. *Ah, moški*, je cinično pomislila Andrinne. *Razmišljajoča bitja*. Potem jo je prešinilo, da bi sosed utegnil prisluškovati. Na skrivaj ga je premerila. Skoraj bi dala roko v ogenj, da ni Skandinavec, ampak no ja, nikoli ne veš. *Stereotipi*, je pomislila in se v mislih krcnila po čelu. *Pusti to, punca*. Na videz bi ga postavila bolj na jug, v Španijo, Italijo ali pa eno tistih novih držav, ki so zdaj tam, kjer je bila nekoč Jugoslavija. Saj če bi bil Norvežan, bi se verjetno že začel pogovarjati z nama, je pomislila, in se takoj nato popravila, *ja, pa kaj še. Norvežani da se s kom pogovarjajo?* Še če bi sredi amazonske džungle srečala soseda iz bloka, bi ta najbrž

samo pozdravil in rekel, tukaj pa je vroče, kaj? Ozrla se je po Christianu. Ni se premaknil. Očitno ga je nekaj mučilo. *Moški, drugi del. Če te kaj muči, se zapri čim bolj vase.* To ji je šlo na živce, tudi zato, ker je vedela, da bi jo zavrnil, če bi ga vprašala. Ampak bila sta skupaj in probleme je bilo treba reševati sproti. Christiana je poznala dovolj, da je vedela, kako dolgo lahko trajajo njegova tako imenovana razpoloženja. Ure, tudi dneve. Morala je nekaj storiti.

»Chris?« je polglasno poskusila. »Je kaj narobe?«

Ni se odzval.

»Je kaj narobe, Chris?« je ponovila. »Lahko kaj storim zate? Pokličem palčka smejalčka, da te spravi v dobro voljo?«

Palček smejalček so bili prsti, ki si jih v Christianovem primeru žgečkljivo zarinil pod rebra. V njenem si ciljaj podpazuhe.

»Ne,« je rekel Christian, in dodal: »Prosim.«

Andrinne je začutila, da mora biti precej hudo.

»Oprosti, ker težim,« je rekla. »Ampak nisva v Oslu. Na poti sva, in tukaj je treba stvari urejati bolj kot sicer. Saj razumeš, da me skrbi zate, ne?«

Christian je vzdihnil.

»V Parizu ...« je začel.

»Ja, kaj?«

Christian ji je pogledal v oči.

»Kar precej dobre družbe sva imela, se ti ne zdi?«

Andrinne je goreče prikimala.

»Ja, normalno. Tudi zato me čudi, da si zdaj na koncu tak.«

»Kdo ti je bil pa najbolj všeč?«

Andrinne je pogledala malo začudeno. *Ne, zdaj raje ne*, se je opomnila.

»Rocco je bil v redu,« je rekla. »Pa tista Irka, Joyce. Pa James, on tudi.«

»Iz Manchester?«

»Ja, on. A je bil še kak drug James? Ne spomnim se.«

Christian jo je topo pogledal. Potem je umaknil pogled v tla.

»James, praviš,« je počasi rekel.

Andrinne je začutila majhen sunek jeze.

»Ja, in? James, ja.«

»Blazno modre oči je imel, ne?«

Andrinne je zajela sapo. Na dolgo je izdihnila.

»Kaj pa vem,« je rekla. »Najbrž res. Glavno je bilo, da sem se mu narežala do amena. Oči niso bistvene. Ampak tisti vic o Vikingu, ki prinese kita domov, je bil pa za crknit, ne?«

»Aha,« je rekel Christian.

Premolknil je.

»A na kaj namiguješ, Chris?« je vprašala Andrinne.

»Ti in James ...« je začel Christian.

»Ja, kaj?«

»Enkrat sta bila skupaj pod tušem, ne?«

Andrinne je zamežikala v nejeveri.

»Prosim?« je vzkliknila na robu glasnosti. »Kaj sva?«

»Ko si se šla tuširat, sem šel mimo,« je hladno rekel Christian.

»In James je bil tam in slišal sem, kako se pogovarjata. Režala sta se kot zmaja. James si je slačil majico, če se prav spomnim.«

»Ja, in?« je skoraj zakričala Andrinne. »Pa saj so bile kopalnice skupne. A je to kaj čudnega?«

Christian je kljubovalno molčal.

»In ko si šel že ravno mimo, bi šel lahko tudi noter,« je nadaljevala Andrinne. V glas se ji je plazila sled histerije. »In našel bi me v kabini. Samo.«

»Ampak slekla si se pa zunaj, ne?«

»Do majice,« je bevsknila Andrinne. »Če se prav spomnim.«

»Do majice,« je rekel Christian. Gledal je v tla. »A celo do majice.«

Andrinne je vedela, da ji bo šlo kmalu na jok.

»Pa kaj ti je kar naenkrat?« je rekla s prisiljeno mirnostjo. »Na stotine ljudi me je videlo v ubogi majici. Pa v kopalkah tudi, vsaj to. In ti, dragi moj, si videl na stotine drugih. V čem je nenadoma problem?«

Christian je odprl usta, vendar ni rekel ničesar.

»Če hodim s tabo, še ne pomeni, da se ne smem pogovarjati z nikomer drugim,« je rekla Andrinne. »Ali pa, če že vztrajaš, deliti kopalnice z drugimi. Zaradi mene lahko ti počneš isto, pa bom razumela. A ti to ni jasno, Chris? A ti ni?«

»Ja,« je polglasno zamomljal Christian.

»Torej?«

Christian se ni premaknil. Tudi Andrinne je sklenila molčati. Da bi se zamotila, je pobrskala po torbici, ki jo je nosila za pasom, in izvlekla interrailko. PARIZ-AMSTERDAM, je napisala na dno prvega listka, pod Hull, London, Dover in Pariz. 22.05. Christian je vpisal cilj samo, če so to od njega zahtevali na vlaku. Ona pa je dokumentirala vse, najraje bi zapisovala še imena postaj podzemeljske v Londonu, od koder je stopala in mežikala v slepeče sonce ali v dež, ki je bil tam prosojnejši kot drugje. *Victoria-East Acton, 19.25.* Dobro bi se slišalo. Nekaj čarobnega je bilo v tem, v dokončni prisvojitvi mest, ki jih je prej poznala samo z zemljevidov. *Glejte, bila sem tam. Ne na Piccadillyju, pod pečinami in na Slavoloku zmage, ampak tam. Obstajala sem.* Bolj živo je bilo kot fotografije, dopuščalo je več interpretacij. Interpretacij, a. Kaj ni tega včasih sovražila, v šoli in na faksu in končno pri ljudeh, ko je z leti prihajalo čedalje manj stvari, ki so bile točno take, kot se je zdelo? Bo že res, da se spoznaš na potovanju, je pomislila. Sebe in druge. Tudi to.

»A se ti zdim dolgočasen?« se je oglasil Christian.

Andrinne se je zdrznila.

»A? Kaj?«

»Dolgočasen,« je ponovil Christian. »A se ti zdim tak?«

Andrinne ga je na dolgo pogledala.

»Ne, zakaj?«

Christian je vzdihnil.

»Mogoče bi bila pa raje s kom drugim,« je počasi rekel. »S kom bolj zabavnim.«

»Chris,« je grozeče rekla Andrinne.

Christian je skomignil.

»Kaj pa vem,« je rekel. »S takim, kot je James, na primer. A ne bi bilo fino? Celo pot bi si govorila vice, da bi vaju na koncu bolel trebuh od režanja. Ali pa z nekom, kot je Rudy. Saj on je tudi v redu, ne?«

Andrinne je stisnilo v trebuhu.

»Od kod si pa naenkrat potegnil Rudyja?« je vprašala. »A je bil on tudi v Parizu, ali kaj?«

»Tako vesela si, ko te pokliče,« je rekel Christian. Še vedno ni dvignil pogleda. »Na pijačo hodita in potem govoriš, kako dobro sta se imela, ni res?«

»Z Rudyjem si izmenjujeva zapiske,« je vzdihnila Andrinne. »Moj kolega s faksa je, nič več. Sploh pa ima punco.«

»Tudi jaz sem jo imel,« je pripomnil Christian.

Andrinne je prikimala.

»Ampak to ni isto,« je rekla. »Ti si mi bil všeč. Rudy ni moj tip.«

»Bil, a?« je zategnil Christian.

»Oprosti,« je odvrnila Andrinne. »Ti si mi všeč. Tukaj in zdaj. Ampak očitno nisem blazno prepričljiva, kaj?«

Christian je premolknil.

»Nisem kaj preveč zabaven, ne?« je rekel potem.

Ne, zdajle res nisi, je pomislila Andrinne. Preklete dolgočasen si, moram reči. *In ko bi mi vsaj hotel povedati, zakaj.*

Zajela je sapo.

»Poslušaj, Chris,« je počasi začela. »Zame si čisto dovolj zabaven. Poleg tega pa imaš odlične noge in krasno rit. Če me kaj muči, mi skuhaš čaj in poslušаш, kaj ti imam povedati. Tvoje lazanje so prva klasa. Zame si dovolj dober. *Dovolj!* Razumeš?«

Christian jo je na kratko pogledal. Njegov obraz je bil nespremenjen.

»In sploh,« je nadaljevala Andrinne, »če bi hotela samo nekoga, ki bi me od smeha metal po tleh, ne bi izbrala tebe. Ali pa vsaj ne bi bila s tabo tako dolgo, kot sem. In pozor, s tabo mislim tudi ostati. Če ti je všeč ali ne.«

Upala je, da je zvenelo prepričljivo. Ni lagala, vendar so besede, iztrgane iz spontanosti, delovale malce prisiljeno. Bolj kot za pogajanja je bila razpoložena za kaj drugega, za ugibanje o tem, kakšna neki je pokrajina za mejo svetlobe, ali pa o načrtih za naprej. Ni bilo videti, da bo to kmalu mogoče.

»Ja,« je rekel Christian in se poskusil nasmehniti.

Andrinne si je oddahnila. Ni še mogla reči, da je vse v redu, vendar je vsaj kazalo, da nekoč bo. Presedla se je tako, da je prislonila ramo ob Christianovo roko. Ni se odmaknil. Doslej ni bil še nikoli tak, in... oh, *potovanje*. Seveda. Potovanje in vlak, ki v hitrem tempu niha skozi Francijo, mogoče Belgijo, in vžiga takšne majčkene napetosti. Pogledala je k sosеду, ki ga je nekako odmisllila, in postalo jo je malo sram. Christian bi lahko pomislil vsaj na to, da nista sama. Vendar se sosed ni vznemirjal. Gledal je ven. V šipi sta se njuna pogleda skoraj križala.

Ko je Giordano dvignil pogled od zvezka, je tema za oknom že zdrsnila v mirno črno monotonost. Niso se še ustavili in tudi kart ni prišel pogledat nihče. *Ekspres, drugi razred. Ni bogve kaj, ampak vsaj motili vas ne bomo. Prosimo, razmišljajte v miru.* Res je bilo mirno, soseda sta bila tiho in po hodniku so le tu in tam odzveneli koraki, včasih pospremljeni s čebljanjem, ki je bilo predaleč, da bi ga Giordano lahko razbral. Besed je več vrst, je rekla Azra in s pogledom zamišljeno zaobjela zaliv. Bilo je tretjega večera, Azra je zares imela čas, *malo časa*, in ko sta sedela na terasi nad morjem, so besede drle iz nje kot močan studenec. *Besede ene vrste.* Ne posluša je, kdor koli že je, je takrat pomislil Giordano, mogoče je samo zato privolila, zato, ker delujem kot nekdo, ki sam ne govori veliko in ker bom tako ali tako kmalu šel. Ničesar mi ne bo dolgovala, potem, odšel bom in jo rešil vseh obveznosti, ki jih prinese na hitro zgrajena zaupnost. Gledal jo je, kako govori, njena usta, prste, ožgana ramena za naramnicami bele obleke. Vedno je bila v belem, vedno. Mesec je bil tople barve in drugi je bil v morju in po njem so plula jadra, črna kot nočna mora. Vprašala ga je, ali je

bil kdaj na Balkanu. Balkan, je rekla, ne Jugoslavija, svet, ki ga ne pozna nihče, še vsi tisti ne, ki tam živijo. Rekel je, da je bil v Dalmaciji, Črni gori, tam naokrog, že enkrat davno, ko se še ni vedelo, kje se neha ena in začne druga. Odkimala je in se nasmehnila, težko, prestaro za svoja leta, *Azra z mladimi gležnji in azurnimi mislimi*, nisi bil zares tam, ti že ne, kajti ko enkrat si, se ga ne rešiš, Balkana. Ne gleda ti iz oči kot gleda meni, ko se zjutraj gledam v ogledalu. *S senco smrti, Azra? So bile oči Balkana vedno take?* Vprašal jo je, kako se v njenem jeziku reče upanje. Pogledala ga je, na dolgo, *temne oči z usodno žalostjo v njih*, in odkimala. Rekla je, da ne more, da se tega ne da izreči. Več vrst besed je, je rekla, in vsaka zahteva nekaj zase. *Svoj čas zahteva, Gio*. Gledala je mimo njega, na zaliv in še naprej, dolgo in lačno, kot da bo s pogledom lahko izvrtala pot skozi temo, tja, kjer se da izreči vse. Potem se je obrnila nazaj k njemu in ga pogledala, zatopila se je v njegov obraz, odmaknjeno, njen pogled je polzel po njegovi koži od roba las prek vek, nosu, ličnic in niže, do tja, kjer jo je zamejila bela majica. *Mogoče siva? Nekaj svetlega je bilo. Obletavali so me komarji in njen pogled se je zlival po meni*. Pogledala ga je navzgor, v oči, in zdelo se mu je, da ji je ustnice zganila sled nasmeška. *In potem sem iztegnil svoje prste, svoje preklete štoraste prste, dvignil sem jih s svojo neveščo dlanjo in jih položil na njene, kot da bi to počel prvič. Ne bom je pozabil, tiste negibnosti, utripajoče negibnosti, kot bi se spodaj kriče rojevala vesolja in črna vesolja iz njenih oči in so kapljala po meni in lépo lépo lépo negibno lépo*, in potem se je odmaknila in rekla, še preden so se ji zganile ustnice, je izrekla in se kradoma ozirala naokrog, *ne smeš, Gio, ne smeva*, in zrak je bil naenkrat poln njega, tretjega, zrak je bil on, ki ni imel obraza in je ni poslušal in ji ni v ogledalu nikoli pogledal čez ramo v oči. *Azrine zadnje besede. Ne smeva*. Potem se je mahoma spremenila, našobila je ustnice in se obdala v zid spogledljivosti. Prosila ga je za cigareto in poskusila požirek njegovega piva. Ne spadam več sem, je pomislil in poslušal Azro, ki je iz daljave šobila ustnice in govorila o soncu in Arabcih, ki so v pristanišču prodajali ribe v

zabojčkah in kričali, *kako si nam kaj, sestra*, taki te kar nekako spoznajo, je rekla, ljudje, ki so na istem kot si sam, tisti, ki so zunaj, kot si zunaj ti. *Bi bilo kaj drugače, če bi rekel, oprosti, nisem mislil? Bi spet govorila z mano, če bi si odsekal prste, po enega za vsako besedo? Moje nevešče idiotske prste*. Tega ni nikoli povedal na glas. In Azra se več ni vrnila. Stisnil je veke in jo zlepil, dokončno zlepil z njim, ki je ni poslušal in ki je ob jutrih pasel po njej svoj vajeno lastniški pogled. Tako si je to vsaj predstavljal. *Tvoji idiotski prsti, Giordano*. Še en dan jo je gledal, njen glas, njene gležnje, našobljene ustnice, vse razen njenih oči, *vajen lastniški pogled*, postajala je pred mizico, na dolgo, vprašujoče, in smehljaj se ji je nekam v brado, *povej, Azra, ima raskave roke, ti njegove oči kdaj zatipajo pod kožo, ga kdaj zaboli, senca smrti?* Potem je vstal in ji rekel adijo, tako, kot je to rekel vsakič, enkrat tukaj in dvakrat pred njenimi vrati, ni je poklical po imenu, ona pa je vseeno zaklicala, adijo, Gio, in dvignila roko v pozdrav, in više na ulici se je ozrl in jo videl zadnjič, kako se je sklonila, da bi pobrala kozarec in pepelnik zamenjala s praznim, *bela Azra na belem ozadju, ozki gležnji, azurne misli. Enkrat si bom odsekal prste za ta spomin*.

Gledal je ven, v temo. Ni bil več tisti pogled. Nikoli ne bo. Noč je izravnala svet v brezčasje in prestavljala stvari onkraj spomina. Giordano je zatipal za cigaretami. Ne bo več dolgo, je pomislil. Še malo in bo nov dan.

»Andrinne?« se je oglasil Christian, ko sta ostala sama.

Andrinne se je ozrla čez ramo. Christianove oči so jo počasi opazovale. Umirjeno. Izpod pordelega čela.

»A?«

Christian se je zazrl predse.

»Si že kdaj pomislila, da je smeh drugačen?«

Andrinne se je vzravnala, tako da sta obsedela vštric.

»Drugačen?« je rekla. »Od česa?«

»Ah, ne,« je odmahnil Christian. »Nisem mislil tako. Drugačen med sabo. Različen.«

Andrinne je pomislila.

»Ja, je,« je rekla potem. »Gotovo.«

»Kako?«

Andrinne je skomignila.

»Ne vem,« je začela. »Vesel, brezbrizen, privoščljiv. Visok, nizek. Histeričen. Pa žalosten, to tudi. V knjigah imaš polno tega. *Žalostno se je zasmel*. Ne vem, kje to najdejo. Ne spomnim se, da bi že kdaj slišala kaj takega.«

Christian je premolknil.

»Kako se je smejal James?« je vprašal.

Andrinne se je nagnosko odmaknila.

»Saj veš, kako,« je rekla.

»Ne spomnim se,« je rekel Christian.

»Potem ni važno.«

Pogledala je v šipo. Christianov pogled jo je opazoval čez ramo.

»Se ti spomniš?« je vprašal Christianov odsev, razpet čez zaveso teme.

Andrinne se ni zganila. Še eno tako, je pomislila, in odšla bom ven. Prisedla bom k prvemu, ki bo hotel biti tiho, in zjutraj šla spat v kak samostan. Še dve in skočila bom skozi okno. Še tri in sunila ga bom v sapnik. Lasje so ji spredaj štrleli pokonci. Pogladila si jih je z dlanjo.

»Se spomniš?« je ponovil Christian.

Stisnila je ustnice, da bi zajezila tok besed, ki je hotel pljuskati v njegov obraz.

»Torej se spomniš,« je rekel Christian. »Ah, saj res. Rekla si, da že vem kako. Kaj torej sploh sprašujem.«

Andrinne je zaprla oči. Štela je do pet, kot je nekje prebrala. Saj ne, da bi verjela v to. Potem je štela še enkrat, nazaj. Potem se je sunkovito obrnila h Christianu.

»Spomnim se, ja!« je zavpila. »Vsega se spomnim! Vsakega odtenka v njegovem glasu, vseh golobov, ki so nama kdaj posrali šotor, vsakega pokozlanega klošarja na podzemeljski, vsega! Čisto vsega, razen tega, kje prekleto bi lahko bil razlog, da me mučiš s

temi neumnostmi. Tukaj sem in taka sem in boljše me ne boš dobil. Vzemí ali pusti! Briga me!»

Obrnila mu je hrbet in zakopala obraz v dlani. Sreda, je pomislila. Je še vedno prekleta sreda? Definitivno bom umrla v sredo. Definitivno.

»Rad bi samo vedel!« je zavpil Christian. »A je to kaj čudnega?«

»Pa kaj bi rad vedel?« je napol zahlipala Andrinne.

»Vse o tebi,« je rekel Christian.

»Tega ne moreš.« Njen glas se je izgubljal med sunki besne žalosti, ki je pritiskala pd nekod iz nižin. »Ne moreš tega, Chris.«

»Misliš s tem povedati, da mi kaj prikrivaš?«

Andrinne se je stresla in začutila mokroto v dlaneh. Pa saj se ne dogaja, je pomislila. Nočna mora je. Pariz jo hoče prestrašiti, da se bo na koncu z olajšanjem zbudila vanj. *Samostan. Okno. Sapnik.* Amsterdam.

»Ničesar ti ne prikrivam,« je zamomljala.

»Zakaj pa potem ne morem vedeti vsega o tebi?«

»Ker ni mogoče!« je hripavo zavpila Andrinne. »Nekaj pač moram obdržati zase. Take majčkene, nebistvene stvari. Tako ali tako dvomim, da bi te sploh zanimale.«

»Fantazije?«

Andrinne si je trdo pomela oči.

»Večino jih delim s tabo,« je rekla.

»Torej ne vseh,« je ravnodušno pribil Christian.

Andrinne je molčala.

»Mislil sem, da me ljubiš,« je rekel Christian.

Andrinne je pritisnila čelo na šipo. Mimo je zdrvela postaja. Zdelo se je, da belgijska.

»Malo šibko osnovo imaš za te svoje misli, ne res?« je rekla predse.

»Osnova je pa le.«

»Pojma nimaš.«

Christian se je presedel po sedežu. Je videla v šipi.

»Mi kdaj lažeš?« je vprašal.

»Ne,« je pribila Andrinne z zadnjo senco odločnosti.

»Ampak poveš mi pa ne vsega?«

»Mogoče bi ti morala lagati,« je rekla Andrinne. »Glede na to, kar se greva zdaj, se mi zdi, da resnica ne pride prav dobro skozi.« Molčala je. Ramena so se ji tresla.

»Nikoli mi ne laži, razumeš?« je rekel Christian.

Ničesar ni rekla. Nalašč.

»Ne laži mi,« je ponovil Christian.

Andrinne se je počasi obrnila k njemu.

»Prekleti otrok zarukani!« je izbruhnila. »Ti ... ti ... veliki oznanjevalec resnice! Tukaj jo imaš, to tvojo resnico! Celo, popolno, v enem kosu! Ničesar ne skrivam, pred nikomer. Nič!«

Prijela se je za robove majice in si jo z enim zamahom potegnila čez glavo. Njene prsi v črtastem športnem modrcu so zaplapolale v zanosu. Zgrabila je bel bombaž, ga zvila v kepo in ga vrgla Christianu v obraz. Potem je švignila skozi priprta vrata na hodnik. Njeni koraki so topotajoče odzveneli v tišino.

Christian je nekaj hipov obsedel v šoku. V glavi mu je razbijalo in skozi vonj, ki ga je v majico odtisnilo njeno telo, je prodirala medla bela luč. Potem je iztegnil roko in si potegnil majico z glave. Šla je, je bila prva misel, in takoj potem, kam je šla? Kakšna je šla? Zakaj? Topo je buljil v zrak. Naslednje je udarilo spoznanje. Krivda, je utripnilo za vekami, ko je zamežikal, da bi se zbral. Nimaš prav. Za njo moraš. Ampak kdaj? Kam? Razgrnil si je Andrinnino majico po kolenih in jo skrbno poravnal na robovih. Potem si jo je nesel k obrazu in zarjovel vanjo, nemo, od tam, kjer so se pljuča dotikala srca.

Giordano je za hrbtom začutil piš, ko so se odsunila vrata kupeja. Ni se ozrl. Nekdo je stekel mimo njega po hodniku. Zdelo se je, da je punca. Predtem sta se prepirala, tega ni mogel preslišati. Njen glas je naraščal in nazadnje je zakričala. Neka univerzalnost je bila v tem, bolečina, ki preseva iz glasu nekoga, ki se mu dogaja krivica. In beg, tudi to. Univerzalnost. Ženskam je to nekako dovoljeno, da bežijo, bežijo do prvega, čeprav namišljenega skrivališča.

Začutil je sunek ironije in nekdo v njem bi skoraj rekel, *pa ti, Gio, nisi nekam mamljivo brezimen, tukaj v razdalji, tem najbolj začetniškem vseh skrivališč?* Pogledal je naokrog. Nikogar ni bilo. Vrata za njim so zijala odprta in izza okna za njimi je vlekle nekam pod noge. Ni se hotel ozreti. Nekdo je bil tam. On je bil tam. Ni šel za njo. Nekaj ni bilo v redu, ampak kdaj je bilo že pri kakšnem prepiru vse v redu? Giordano je pogledal preostali centimeter cigarete med prsti, potegnil dim in frcnil ogorek v režo med stekli. Po grlu ga je stisnila žeja. Nagonsko se je obrnil, da bi stopil v kupe in segel po plastični steklenici, ki je bila zataknjena nekje v nahrbtniku, vendar je v istem hipu obstal. Svetlolasec je zgrbljen ždel na sedežu in tiščal obraz med dlani, ovite v belo majico. Giordano je stal in ga gledal. *Ti ubogi norec*, je pomislil. *Zajebal si. Ampak no ja, a jaz mogoče nisem? Takole, malo nepopravljivo, recimo?* Od nekod se je vzel žarek sočutja, empatije najnižje vrste. Pogledal je stran in se nasmehtnil, zdelo se je, da prvič po letih in letih. Obrnil se je nazaj k oknu in iz škatlice izvlekel še eno cigareto. Zdelo se mu je, da bo zdaj zdaj začel pljuvati prah. Tišina se je zdela absolutna. Kot bi naenkrat zaspal cel vlak. Še sunki koles so se preselili nekam drugam, čez črto kakšnega vzporednega sveta. Neskončno dolgo je trajalo. Potem so po hodniku pritopotali koraki. Punca se je vrnila. Ozrl se je po njej. Oblečena je bila v kavbojke in modrc. Njene oči so bile rdeče. Stopila je v kupe, se sklonila k svetlolascu in mu brez besed povlekla majico izmed rok. Potegnila si jo je čez glavo in odšla do Giordana.

»Oprosti,« je rekla. »A imaš kakšen cigaret?«

»Oprosti,« je ponovila punca, ko je nervozno potegnila prvi dim. Naslonila je komolce na steklo in strmela predse. Njene oči so bile zabuhle, lasje pa razmršeni.

»Zakaj?« je vprašal Giordano.

Punca se ni ozrla.

»Veš, zakaj,« je rekla.

»Prepir?«

Prikimala je.

»Bo že,« je rekel Giordano.

Punca je pogledala k njemu.

»Sram me je,« je rekla. »Najprej se ti vrineva v kupe in potem delava scene. Res me je sram.«

Oči je imela polne rdečih žilic. Cigareto je nosila k ustom v kratkih, odsekanih gibih, kot nekdo, ki tega ni vajen.

»Si iz Italije?« je vprašala.

»Ja. Iz Milana.«

»Jaz ...« Zamahnila je z roko proti kupeju. Ni pogledala tja.

»No, midva ... sva z Norveškega.«

»Aja.«

Obrnila je obraz nazaj k šipi. Vzdihtnila je.

»Veš kaj,« je rekla. »Mislim, da bo najbolje, če se spraviva kam drugam. Rekla mu bom, da se morava presesti. Edino prav bi bilo.«

»Ah, daj no,« je rekel Giordano.

»Res bi bilo pošteno. Pravzaprav sva te čisto izrinila s temi najinimi otročarijami.«

Besede druge vrste, je pomislil Giordano, in rekel:

»Saj me nista.«

»Ja, pa sva.«

Premolknila je. S kazalci si je pomela oči.

»Jaz sem Andrinne,« je rekla.

»Giordano.«

Nasmehnil se je.

»Pa hodiš kar sam naokrog?« je vprašala.

»Na neki način,« je skomignil. »Zdaj sem bil nekaj časa sam. V Amsterdamu me čakata kolega.«

Izpod oteklih vek mu je poslala radoveden pogled.

»Nisem še videla Italijana, ki bi potoval sam,« je rekla. »Vsi, ki sem jih srečala, so bili v gručah. In blazno veliko so govorili. Kar naprej so nekaj čekali. Zabavno jih je bilo gledati.«

Potlačila je čik v pepelnik.

»Ah, oprosti,« je rekla. »Saj ne mislim reči, da bi morali biti vsi taki.«

»Pa saj imaš prav,« je rekel Giordano. »Res so taki.«

»Dostikrat kaj prehitro zinem,« je rekla Andrinne. »In potem mi je po navadi žal. Ampak kaj bi, ne?«

Nasmehnila se je. Videti je bilo dokaj pristno. Giordano jo je premeril s pogledom. Bila je enako visoka kot on.

»Tudi meni se dogaja,« je rekel.

»Kaj?«

»Da kaj prehitro zinem. Ali storim.«

»Pa ti je žal?«

Giordano je skomignil.

»Tudi. Včasih. Jasno.«

Andrinne je stresla z glavo.

»Kakor koli že,« je rekla. »Mislim, da je to vseeno za kaj dobro. Vsaj meni se dogaja, da potem vedno izvem nekaj novega, spoznam stvari, kot jih sicer ne bi mogoče nikoli.«

Giordano je pomislil. Potem je na hitro pokimal.

»No, saj včasih potem mislim, da bi bilo lepše, če ne bi,« je nadaljevala Andrinne. »Ampak tega bi bilo slej ko prej konec. Resnica bi se že nekje prerinila skozi, ne? Vedno se.«

Na kratko se je zasmejala.

»Oprosti, da težim s tem,« je rekla.

»Če ni hujšega,« je rekel Giordano.

Andrinne se je ozrla čez ramo.

»Nazaj moram,« je rekla.

Pokimal je.

»Nikamor ne hodita, okej?« je rekel.

Pogledala ga je z vprašujočim upanjem.

»Resno mislim,« je rekel Giordano. »Tako ali tako ni nikjer niti prostorčka. Nobenega smisla ne bi imelo.«

Obrnila se je in mu poslala širok nasmeh.

»In poleg tega,« je spontano zinil Giordano, »poleg tega mislim, da mu lahko odpustiš. Če seveda hočeš.«

»Hvala, Giordano.«

»Ni za kaj,« je rekel in točno to tudi mislil.

Christian se je zdrznil, ko je skozi počasne korake začutil Andrinno prisotnost. Dvignil je pogled. Stala je pred njim in se raztezala nekam visoko gor, skoraj do stropa. Ramena so se ji tresla in čelo se ji je gubalo nad očmi. Iztegnila je prste proti njemu.

»Chris,« je polglasno rekla.

Christian se je vzravnal. Prijel jo je za roko in jo potegnil k sebi.

»An,« je zamomljal. »Oprosti, An.«

Objel jo je. Andrinne mu je zarinila nos pod ključnico. Christian ji je zakopal prste v lase in se ji z ustnicami dotaknil ušesa.

»Oprosti,« je ponavljal. »Oprosti. Oprosti. Nikoli več ne bom. Zaslužiš si ...«

Andrinne je zahlipala.

»Nikoli več ne reci, kaj si zaslužiš,« je izdabila. »Ali koga. Chris.«

»Ne bom,« je rekel Christian. »Obljubim. Nikoli več.«

Stisnil jo je okrog hrbta in se skupaj z njo nalahno pozibaval v ritmu koles. Andrinne se je počasi umirjala. Potem je dvignila pogled.

»Kaj bova počela v Amsterdamu, Chris?«

Christian se je nasmehnil. Poljubil jo je na veke, tja, kamor se ji je zarisal rdeč rob. Njegova topla sapa jo je požgečkala po trepalnicah.

»Imela se bova tako dobro, da se ne bo dalo verjeti,« je rekel.

»Še kaj?«

»Ja,« je rekel. »Imela se bova najboljše na svetu.«

»In spoznala najboljše ljudi.«

»To pa sploh.«

Andrinne se je nasmehnila.

»Chris,« je rekla. »Naj te spomnim, da nisva sama.«

»Ja,« je pokimal Christian. »Saj vem. In pravzaprav sem razmišljal, ali ne bi bilo bolje iti kam drugam. Saj več ... po vsem tem ...«

Andrinne je odkimala.

»Je že v redu,« je rekla. »Vem to.«

»Rad bi se opravičil,« je rekel Christian. »Če se sploh lahko.«

»Po mojem že,« je rekla Andrinne.

Stopila je do vrat.

»Giordano,« je rekla. »Pridi noter, prosim.«

Giordano se je predramil v sivem polmraku, ki je naznanjal jutro. Prevalil se je proti robu sedeža, da bi osvobodil levo roko, ki se mu je med spanjem sploščila v hromo mravljinčasto gmoto. Zgrabil jo je z desno in si jo ponesel k očem. Kazalci so megleno oznanjali pol sedmo. Sedel je, si nataknil očala in pogledal skozi okno. Mimo so se pomikale ravnice, prepredene s kanali in posejane z ozkimi koničastimi hišami iz rjavega kamna. Skoraj vsakih sto metrov so ob progi visele zapornice in za njimi se je gnetla vrsta avtomobilov z rumenimi tablicami. Sever, strogi sever, gomazeč že pred sončnim vzhodom. Segel je po steklenici in naredil nekaj dolgih požirkov. Andrinne in Christian sta spala, naslonjena druga na drugega. Andrinne je imela usta napol odprta, Christianu pa je glava visela na prsi. Delovala sta izmučeno. Bilo je kakih pol dveh, ko so ugasili luč, vendar se je Giordano počutil sveže in naspano. Vstal je, previdno prestopil Christianove iztegnjene noge in stopil na hodnik. Pred oknom je iztegnil roke vsaksebi, daleč, kolikor je le mogel. V hrbtu mu je zaškrtalo. Koliko ur je minilo, trideset, dvaintrideset? Vzhodno nebo je oranžno prebijala slutnja sonca in hiše ob progi so se zgoščale. Nad njimi se je izrisal Azrin obraz. *Oh, Azra. Prva misel. Kdo ve, kaj počne zdaj, in kje je tisti pogled, pogled, ki jo začrta, definira, vsako jutro, znova in znova. Nekoč bo moja druga misel, in nato tretja in stota in milijonta. Ampak vedno bo tam nekje. Vedno.* Giordano je široko razklenil veke. Izza vrat kupejev se je širilo čebljanje, vzkliki in zvok ljudi, ki so nekam namenjeni. Noči je bilo konec. Pod oknom se je začenjalo predmestje. Skoraj so že prispeli. Potlačil je cigareto in odšel v kupe. Iztegnil je prste. Previdno se je dotaknil Andrinnine rame. Andrinne se je zdrznila.

»Zbudita se,« je šepnil Giordano. »Prišli smo.«

Andrinne je zamežikala. Potem ji je v oči planila budnost.

»Oh, ja. Ja. Hvala.«

Dregnila je Christiana in mu nekaj rekla. Christian je planil pokonci.

»Jutro,« je rekel Giordano.

»Jutro.«

»Koliko je ura?«

»Deset do sedmih.«

»Okej. Še dosti časa imamo.«

Giordano je potegnil nahrbtnik s police in ga naslonil na sedež. Pobral je steklenico, cigarete in svinčnik in jih vtaknil v stranski žep. Na koncu je dvignil dnevnik in ga za hip podprl v rokah. Potem ga je porinil v mali nahrbtnik in zapel zadrgo.

Vlak je zaviral in hodnik se je napolnil z ducati topotajočih korakov. Giordano, Andrinne in Christian so si zadegli nahrbtnike na rame in se postavili k vratom.

»Midva greva kampirat v neki park,« je rekel Christian, ko so čakali na izstop. »Pa ti?«

»Ne vem še,« je skomignil Giordano. »Poiskal bom prijatelje in potem bomo videli.«

»Veliko sreče,« je rekla Andrinne. »Amsterdam je menda zaseden sto na uro.«

»Tudi vama.«

»Ja.«

Na peron so skočili med zadnjimi, najprej Andrinne, za njo Christian in Giordano. Nad njimi se je bočila kupola iz sivega stekla. Povsod je vrvelo ljudi.

Andrinne je iztegnila roko.

»Adijo, Giordano. Lepo te je bilo srečati.«

»Tudi vaju, ja.«

»Mogoče se pa še kaj vidimo kje v Amsterdamu,« je rekel Christian.

»Zakaj pa ne,« je odvrnil Giordano. »Če ne drugega, nas bosta slišala.«

Andrinne se je zahihitala. Prijela je Christiana pod roko.

»Čao,« je rekla.

»Čao,« je odvrnil Giordano. Dvignil je roko v pozdrav. Andrinne in Christian sta odšla proti stopnicam. Potem sta se izgubila v množici.

Giordano se je napotil proti telefonski govorilnici, ki je visela na enem od stebrov. Še dobro, da se je v Parizu spomnil zamenjati nekaj drobiža v guldne. Telefon je pozvonil petkrat, glasno in zategnjeno. Potem je na drugem koncu kliknilo.

»Ja?« se je oglasil Diego v napol budni glas.

»Čao, stari, Giordano tukaj.«

»A, ti si, Gio.« Diego je oblikoval besede, kot bi mu nekaj paraliziralo ustnico. »Kaj je?«

»Tukaj sem.«

»V Amsterdamu?«

»Ja. Kje sta?«

Diego je zazehal.

»V Vondelparku.«

»Kje?«

»V-o-n-d-e-l-p-a-r-k. Koliko je pa sploh ura?«

»Sedem,« je rekel Giordano. »In nekaj.«

»Idiot zarukani,« je zagolčal Diego. »Pred dvema urama sem šel spat.«

»Samo povej mi, kje je to, pa te pustim pri miru.«

»Center,« je zamomljal Diego. »Ne moreš zgrešiti. Vsak butec ve, kje je to.«

»Pa hostel?«

»Zaveži,« je zahropel Diego. »Zbudil boš ljudi.«

»A ga bom našel?«

»Jasno, da boš,« je bevsknil Diego. »Ne moreš faliti.«

»Okej. Pridem.«

»Gio?«

»Ja?«

»Ne hodi pred dvanajsto, okej?«

»Okej. Ne bom. Čao.«

»Čao.«

Giordano je odložil slušalko. Zgrabil je za naramnice nahrbtnika in se obrnil proti stopnicam. Stopal je mimo glasov in vonjev zgodnjega jutra, mimo ljudi, ki so se gnetli proti izhodu in na perone, mimo trgovinic s cvetjem, z rogljički in s kavo po gulden in pol. Stopil je skozi južni izhod, tistega, ki se je odpiral stran od morja. Mirno je bilo. Na trgu pred Amsterdam Centraalom so se tlakovci tiho bleščali. Nad kanali je vzhajalo sonce.

LEV ŠESTOV

Premagovanje samoumevnosti

(Ob stoti obletnici rojstva F. M. Dostojevskega)¹

Τίς δ'οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μὴν ἐστὶ
κατθανεῖν, τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν.
Εὐριπίδης

I

»Kdo bi vedel – ali ni življenje smrt in smrt življenje,« pravi Evripid. Platon je v enem svojih dialogov prisilil samega Sokrata – najmodrejšega med ljudmi, tistega, ki je ustvaril teorijo pojmov in prvi ugotovil, da sta natančnost in jasnost naših sodb poglavitno merilo za njihovo resničnost – da je te besede ponovil. Platonov Sokrat tudi sicer skoraj zmeraj, kadar teče pogovor o smrti, govori isto ali skoraj isto kakor Evripid: nihče ne ve, ali ni življenje smrt in ali ni smrt življenje. Najmodrejši ljudje od vekomaj živijo v tem skrivnostnem brezumju nevednosti. Samo povprečneži vedo zatrdno, kaj je življenje in kaj smrt ...

Kako se lahko, kako se more zgoditi, da se modreci zmedejo tam, kjer preprosti ljudje nimajo nobenih težav? In zakaj so najmučnejše in najneznosnejše skrbi namenjene ravno najbolj nadarjenim? Kaj je lahko huje, kakor da ne veš, ali si živ ali mrtev! »Pravičnost« zahteva, da sta vednost in nevednost o tem med ljudi porazdeljeni enakomerno. In ne samo pravičnost! To zahteva že sama logika; nesmiselno in nepošteno je, da je nekaterim dano razločevati življenje od smrti, drugim pa ne. Kajti tisti, ki razločujejo, in tisti, ki ne, so popolnoma različna bitja, zato jih nimamo pravice imenovati s skup-

¹ Članek sodi v obsežnejše delo Šestova – Na Jobovi tehtnici (*popotovanja po dušab*) – ki je prvič izšlo leta 1929 v Berlinu. Pri prevajanju sem uporabljal novejšo izdajo: Лев Шестов, сочинения в 2-х томах, Издательство «Наука», Москва 1993. Ta in vse naslednje opombe so prevajalčeve, razen če ni navedeno drugače.

no besedo – človek. Kdor zanesljivo ve, kaj je življenje in kaj smrt, je človek. Kdor tega ne ve in čigar pogledu – četudi le poredkoma – za hip uide ločnica med življenjem in smrtjo, ta preneha biti človek in se spremeni ... v kaj se spremeni? Kje je Ojdip, ki mu je sojeno, da razvozla uganko vseh ugank in dožene to skrivnost?

Vendarle pa je treba dodati, da znajo vsi ljudje že »po naravi« razločevati življenje od smrti, to počno brez težav in nezmotljivo. Nevednost se tistih, ki so nanjo obsojeni, poloti šele kasneje, in ker jih ne vara že od nekdaj, jih vselej zateče na mah, nenadoma, od neznanu kod. In še nekaj: tudi tisti, ki jim je ta »nevednost« dana, je nimajo nenehno v lasti. Pojavi se samo kdaj pa kdaj, začasno, in ravno tako nenadno in nepričakovano, kakor se je pojavila, spet izgine. Tako Evripid kot Sokrat in vsi tisti, ki jim je bilo dodeljeno sveto breme poslednje nevednosti, so navadno – podobno kakor vsi drugi ljudje – zatrdno vedeli, kaj je življenje in kaj smrt. V izjemnih trenutkih pa so čutili, da jih zapušča njihova navadna vednost, tista vednost, ki jih je spočela in zbližala z drugimi, njim samim podobnimi bitji in jih tako povezovala z vsem svetom. Tega, kar vedo vsi, kar vsi priznavajo, kar so oni sami še malo prej vedeli in kar je bilo potrjeno in upravičeno, ker je bilo splošno priznano, ne morejo več šteti za svojo vednost. Njihova vednost je drugačna – nepriznana, neupravičena in upravičena biti ne more. Kajpak, ali sploh smemo upati, da bo Evripidova domneva kdaj splošno priznana? Ali ni vsakomur jasno, da je življenje življenje, da je smrt smrt in da lahko zamenjuje življenje s smrtjo in smrt z življenjem samo norost ali zlonamernost, ki si je zastavila cilj, da za vsako ceno postavi na glavo vse očitnosti in vnese v razum nered in zmedo?

Kako je mogel Evripid izgovoriti in Platon pred obličjem vsega sveta ponoviti te izzivalne besede? In zakaj nam jih je zgodovina, ki iztreblja vse nepotrebno in nesmiselno, sploh ohranila? Rekli boste, da gre za naključje: tudi ribja kost ali malovredna školjka se včasih ohranita več tisočletij. Bistveno je, da so se navedene besede sicer res ohranile, a v zgodovini duhovnega razvoja človeštva niso odigrale nobene vloge. Zgodovina jih je spremenila v okamnine, ki pričajo o preteklosti, vendar so mrtve za prihodnost, in jih tako za vekomaj

in nepovratno obsodila. Ta sklep se nam ponuja kar sam od sebe. In resnično: saj vendar ne moremo zaradi nekaj misli, ki so jih izrekli pesniki in filozofi, ovreči splošnih zakonov razvoja človeštva in celo temeljnih principov mišljenja!

Nemara se bo našel še kak drug »ugovor«. Morda nas bo kdo opomnil, da je v neki modri knjigi rečeno: za tistega, ki hoče vedeti, kaj je bilo in kaj bo, kaj je pod zemljo in kaj nad nebom, bi bilo bolje, da se sploh ne bi bil rodil. Jaz pa na to odvrnem, da ista knjiga govori tudi o angelu smrti, ki prileti k človeku, da bi ločil njegovo dušo od telesa, in je čez in čez prekrit z očmi. Zakaj je tako, čemú angelu toliko oči – njemu, ki je že vse videl na nebu in nima na zemlji več česa gledati? Sam mislim, da teh oči nima zase. Dogaja se, da angel smrti, ko pride po dušo, spozna, da je prišel prezgodaj in da še ni napočil čas, ko mora človek zapustiti zemljo. Angel se njegove duše ne dotakne in se ji tudi ne prikaže, a preden se oddalji, neopazno pusti človeku dve izmed svojih neštetihi oči. In tedaj človek nenadoma vidi več kakor drugi ali on sam s svojimi starimi očmi, vidi nekaj čisto novega. In to novo vidi na nov način, ne kakor ga vidijo ljudje, temveč kakor bitja iz »drugih svetov«, tako da to novo ni stvar »potrebe«, temveč »svobode«, torej je in ga hkrati ni – pojavlja se, ko izginja, in izginja, ko se pojavlja. Prejšnje, prirojene oči – kakršne imajo vsi – mu govorijo, da je to »novo« ravno nasprotno tistemu, kar vidijo oči, ki jih je pustil angel. Ker pa so vsa druga čutila in tudi naš razum usklajeni z navadnim vidom in je z njim usklajeno tudi vse človeško izkustvo, osebno in kolektivno, se nova videnja zdijo neresnična, nesmiselna, fantastična, kratko malo prividi ali blodnje prenapete domišljije. Zdi se, da je potrebno samo še malo, pa se bo začela norost: vendar ne pesniška, navdahnjena norost, ki jo obravnavajo celo učbeniki estetike ali filozofije in jo je tisti, komur je bilo potrebno, na ustreznih mestih že opisal in opravičil pod imeni eros, manija ali ekstaza, temveč brezumje, zaradi katerega zaprejo človeka v norišnico. In tedaj se začne boj med dvema načinoma gledanja – prirojenim in podarjenim – boj, za katerega se zdi, da je njegov razplet ravno tako težaven in skrivnosten kakor njegov začetek ...

Eden tistih, ki so mogli gledati na oba načina, je bil gotovo tudi Dostojevski. Kdaj je angel smrti priletel k njemu? Še najbolj smiselna se zdi domneva, da se je to zgodilo, ko so ga skupaj s tovariši privedli na morišče in mu prebrali smrtno obsodbo. Vendar je malo verjetno, da bi bile smiselne domneve tu na mestu. Prišli smo na območje nesmiselnega, večno fantastičnega *par excellence*, in če želimo tu kaj ugotoviti, se moramo najprej odpovedati tistim metodološkim zgledom, ki so našim resnicam in spoznanjem doslej zagotavljali verodostojnost. Morda pa mora biti naša žrtev še večja: pripravljeni moramo biti na priznanje, da verodostojnost še zdaleč ni predikat resnice, ali bolje rečeno, da nima verodostojnost z resnico nič skupnega. O tem bomo še govorili, a že iz navedenih Evripidovih besed se lahko prepričamo, da je verodostojnost eno, resnica pa nekaj drugega. Če ima namreč Evripid prav in dejansko nihče ne ve, ali ni smrt življenje in življenje smrt, ali je potemtakem tej resnici sojeno, da postane kdaj verodostojna? Tudi če bi vsi ljudje do zadnjega, kadar legajo spat in vstajajo, ponavljali Evripidove besede, bodo ostale ravno tako skrivnostne in težavne, kakor so bile za njega samega, ko jih je prvič zaslišal v skrivni globini svoje duše. Sprejel jih je, ker je bilo v njih nekaj, kar ga je očaralo. Ko jih je izgovarjal, je vedel, da jim ne bo nihče verjel, tudi če jih slišijo vsi. Ni se trudil, da bi dokazal njihovo verodostojnost, in tega niti mogel ni. Dovolil si bom misel, da tega niti hotel ni. Nemara sta vsa očarljivost in privlačnost takšnih resnic ravno v tem, da nas osvobajajo verodostojnosti in nam dajejo upanje, da je mogoče preseči tisto, čemur pravimo samoumevnost.

Se pravi, da strašni angel smrti k Dostojevskemu ni priletel v tistem trenutku, ko je stal na morišču in čakal na izvršitev kazni. In tudi ne takrat, ko je živel v katorgi, med tistimi, ki so sodili drugim in bili sami obsojeni. O tem pričajo »Zapiski iz mrtvega doma«, eno najboljših del Dostojevskega. Avtor »Zapiskov iz mrtvega doma« je še poln upanja. Seveda mu je težko, neizmerno težko. Večkrat govori – in tu ne gre za pretiravanje – da je bila kaznilniška ječa, v katero so prignali nekaj sto krepkih, močnih, zvečine nadpovprečnih in še mladih ljudi, ki pa so že zašli na kriva pota in bili polni zatajenega

sovraštva, pravi pekel. Onstran kaznilniških sten pa je bilo, kakor se je zmeraj spominjal, drugo življenje. Košček neba, ki ga je bilo moč videti celo izza visoke kaznilniške ograje, je obljubljal v prihodnosti, ki ni bila tako zelo oddaljena, svobodo. Prišel bo čas in vse to – ječa, ožigosani obrazi, nečloveško zmerjanje, večni pretepi, zverinska uprava, smrad, umazanija, obsojenčeve lastne ali tuje verige, ki nenehno žvenketajo – se bo končalo. In ko bo minilo, se bo začelo novo, visoko, plemenito življenje. »Nisem tu za vselej,« si nenehno ponavlja. Kmalu, kmalu bom »tam«. In »tam«, v svobodi, je vse, po čemer hrepeni in česar si želi izmučeno srce. Tu so samo moraste sanje. Tam je veliko, srečno prebujenje. Razprite vrata ječe, odženite stražarje, snemite okove – ničesar več ne potrebujem; vse drugo bom našel v tistem svobodnem, čudovitem svetu, ki sem ga videl že prej, a ga nisem znal ceniti. Koliko iskrenih, navdihnjenih strani je Dostojevski o tem napisal! »V kakšnem upanju je tedaj zatrepetalo moje srce! Mislil sem, odločil sem se in si pisegel, da v mojem prihodnjem življenju ne bo več napak ali padcev, ki sem jih delal poprej. Sestavil sem načrt za svojo prihodnost in si obljubil, da mu bom zvesto sledil. V meni se je porodila slepa vera, da vse to zmorem izpolniti in tudi bom izpolnil. Čakal sem in klical svojo svobodo, naj pride hitreje. Hotel sem se preskusiti v novem boju. Včasih me je zajela mrzlična neučakanost ...«² Kako nestrpno je čakal dne, ko se izteče kazen in se začne novo življenje! In kako trdno je bil prepričan, da bo, brž ko pride iz ječe, pokazal vsem – tako sebi kakor drugim – da je naše zemeljsko življenje velik dar božji. Če človek ne dopusti prejšnjih padcev in napak, potem lahko že tukaj, na zemlji, najde vse, kar potrebuje, in odide iz življenja, kakor so odhajali patriarhi, ki so se bili »nasitili dni«. »Zapiski iz mrtvega doma« zasedajo med deli Dostojevskega posebno mesto in se močno raz-

² Citate iz del Dostojevskega so prevedli Janko Moder (Zapiski iz mrtvega doma, Zapiski iz podpodja, Idiot), Vladimir Levstik (Zločin in kazen, Bratje Karamazovi), Josip Vidmar (Krotko dekle) in Janez Zor (Sanje smešnega človeka). Uporabljal sem slovensko izdajo zbranih del Dostojevskega, ki je izšla pri DZS leta 1979. Modrove prevode sem pustil nespremenjene ali pa sem jih spremenil samo v malenkostih, ker je tako zahtevala usklajenost izrazja, druge sem zaradi zastarelosti predelal ali prevedel na novo. Citate iz drugih jezikov sem prevedel po ruskem prevodu.

liku jejo od vsega, kar je pisal prej in kasneje. V njih je toliko zdržnosti, umirjenosti, tihega, veličastnega miru – in to ne glede na strahotno notranjo napetost. Obenem pa je v njih živo in neponarejeno zanimanje za vse, kar se dogaja pred njegovimi očmi. Če je vsemu temu mogoče verjeti, so ti zapiski zvesta kronika tiste ječe, v kateri je Dostojevski preživel štiri leta. Nič ni izmišljeno – nespremenjeni so ostali celo priimki kaznjencev. Dostojevski je bil takrat očitno iskreno prepričan, da je bilo to, kar se je dogajalo pred njegovimi očmi – pa čeprav strašno in odvratno – vendarle resnično. Bili so kaznjenci, pogumni, strahopetni, lažnivi, pravični, strašni, krotki, majorji, babnice, ki so prinašale kolače, zdravniški pomočniki, zdravniki. Ti ljudje so bili kar najbolj raznovrstni, vendar stvarni, resnični, realni, »dokončni« ljudje. In tudi njihovo življenje je bilo realno, »dokončno« življenje. Seveda je bilo siromašno, usmiljenja vredno, realno, toda »dokončno«. Vendarle pa ni bilo prav »vse življenje«, tako kot tudi ne vse nebo, samo v tisti sinji krpici, ki se je videla nad stenami ječe. V resničnem, pristnem, polnem in osmišljenem življenju nad človekom ni le košček modrine, temveč mogočna kupola, tam ni sten, temveč neskončno prostranstvo in širna, z ničimer omejena svoboda – v Rusiji, v Moskvi, v Peterburgu, med pametnimi, dobrimi, prizadevnimi in ravno tako svobodnimi ljudmi.

II

Iztekla se je kazen in končala se je vojaška služba, ki ji je sledila. Dostojevski je najprej živel v Tveru, nato v Peterburgu. Uresničilo se je vse, na kar je čakal. Nad njim ni bil več samo košček modrega neba, temveč vse obnebje. Bil je prost, svoboden človek, prav takšen kakor tisti ljudje, katerih usodi je zavidal, ko je še nosil okove. Preostalo mu ni drugega, kakor da izpolni zaobljubo, ki si jo je prostovoljno naprtil v ječi. Dostojevski, ki na to zaobljubo in »načrt« bržkone ni tako kmalu pozabil, si je večkrat obupano skušal urediti življenje tako, da se prejšnji »padci in napake« ne bi več ponovili. A postajalo je očitno, da bolj ko se trudi, slabše je. Začel

je opazati, da postaja svobodno življenje vse bolj podobno kaznjenskemu in da ga »celotno nebo«, ki se mu je prej, ko je živel v nesvobodi, zdelo brezmejno in je v svoji brezmejnosti toliko obljubljalo, ravno tako utesnjuje in pritiska nanj kakor nizki stropovi v njegovi kaznilniški kamri. In ideali – tisti ideali, ki so tešili njegovo izmučeno srce v dneh, ko so ga prištevali med zločince in je živel z najslabšimi od ljudi ter delil njihovo usodo – ga ne povzdigujejo, ne osvobajajo, temveč vklepajo in ponižujejo kakor kaznjenski okovi. Nebo pritiska, ideali vklepajo in vse človeško življenje, tako kot tudi življenje prebivalcev mrtvega doma, se sprevrča v težak, mučen sen in nepretrgano moro ...

Kako se je moglo to zgoditi? Komaj včeraj so bili napisani »Zapiski iz mrtvega doma«, v katerih je bilo samó življenje kaznjencev, prisilnih mučencev, prikazano kot mora – in še ta je obljubljala prebujenje po izteku določenega roka, katerega približevanje so vsak dan z nezmotljivo natančnostjo ugotavljali, preštrevajoč kole v ograji. Življenje je mora samo tam, v nesvobodi. Živeti v svobodi pa je čudovito. Zadostuje, da človeku snamejo okove, odprejo vrata ječe in že zadiha s polnimi pljuči. Tako je, če se spomnimo, razmišljal Dostojevski. O tem so pričali njegove oči, vsa druga čutila in celo »božanski« razum. In nenadoma se poleg teh dejstev pojavi novo, ki je prejšnjim čisto nasprotno. Dostojevski seveda ni vedel za angela smrti. Morda je o njem celo kaj slišal ali bral, a vse bi mu prišlo na misel prej kakor to, da želi ta skrivnostni, nevidni gost deliti s smrtnikom svojo moč zrenja. Vendar se prejetemu daru ni mogel odreči, tako kot se mi ne moremo odreči darovom angela življenja. Vse, kar imamo, smo dobili od nekoga in od nekod, dobili smo, ne da bi za to prosili, še preden smo znali spraševati in odgovarjati. Tudi Dostojevski je dobil drugi vid, ne da bi zanj prosil, in dan mu je bil ravno tako nepričakovano in samovoljno kakor prvi. Pri razliki – samo ena je in nanjo sem že opozarjal – se je treba zaradi njenega nenavadnega pomena še enkrat ustaviti: človek dobi prvi vid, svoje naravne oči, hkrati z drugimi čutili in je zato z njimi v popolni harmoniji in ubranosti; nasprotno pa dobi drugi vid veliko kasneje

in iz takšnih rok, ki jih še najmanj zanima, ali se bosta harmonija in ubranost ohranili. Kajti smrt je najveličastnejša disharmonija, najbolj groba in najočitneje namerna kršitev ubranosti. Če bi v resnici verjeli, da je zakon protislovja najboljši princip, kakor je učil Aristotel, bi bili prisiljeni reči, da je v svetu bodisi življenje bodisi smrt – oboje hkrati pa obstajati ne more.

A če zakon protislovja ni tako zelo obstojen in vseobsežen, se ga človek ne sme držati zmeraj, uporabljati ga sme samo v tistih mejah, znotraj katerih je on sam sposoben biti stvarnik. Tam, kjer je človek gospodar, kjer on sam odloča, tam mu ta zakon služi. Dva je več kakor ena in ne manj ali enako. Vendar življenja ni ustvaril človek, in tudi smrti ne. Oba, čeprav se vzajemno izključujeta, obstajata v svetu hkrati, tako spravljata človeško misel v obup in jo silita k priznanju, češ da ne ve, kje se končuje življenje in kje se začneja smrt, in ali ni to, kar se ji zdi življenje, v resnici smrt, in to, kar se ji zdi smrt – življenje ...

Dostojevski je nenadoma sprevidel, da si nebo in kaznilniške stene, ideali in okovi niso nasprotni, kakor si je želel in mislil prej, ko je še sodil med normalne ljudi. Niso si nasprotni, temveč enaki. Ni neba, nikjer ni neba, je samo nizko obzorje, ki pritiska k tlom, ni idealov, ki bi trpljenje povzdignili, so samo verige, ki – čeprav nevidne – vklepajo še bolj trdno kakor kaznjenski okovi. In nobeno junaštvo, nobeno »dobro delo« ne more človeka rešiti iz njegovega »večnega ujetništva«. Zaobljube, ki si jih je dal v kaznilnici, češ da se bo poboljšal, so se mu zazdele bogokletne. Zgodilo se mu je nekaj takega kakor Lutru, ki se je z neponarejeno grozo in odporom spominjal zaobljub, ki jih je dal pri vstopu v samostan: »*ecce, Deus, tibi voveo impietatem et blasphemiam per totam meam vitam*«. ³

To novo videnje je osrednja tema »Zapiskov iz podpodja«, enega najznamenitejših del ne samo ruske, marveč tudi svetovne literature. V tem kratkem delu so, kakor je znano, vsi videli in še zmeraj hočejo videti samo »razkrinkanje«. Nekje v podpodju so pač

3 »... tebi, Gospod, posvečam ponižanje in sramoto vsega svojega življenja.« (lat.)

usmiljenja vredni, bolni, nesrečni, nenormalni ljudje, ki jih je razžalila usoda in so zdaj v svoji zlonamernosti prišli do herkulskih stebrov zanikanja. In kakor da so se ti ljudje pojavili šele v današnjem času, prej pa jih sploh ni bilo. Res je, da je sam Dostojevski veliko prispeval k tovrstni razlagi, celo prišepnil jo je v opombi, ki jo je naredil v »Zapiskih«. Morda je bil pri tem pravičen in iskren. Resnice, podobne tistim, ki so se razkrile podpodnemu človeku, so po svojem izvoru takšne, da jih je mogoče izgovoriti, vendar ne smejo biti – in tudi ni potrebno, da bi bile – predmet občega, stalnega zanimanja. Kakor sem že omenil, jih za svojo last ne more narediti niti tisti, ki jih je odkril. Sam Dostojevski do konca življenja ni najbolje vedel, ali je res videl natanko tisto, o čemer je pripovedoval v »Zapiskih iz podpodja«, ali pa se mu je budnemu bledlo, tako da je imel halucinacije in privide za resničnost. Zato je tako svojevrsten tudi način pripovedovanja »podpodnega« človeka, zato vsaka njegova trditev spodbija prejšnjo in se iz nje norčuje. Iz tega izhaja to čudno zaporedje ali celo zmes nenadnih, nerazložljivih izbruhov navdušenja in zanosa z nezmernimi, ravno tako nerazložljivimi izbruhi obupa. Videti je, kakor da bi mu spodrsnilo na strmini in zdaj z glavo navzdol z vrto glavo hitrostjo pada v brezdanji prepad. Zajameta ga zanosno čustvo poleta, ki ga dotlej ni obšlo še nikoli, in strah pred tem, da ostane brez tal pod nogami, pred breznom, ki požira vse ...

Že na prvih straneh pripovedi čutimo, kakšna velikanska in po naši sodbi nadnaravna moč ga je pograbila (tokrat nas morda naša sodba ne vara – spomnite se angela smrti). Dobil je napad, da je ves »iz sebe« (ali kakor je navadno govoril Dostojevski – »ni pri sebi«), drvi naprej, ne da bi vedel kam, in čaka, ne da bi vedel kaj. Preberite odlomek, s katerim se končuje prvo poglavje zapiskov: »Tako je, dragi moji, pameten človek devetnajstega stoletja mora biti in je moralno dolžan, da je predvsem bitje brez hrbtenice, značajan, podjeten človek pa zvečine omejeno bitje. To je moje štiridesetletno prepričanje. Zdaj mi je štirideset let, štirideset let pa pomeni vendar vse življenje; saj to je vendar že skrajna starost. Živeti več ko štirideset let je nespodobno, nizkotno, nemoralno! Kdo pa učaka

več ko štirideset let – odgovorite odkrito, pošteno! Vam bom jaz povedal, kdo živi dlje: samo bedaki in nepridipravi. To povem vsem starcem v brk, vsem tem spoštovanim starcem, vsem srebrnolasim in maziljenim starčkom! To povem vsemu svetu v obraz! Pravico imam tako govoriti, ker bom sam učakal šestdeset let. Sedemdeset let bom doživel! Osemdeset let bom doživel! ... Stojte! Naj si vendar malo oddahnem ...«

IX

Na »Zapiskih iz mrtvega doma« in »Zapiskih iz podpodja« slonijo vsa naslednja dela Dostojevskega. Njegovi veliki romani – »Zločin in kazen«, »Idiot«, »Besi«, »Mladenič« in »Bratje Karamazovi« – so samo velikanski komentar že prej napisanih »zapiskov«. Povsod se nenehno soočata »naravni vid« in tisto nadnaravno videnje, s katerim je pisatelja obdaril z očmi prekriti angel. »Samoumevnosti« s svojo običajno oblastnostjo od Dostojevskega zahtevajo, naj se jim podreja in jih priznava. Stena, ki je ni mogoče niti razbiti niti premakniti z mesta, je kakor krožni ris, napravljen s kredo. »Dva krat dva je štiri« ostaja večni zakon, ki ne glede na vse drugo uresničuje svoje pravice in se ne boji roganja, posmeha ali negodovanja. »Življenje« teče po svojih tirnicah, normalni ljudje slavijo zmago, »znanost« se razrašča in krepi, princip »ravnotežja« se kaže za edino načelo, ki se ničemur ne podreja in stoji celo nad časom, ki požira vse. Uboga »kaprica« pa zase še zmeraj terja zagotovilo, a zagotovila so že vsa pošla, tako da ostajajo njene zahteve nezadoščene. Naj Dostojevski še tako kriči: ves svet naj gre k hudiču, samo da jaz dobim čaj – svet ostaja na svojem mestu, čaj pa včasih je, a ga še večkrat ni. Na kristalni dvorec je treba kar pozabiti: povsod so kurniki, mravljišča, konjske staje, in če bi rad prevedril dež in nevihto, se moraš skriti pod prvi umazani napušč. Zdi se, da je že zdavnaj čas opustiti vsakršno misel na boj in se na milost in nemilost izročiti zmagovalcu. Vendarle pa ima Dostojevski v zalogi še en »argument«, ki je po splošnem prepričanju morda za trohico boljši

od vseh drugih: človek ima včasih trpljenje raje kakor srečo, kaos in razdejanje sta mu včasih ljubša kakor red in ustvarjanje. Te ideje ni Dostojevski nikoli opustil. Navdihovala je vso njegovo ustvarjalnost in pustila sled v vseh njegovih delih – celo v »Dnevniku pisatelja«. Rekli boste: to pa že ni več »ideja«, to je spet tista »kaprica«, samo da si je bogve zakaj nadela slovesno obleko ideje, ki je sicer ne nosi. Temu se ne da oporekati: slovesna obleka prav nič ne pristoji »argumentaciji« Dostojevskega. Naj še tako pogosto uporablja besedo »ideja«, nima do nje nobene pravice. Vse ideje so ostale daleč zadaj, v kraljestvu razuma. Kjer ni razuma, ni ideje – tam sta samo kaos in kaprica. To lahko opazimo že v »Zločinu in kazni«. Dozdeva se, da v romanu je in mora biti ideja – že sam naslov potrjuje takšno domnevo. Kjer je zločin, tam je kazen – ali ni že to ideja? In to celo ideja, ki je normalnemu človeku še najbolj razumljiva. Znova se vzpostavlja stara pravičnost, ravnovesje, princip, vselej budna Adrasteja, »dva krat dva je štiri«, vse, iz česar se je tako žaljivo norčeval in kar je zasmehoval podpodni junak. In resnično, »Zapiski iz podpodja« niso zbudili pozornosti in jih še zdaj skoraj nihče ne bere, nasprotno pa je roman »Zločin in kazen« doživel velik uspeh in prinesel Dostojevskemu literarno slavo ... Zgodba Raskolnikova se je vsem zdela razumljiva: človek se je odločil, da zapusti »vsemstvo«⁴, zato se je spremenil – drugače pač biti ne more – v divjo zver. In takšna zver je ostal, dokler »ni v sebi in svojih prepričanjih začutil veliko laž«. Samo takšna zavest, pojasnjuje Dostojevski, »je mogla biti znanilka prihajajoče prelomnice v njegovem življenju, prihajajočega vstajenja, prihajajočega novega pogleda na življenje«.

Tu slišite odmev tistih počutij, ki jih je Dostojevski opisal v »Zapiskih iz mrtvega doma«. To je isti košček neba, ki vliva toliko upanja in se zdaj že vidi za visokimi kaznilniškimi stenami. To je

⁴ Skovanka iz ruske besedne zveze »vse my« (vsi mi), ki jo je Dostojevski prvič uporabil v »Zapiskih iz podpodja«. »Vsemstvo«, za katero je značilno, da se podreja zakonu protislovja in temelji na samoumevnih resnicah in kolektivni zavesti, je nasprotje podpodnega junaka, ki se trudi, da bi ohranil svobodno voljo, samovoljo in kaprico. Šestov občasno nadomešča »vsemstvo« s Kantovim izrazom »Bewusstsein überhaupt« (zavest nasploh).

isto svobodno življenje med svobodnimi ljudmi, o katerih je Dostojevski sanjaril v ječi. Besede so skoraj iste. »Raskolnikov je stopil iz hleva na breg, sedel na bruna, ki so bila zložena poleg hleva, in začel gledati na široko, puščobno reko. Z onega, oddaljenega brega je prihajala komaj slišna pesem. Tam, v brezmejni stepi, ki jo je oblivalo sonce, so se videle komaj opazne črne pike nomadskih šotorov. Tam, kjer je bila svoboda, so živeli drugačni ljudje, ki še malo niso bili podobni tukajšnjim, zdelo se je, kakor da se je tam ustavil čas, kakor da še niso minila stoletja, v katerih je živel Abraham s svojimi čredami.« V tem slovesnem trenutku se je ob njem znašla Sonja. Že drugič sta se v romanu sešla »morilec in vlačuga«. S to razliko, da sta se prvič sešla ob branju večne knjige, zdaj pa – pred obličjem večne narave. In zgodil se je čudež: »Še sam ni vedel, kako se je lahko to zgodilo, a nenadoma ga je nekaj zgrabilo in vrglo k njenim nogam. Jokal je in objemal njena kolena«. Od kod in zakaj ta »nenadoma«? Kakšen je njegov pomen? Ko se je zvečer istega dne Raskolnikov vrnil v ječo, si ni mogel kaj, da ne bi razmišljal o tem, kar se je zgodilo. Vendar je mislil popolnoma drugače, kakor navadno mislijo ljudje. Številne misli so ga spreletavale brez vsakega reda. »Vse, celo njegov zločin, sodba in pregnanstvo, se mu je zdelo zdaj, ob prvem izbruhu, kakor neko čudno, zunanje dejstvo, ki se ni zgodilo njemu.« In resnično, tista »preteklost« Raskolnikova, ki jo je Dostojevski tako izčrpno opisal v romanu, ni preteklost Raskolnikova. Pravico ima, da si zastavi vprašanje, ali je res on ubil staro in Jelizaveto. Dvomim, da bi mogel kdo izmed pozornih bralcev Dostojevskega – in še najmanj Dostojevski sam – na to vprašanje odgovoriti pritrdilno. Morda je ubijal, morda pa tudi ni. V obeh primerih, naj je zločin bil ali ne, je pomembno čisto nekaj drugega: pomembno je, da ga je kazen zagotovo doletela. V zadnjem romanu Dostojevskega kazen zadene Dmitrija Karamazova, ki umora ni zakrivil, tako kot zvemo od avtorja. In Dostojevski slavi zmago: »kmetje so glasovali po svoje« in obtožili nedolžnega. Po vsej verjetnosti je tudi Raskolnikov ravno toliko kriv umora kolikor Karamazov. Bolje rečeno, nobenega Raskolnikova in nobenega Karamazova ni na svetu

nikoli bilo in Dostojevski ni imel z njima nikoli nič opraviti. »Kar naprej pripovedujem o nečem drugem, a ves čas govorim samo o sebi.« »O čem lahko govori pošten človek? O sebi.« Dostojevski je zmeraj pripovedoval samo o sebi. Obsedala ga je ena sama brezumna in odvratna misel, ki ga ni nikoli zapustila in ki jo je z nezaslišanim cinizmom položil v usta podpodnemu človeku: ali bom jaz pil svoj čaj ali pa naj gre ves svet k hudiču ...

In to je tista »kaprica, ki terja zagotovilo« in v katere imenu je Dostojevski dvignil upor proti znanosti, tisti grdi raček, ki se je nepričakovano zvalil med številnimi vzvišenimi in plemenitimi mislimi, ki so najprej v ječi in nato v svobodi ozarjale s svojo večno svetlobo mrak kaznilniškega življenja. Naj se sliši še tako skrivnostno, a Dostojevski je vse življenje upal, da se je temu grdemu račku usojeno spremeniti v čudovitega laboda. Veliko kasneje, malo pred smrtjo, ko je Dostojevski pisal v »Dnevniku pisatelja«, da je imelo človeštvo eno samo »idejo« – idejo o nesmrtnosti duše, je samo ponavljal besede svojega podpodnega junaka. Ta isti glas, ista nespravljivost in isti slabo prikrivani krči na obrazu. »Razglašam, da je ljubezen do človeštva popolnoma nepojmljiva, nerazumljiva in čisto nemogoča za skupno vero v nesmrtnost človeške duše.« Kaj res ne spoznate njegovega glasu? In še zmeraj mislite, da je podpodni človek eno in Dostojevski drugo? To je vendar en in isti grdi raček! Do čudovitega laboda je še daleč, čeprav so napisani že vsi njegovi romani – celo »Bratje Karamazovi«. In tudi v govoru o Puškinu in v polemiki s profesorjem Gradovskim o tem istem govoru še zmeraj nastopa grdi raček in do laboda je še zmeraj ravno tako daleč. Morda se nisem najpravičneje izrazil – »daleč«. Bržkone se tu, tako kot prej, nadaljuje dvojno gledanje dveh čutil za vid. Dostojevski s svojimi očmi vidi grdega račka, »podarjene« oči pa govorijo o čudovitem labodu. Spopad med prirojenim in podarjenim vidom se ne konča, temveč se najbrž še zaostri. Stare oči zahtevajo dokaze in hočejo, da bi bili vsi bivanjski vtisi med seboj usklajeni, nove oči pa gledajo in sprejemajo vse, kar se jim razpira, in ne samo da jim je prizadevanje za uskladitev svojih videnj z vtisi

drugih čutil tuje, marveč tudi ne razumejo, kratko malo ne slišijo »glasu razuma«. Seveda napoči zakon protislovja in »stari človek« ne ve, kaj bi storil. Svojo dušo poskuša umiriti s tem, da daje svojim protislovnim videnjem posebna imena. Pravi, da nove oči niso več vednost, temveč vera. A »razum« se noče umiriti: razum ne priznava »avtonomne« vere. Zahteva popolno oblast, ključke od nebeškega kraljestva, in vera – če hoče, da jo prizna – se mora pred njim opravičiti in se podrediti njegovim zakonom. In tudi sam Dostojevski, tisti Dostojevski, ki se je tako norčeval iz razuma v »Zapiskih iz podpodja« in prisilil Clauda Bernarda (mi že vemo, da to ni bil Claude Bernard, temveč Aristotel), da se je s svojo znanostjo vred umaknil polpismenemu Dmitriju Karamazovu, Dostojevski, ki je v »Idiotu« govoril – bistvo religioznega čustva ne more biti predmet razmišljanja; tu gre za nekaj drugega, nekaj takšnega, na čemer bo ateistu zmeraj spodletelo – ne more živeti v nenehnem in neprikitem spopadu z razumom. Njegov drugi vid in tisti večni duševni nemir – posledica nasprotij, ki jih sprejema vase – ga pogostoma tako izmučita, da se mora odvrniti od »nadčloveških« spoznanj, samo da bi spet občutil »harmonijo«, ki jo smrtniki tako zelo potrebujejo. To je tisto, kar bralca »spravlja« z njegovim ustvarjanjem. Skoraj vsi njegovi romani se končujejo s slavnostnim akordom »maggior« in ta razreši mučne dvome, ki so se nakopičili med branjem.

Tole so zadnje besede »Zločina in kazni«: »A tu se že začenja nova zgodba, zgodba o postopni obnovi človeka, zgodba o njegovem postopnem prerajanju, o postopnem prehodu iz enega sveta v drug svet, o seznanjanju z novo, dotlej popolnoma neznano resničnostjo. To bi lahko bila tema nove pripovedi, a naša sedanja je končana.« Končana? Seveda, če akord maggiore in obljuba, da nam bo avtor pokazal prehod k »novemu življenju«, povrh tega še postopen (se pravi, da od vseh mogočih še najbolj razumen, kajti postopnost, kakor je znano, ublaži vse skrivnostno in težavno, vse kaprice, nepričakovanosti in nenadnosti, skratka, vso tisto nerazumno fantastičnost življenja, o kateri smo od Dostojevskega toliko slišali), lahko odgovorita na tista »pritiskajoča in nerazrešljiva« vpra-

šanja, s katerimi nas je avtor preganjal skozi ves roman, potem ima pravico ne le postaviti piko in končati pripoved, marveč tudi izreči besedo »konec«.

Ampak obljuba ni bila nikoli izpolnjena! Po petnajstih letih, malo pred smrtjo, jo Dostojevski spet ponovi v »Bratih Karamazovih«, čuti namreč, da jo je čas uresničiti, vendar ostane pri obljubi. Človek se je očitno lotil neizpolnljive naloge: postopni prehodi obstajajo, vsepovsod obstajajo, vendar samo iz enega starega življenja v drugo. »Novo« življenje pa se začenja brez kakršne koli postopnosti ali priprav in ohranja svojo skrivnostnost in nenavadnost v enakomernem teku tistih dogodkov, ki se podrejajo staremu zakonu. Dostojevski o Raskolnikovu reče, da se je kakor s škarjami odrezal od drugih ljudi. Nobena zemeljska sila ne more več obnoviti vezi, ki so bile tako grobo pretrgane. Dostojevski se v »Zločinu in kazni« in tudi v drugih svojih delih na vse pretege trudi, da bi svoje podpodne junake, torej samega sebe, »normaliziral«, če mi je dovoljeno uporabiti tako besedo. A bolj ko se napreza, manj mu uspeva.

V »Idiotu«, ki je bil napisan takoj po »Zločinu in kazni«, je hotel v liku kneza Miškina upodobiti to »novo« življenje, vendar je napisal delo, ki je sicer čudovito, a še zmeraj daleč od »novega« življenja. Novo življenje za Dostojevskega ne obstaja, kajti s pomočjo svojega drugega vida se je prepričal, da se na svetu »vse začenja, a nič ne končuje«. Te besede ob najrazličnejših priložnostih večkrat ponovi, tako pa tudi tisto svojo »misel«, da človek ljubi uničevanje enako močno kakor ustvarjanje. Če se torej vse začenja in nič ne končuje, če je človeku uničevanje enako ljubo kakor ustvarjanje, kako naj potemtakem novo življenje *na zemlji* sploh obstaja? In resnično, pogledjte, kako živi in kaj prinaša ljudem sam knez Miškin, ki je po avtorjevi zamisli že preroden? V »Idiotu« se srečamo z ozračjem, ki je ravno tako do nemogočega prenasršeno in zadušljivo kakor v drugih romanih Dostojevskega. Zdi se, da skuša avtor vriniti v zgodbo, ki jo ohranjajo zakoni protislovja in vzročnosti, njej tuje-rodne dogodke iz duševnega življenja junaka in obenem tiho upa, da se bodo zakoni in jezovi, ko se ne bodo več mogli upirati notra-

njemu pritisku, razleteli in da se bo naposled razprla tako dolgo pričakovana druga dimenzija časa, v kateri se – nevidno za vsakogar – nadaljuje in končuje to, kar se v prvi dimenziji začena.

Že navsezgodaj se Miškin na vlaku spozna z Rogožinom in Pticinom⁵, potem, še do večera, pa skoraj z vsemi neštetimi junaki romana. Dogodki se vrstijo drug za drugim z vrtoglavo hitrostjo: knez Miškin že v predsobi Jepančinovih služabniku zaupa svoje najpretnesljivejše tegobe. Sledijo prizor s portretom Nastasje Filippovne v Jepančinovem kabinetu, seznanjenje z generalovo in Ivlginovno družino, srečanje z Nastasjo Filippovno, zaušnica, ki jo dobi knez in tako naprej vse do norega večera v stanovanju Nastasje Filippovne in vnovičnega srečanja z Rogožinom, ki se pojavi v spremstvu krdela pijanih brezdelnežev, da bi praznoval gospodinjin god in tako naprej. Bržkone ni treba razlagati, da Miškin, Rogožin in vsi drugi niso ljudje, temveč maske: Dostojevski ni nikoli upodabljal ljudi. A pod maskami vidite enega, resničnega in živega človeka – samega avtorja, ki v največji zbranosti, pozabljajoč na ves svet, počne svoje lastno, zanj edino pomembno opravilo: nadaljuje pravdo s svojim zakletim sovražnikom – »dva krat dva je štiri«. Na eni strani tehtnice leži težak, masiven »dva krat dva je štiri« v spremstvu vseh tradicionalnih stoletnih »samoumevnosti«, na drugo stran pa on s trepetavo, mrzlično roko meče »breztežno« – torej užaljenost, grozo, navdušenje, zmagoslavje, obup, lepoto, prihodnost, grdobijo, suženjstvo, svobodo in še vse drugo, kar Plotin zajame v eno besedo – τὸ τιμωτάτον⁶. Vsakomur je jasno, da bo »dva krat dva je štiri« težji ne samo od τὸ τιμωτάτον, ki ga je bil Dostojevski skozi ves dan stlačil v eno samo brezoblično gmoto, marveč tudi od vseh dogodkov celotne zgodovine vesolja. Se bo »dva krat dva je štiri« sploh zganil, ker je Nastasja Filippovna požrla tolikšno žalitev od Tockega, ali ker se Rogožin, ko je prvič zagledal Nastasjo Filippovno, ni zbal »strašnega viharja«, ki ga je čakal od versko blaznega očeta, ali ker je Miškin prenesel klofuto in tako

5 Šestov je imel najbrž v mislih Lebedeva.

6 najpomembnejše (gr.)

naprej? In tudi če bi se bilo Dostojevskemu posrečilo v en sam dan, s katerim se začne »Idiot«, stlačiti vso svetovno zgodovino, dela svetnikov, pohode Aleksandra Makedonskega, požrtvovalnost Regula in Bruta, videnja prerokov, navdihnjene govore Platona in Plotina, skratka vse, kar je bilo velikega in prelepega, strašnega in grdega, vsa navdušenja in upe, padce in obup, junaštva in zločine vseh ljudi, ki so na svetu kdaj živeli, in vse to položiti na tisto stran tehtnice, kamor je polagal svoj τὸ τιμώτατον, bi se brezmejna teža »dva krat dva je štiri« ne zmanjšala niti za kanček. Potemtakem bi izgubili še zadnje upanje, da obstaja možnost odkriti vsaj namig na drugo dimenzijo časa, v kateri bi se končalo tisto, kar se tu začenja, pa se ne končuje, v kateri bi se našlo mesto za vse tiste »kaprice«, ki jih ni nihče nikoli priznal in jih je zgodovina zavrgla, kaprice, katerim hoče Dostojevski za vsako ceno priskrbeti »zagotovilo«. In on se tega zaveda ravno tako dobro kakor Spinoza. Sicer pa se je Spinoza lotil tega vprašanja z enako ostrino in s tistim zaigrano poudarjenim brezupom odločitve, ki daje vsemu, kar je govoril ta čudoviti filozof, pridih skrivnostnosti:

»Postquam homines sibi persuaserunt, omnia, quae fiunt propter ipsos fieri; id in unaquaque re praecipuum iudicare debuerunt, quod ipsis utilissimum et illa omnia praestantissima aestimare, a quibus optime afficibantur. Unde has formare debuerunt notiones, quibus rerum naturas explicarent, scilicet Bonum, Malum, Ordinem, Confusionem, Calidum, Frigidum, Pulchritudinem, Deformatatem ... Veritas humanum genus in aeternum lateret; nisi Matthesis, quae non circa fines, sed circa figurarum essentias et proprietates versatur, aliam veritatis normam hominibus ostendisset.« (Eth. Pars I, Appendix)⁷

⁷ »Ko so si ljudje vtepli v glavo, da se vse, kar se godi, godi zaradi njih samih, je moralo biti po njihovem pri vsaki stvari najpoglavitnejše to, kar jim je najbolj koristilo, najbolj cenjeno pa, kar jim je najbolj godilo. Da bi razložili naravo stvari, so si morali izmisliti pojme kakor dobro, slabo, red, zmeda, toplota, mraz, lepota in grdota ... Resnica se ne bi človeškemu rodu nikoli razkrila, če ne bi bila matematika, ki se ne ukvarja z namenom, temveč z bistvom in lastnostmi likov, pokazala ljudjem drugačnega merila resnice.« – »Etika«, prvi del, dodatek. (lat.)

Vidite, kako sta se pri tej isti tehtnici, pri isti večni, strašni uganki srečala neuki ruski pisatelj in učeni filozof odpadnik, ki ga ni za življenje nihče poznal in so ga vsi prezirali, zdaj pa je slaven. Po splošnem prepričanju je Spinoza obtičal pri matematiki, ker je v njej videl odgovor na svoje vprašanje. Če pa Spinoze ne bi samo brali, temveč bi prisluhnili njegovemu glasu, bi v besedah, ki sem jih navedel, in v vsem dodatku, s katerim se končuje prvi del njegove »Etike«, zaslišali prav tisto vprašanje, ki ga je v vseh svojih delih tako trmasto »zastavljal« Dostojevski. Spinoza tako pred drugimi kakor pred sabo ustvarja videz, da tepta v blato dobro, lepoto in vse, kar je bilo ljudem kdaj sveto, kakor bi se – podoben starodavnemu preroku – spraševal: Nas bodo še dolgo preteпали?

Vse je odstranil in pustil samo »dva krat dva je štiri« – bodo ljudje to prenesli? Bom prenesel jaz sam? Ali pa bo pod težo tega bremena moje in človeško »spoznanje« naposled klecnilo? In ne bomo samo začutili, temveč vsaj malo tudi videli, da se »tukaj« nekaj šele začenja, vendar se končuje drugje. Tukaj še ni lepote, grdote, zla in dobrega, temveč je samo toplo in hladno, prijetno in neprijetno, tukaj kraljuje potreba, ne pa svoboda, tukaj se celo Bog podreja potrebi, tukaj sta človeška svoboda in razum ravno toliko podobna svobodi in razumu Stvarnika, kolikor je pes – žival, ki laja – podoben sozvezdju Psa.

Dostojevski je bil prav tako razdvojen kakor Spinoza, kakor skoraj vsi veliki buditelji človeštva. Zato je bil prisiljen, da svoje druge oči kdaj pa kdaj zapre in pogleda svet z navadnimi, slepimi očmi – da se ob harmoničnih akordih spočije od večnih disonanc. On sam se je več ko enkrat ali dvakrat skril v zavetje tistih »zakonov« in »norm«, katerim je napovedal vojno na življenje in smrt, sam se je prihitel pogret k ognju svojega zakletga sovražnika. Za bralca je to vir nenehnih in mučnih nesporazumov. Ne ve namreč, kje je »pravi« Dostojevski: tam, kjer se ne samo začenja, temveč tudi končuje, ali tam, kjer se začenja, vendar ne končuje, tam, kjer je ravnotežje vzpostavljeno, ali tam, kjer je porušeno, tam, kjer ima čas eno dimenzijo, ali tam, kjer se začenja slutnja o drugi dimenziji

in se tehtnica za kanček nagiba na stran τὸ τιμωτάτων ... Tem bolj zato, ker ne moremo pravzaprav niti v enem samem romanu Dostojevskega zatrdno določiti osrednje, prevladujoče »ideje«. Celo fabule – te so sicer bolj ali manj usklajene s splošno sprejetimi merili – so tako zelo zamotane, da ni mogoče doumeti, kaj avtor pravzaprav hoče. Pripovedovanje pogosto ustavljajo epizodični vložki, ki so po svojih temah in umetniški moči tako globoki, da popolnoma zasenčijo glavno fabulo. Vse, o čemer pripoveduje Dostojevski, pa vendarle ima neko skupno lastnost.

Delati, ustvarjati njegovi junaki ne znajo in videti je, da niti nočejo – povsod, koder hodijo, puščajo za seboj razdejanje in pogubo: bržkone zato, da bi si bralec ne ustvaril niti iluzije »konca«. Miškin, ki je bil zasnovan kot svetnik in utelešena nesebičnost, ni v tem pravilu nobena izjema: naj se še tako trudi, ne more pomagati nikomur, še več, zmeraj prispeva k uresničenju hudobnih in grdih namer. Na vse pritiska usoda, vsi so obsojeni. S prizori iz »Idiota« bi mogel Spinoza ponazoriti svoje stališče do suverenitete načela nujnosti in Luter svoje načelo *De servo arbitrio*⁸. Ko bi bil Darwin videl v življenju to, kar je v njem videl Dostojevski, ne bi govoril o zakonu samoohranitve, temveč o zakonu samouničenja. Če bi zgodovinarji in gnoseologi proučevali Dostojevskega, bi namesto zakona zadostne utemeljenosti postavili zakon popolne neutemeljenosti. V romanih Dostojevskega ni nič z ničimer določeno. V njih kraljuje Tertulijanova »logika« ali logika sanj: *non pudet quia pudendum est, prorsus credibile est quia ineptum, certum est quia impossibile*⁹. Knez Miškin se vmešava v tuje opravke, ker se ne bi smel, Rogožin ubije Nastasjo Filippovno, ker je to najbolj nesmiselno, kar lahko naredi, Nastasja Filippovna si prizadeva za svetništvo, ker zatrdno ve, da je zanjo nedosegljivo, in tako naprej. Isto velja za druge romane: povsod srečujemo »živčne zlome« in »napade

⁸ O zaslužjenosti volje. (lat.)

⁹ Citat se v celoti glasi: »Križan je bil sin Božji – ni sramotno, ker te sili v sram; umrl je sin Božji – zasluži si vero, ker je neverjetno; vstal je iz groba – res je, ker je nemogoče.« »De carne Christi« – »O Kristusovem telesu«. (lat.)

pobesnelosti»; vse junake Dostojevskega privlači samo tisto, kar skriva v sebi zanesljivo pogubo. Za epigraf v »Bratih Karamazovih« je Dostojevski izbral najmanj razumljiv in najskrivnostnejši verz iz četrtega Evangelija: »Resnično, resnično vam povem: pšenično zrno, če pade v zemljo in ne umre, ostane samo, če pa umre, obrodi veliko sadu.« To je eden izmed izrekov, o katerih Dostojevski v »Bratih Karamazovih« piše: »Groza, kaj vse najdeš v teh knjigah. Lahko jih je moleti komu pod nos. Kdo neki jih je pisal? Menda ja ne ljudje?« Resnično, kdo neki je pisal te knjige – so jih res ljudje? Ali je potemtakem Dostojevski, ki so ga obhajale takšne misli, sploh lahko ostal »človek«?

X

Dostojevski čuti, da so v življenju posamezne vrednote, ki jih je treba ohranjati, in da je po drugi strani veliko takega, česar ohranjati ni vredno, ker nas samo ovira in nam življenje otežuje. A kako razločevati potrebno od nepotrebne? Na »vsemstvo«, spoznavno teorijo in etiko se ni mogoče zanašati. Drugi vid? Ta nas vendar ničesar ne nauči. Po drugi strani pa zmeraj odpove, kadar ga potrebujemo, in spregleda samo, kadar sam tako hoče, ob neprimernem času. V »Zapiskih iz podpodja« skuša Dostojevski živeti brez kakršnih koli meril, norm in zakonov, ker pa je prisiljen plačevati davek »vsemstvu«, jih mora pospremiti s pojasnilom. V »Zločinu in kazni« prirojeni vid že vpliva na zamisel romana. V »Idiotu« je prizadevanje Dostojevskega, da bi premamil na svojo stran tiste samoumevnosti, ki jih je prej tako besno in nezadržno odganjal stran, še očitnejše. In dlje ko gre, bolj razvidna postaja njegova težnja, da bi oba »vida« med seboj spravil, natančneje, da bi drugega podredil prvemu. Tako je bržkone mogoče pojasniti tisto čudno okoliščino (nanjo sem že opozarjal), da so romani Dostojevskega tako polni vložkov in da jim ravno ti vložki dajejo največjo vrednost. Celo v »Dnevniku pisatelja« si Dostojevski ne more kaj, da ne bi med publicistične članke vrnil kakšne zgodbe – na primer »Krotke-

ga dekleta«, »Sanj smešnega človeka«, »Bobka« in drugih – v vseh zgodbah, ki so neverjetno pretresljive in globoke, Dostojevski s tujim glasom kriči o tem, kar je videl s podarjenimi očmi. Vsaka taka zgodba ali »epizoda« v romanu popolnoma izniči vse njegove poskuse, da bi združil doživljanje, povezano z drugim vidom, s tistim »izkustvom«, s pomočjo katerega človeštvo živi in obstaja. V »Idiotu« Dostojevski nenadoma iz neznanih razlogov – bržkone prav zato, da bi še enkrat podstavil nogo ubogemu knezu Miškinu, ki se že tako na vsakem koraku spotika in pada – prisili mladega, jetičnega Ippolita, čigar dnevi in celo ure so šteti, da vso noč bere svojo »izpoved«, eno najpretresljivejših izpovedi, kar so jih po Jobovi knjigi – ta ji je bila za zgled – napisali ljudje. Kdo je prišepnil te goreče in preroške besede umirajočemu dečku? Mimogrede, Dostojevski, ki je bil zvest Stari zavezi, je naredil vse, da bi se zavaroval pred malovredno radovednostjo neposvečenih. Ippolitova izpoved ima za svoj epigraf besede: *après moi le déluge*¹⁰. To je seveda več ko dovolj, da bi odpodil »vsemstvo«. A ne smemo pozabiti, da je Dostojevski globoko v svojem srcu vse upe polagal samo na grdega račka. Očitno je bil prepričan, da nespodobnost in groza obstajata na svetu samo zato, da bi tistim, ki še niso zreli za spoznanje, prikrivali poslednjo veliko skrivnost stvarstva. Poslušajte, kaj govori Ippolit o sliki, ki jo je bil videl pri Rogožinu. Na njej je bil upodobljen Kristus, ki so ga pravkar sneli s križa. »Na podobi je njegov obraz strašno razmesarjen zaradi udarcev, otekel, poln strahotnih, nabuhlih in krvavih podplutb, oči so zaprte, zenice gledajo navzkríž; velike, odkrite očesne beline se svetijo v nekakšnem mrtvaškem, steklenem sijaju. A čudna reč, ko gledaš to truplo iztrpinčenega človeka, se ti porodi neko posebno in zanimivo vprašanje: če so vsi njegovi učenci, njegovi glavni poznejši apostoli videli natanko tako truplo (in ni dvoma, da je moralo biti natanko tako), če so ga videle ženske, ki so hodile za njim in stale pod križem, če so ga videli vsi, ki so verjeli vanj in ga oboževali, kako neki so potlej še mogli verjeti, če so pogledali na tako truplo, da bo ta mučenec vstal

¹⁰ po moji smrti – vesoljni potop (fr.)

od mrtvih? Pri tem se ti nehote vsiljuje vprašanje: če je smrt tako strahotna in če so naravni zakoni tako mogočni, kako neki jih je mogoče premagati? Kako bi jih bilo moč premagati, če jim ni bil kos niti ta, ki je premagoval naravo še za svojega življenja, da se mu je uklanjala, ko je zaklical: 'Talitha, kumi' – in je deklica vstala, 'Lazar, pridi ven' – in je rajni prišel? Narava se človeku ob pogledu na to podobo dozdeva kakor nekakšna velikanska, neusmiljena in nema zverina, ali še pravilneje – če povemo še veliko pravilneje, pa naj bo še tako čudno – kakor nekakšen velikanski stroj najnovejše izdelave, ki je brez misli, gluho in brezčutno pograbil, zdrobil in pogoltnil vase veliko in dragoceno bitje – tako bitje, ki je samo odtehtalo naravo in vse njene zakone, vso zemljo, ki je mogoče tudi nastala edinole zato, da je moglo priti nanjo to bitje!«

Ne vem, ali je po vsem, kar sem navedel, sploh še treba dokazovati, da se je v te besede prelila najgloblja, najskrivnejša in obenem najbolj trepetava in nemirna misel Dostojevskega. Bogve katerikrat že stoji pred tehtnico, pozabljač nase in na ves svet: na eni strani je velikanska, neizmerno težka narava s svojimi načeli in zakoni, gluha, slepa in nema; na drugo stran pa on polaga svoj breztežni, popolnoma nezavarovani τὸ τιμωτότων in s pridržanim dihom čaka, da bi videl, kam se bo tehtnica nagnila. In te naloge ni zaupal knezu Miškinu, ki se mu klanjajo vsi, tudi on sam. Dostojevski ve, da lahko knez Miškin sicer prenese zaušnico in celo nastavi drugo lice, a od strašne tehtnice se bo odvrnil. Pohlevnost ni vrlina, ki bi jo Dostojevski iskal. In vrlin pravzaprav niti ne išče. Vrlina namreč nima svojega življenja. Živi od »priznanja« in iz njega zajema vse svoje moči. Vrlina je sestra prav tistega starega »dva krat dva je štiri«: oba sta se rodila istemu očetu – zakonu. Dokler pa obstajajo zakoni, dokler izrekajo sodbe, bo Smrt gospodarila svetu. In kdo si drzne izzvati na dvoboj smrt, za katero stojijo vse samoumevnosti, ki jih je Dostojevski orisal tako grozljivo in jih upravičuje tako spoznavna teorija kot »etika«? Seveda ne knez Miškin. Ta je na strani »etike«, ta celo sam hoče, da bi si prislužil odobravanje »načela«. Saj tudi svetniki ne morejo živeti brez odobravanja zakona. Sveti Hieronim je učil, za njim pa ponavljal zadnji katoliški doktor Liguori,

ko je v samostanu govoril nunam, ki so se odrekle svetu: *Disce superbiam sanctam* – nauči se svetniškega ponosa, *scite, te illis esse meliorem* – vedi, da si boljši od drugih. Menih, celo najbolj prizadeven in iskren, še ni pripravljen za poslednji boj. Še zmeraj verjame v svoja »dobra dela«, pričakuje odobravanje in se z njim še zmeraj lahko ponaša. Knez Miškin se »svetniškemu ponosu« ne bi odrekel in z Dostojevskim potemtakem ne bi šel do konca. Tega so zmožni, to je usojeno samo popolnoma brezpravnim in nezavarovanim podpodnim ljudem. Takšni, samo takšni si drznejo podvomiti o zakonitosti sodbe, ki jo izrekata narava in etika, o zakonitosti katere koli sodbe, predvsem pa pričakujejo, da bo »breztežno« zdaj zdaj premagalo težno, in to kljub samoumevnostim in nanje opirajočim se trditvam razuma, ki je na svojo stran tehtnice poleg »zakonov narave« položil še zakone morale. Ippolit pa se niti morale in njenih ukrepov več ne boji. Prezira ponos, celo svetniški. Noče biti boljši od drugih, noče biti dober in zavrača odobravanje same morale.

»Kakšna sodba?« se sprašuje. »Komu je potrebno, da sem ne le obsojen, temveč da povrh tega še dostojno odslužim kazen? Ali je to, potemtakem, res komu potrebno?« In malo naprej: »Čemu je namenjena moja pohlevnost? Ali me res ni mogoče kratko malo pojedsti, ne da bi se moral pri tem zahvaljevati tistemu, kar me bo pojedlo?« Tako se je naučil spraševati Ippolit: Kant ni znal tako spraševati. Takšna vprašanja so v vsej zgodovini človeškega obstoja zastavljali le redki, izjemni ljudje. V našem času Nietzsche: »onstran dobrega in zla«. Njegov predhodnik Luter, z naukom, da dobra dela ne odrešujejo. Luter je to slišal, znal je to slišati od svetega Avguščina, ki je pravzaprav samo razvil nauk apostola Pavla – ta je nanj naletel pri preroku Izaiji in v veličastni in skrivnostni biblijski zgodbi o izvirnem grehu. Seveda pa »vsemstvo«, ki ga predstavlja velikanska množica skorajda vseh v »Idiotu« nastopajočih oseb, s »svetim« knezom Miškinom vred, odgovori na izpoved umirajočega Ippolita s porogom, kričanjem, žvižgi in kriki. »Vsemstvo« stoji kakor gora na strani svojega ideala – zakona. In svetniki se zakonu ne bodo izneverili. Nekaj dni po strašni noči, ko se je bil Ippolit tako neuspešno in nesrečno trudil, da bi pri »vsemstvu« zase izprosil

sočutje, se poskuša na samem pogovoriti s svetnikom, upa namreč, da bo ta med štirimi očmi prenehal trepetati in se prilizovati zakonu. A njegovo upanje se ni uresničilo. Zakon, *quo nos laudabiles vel vituperabiles sumus*¹¹, je v knezu Miškinu ravno tako trdno usidran kakor »dva krat dva je štiri«: po tem se svetnik prav nič ne razlikuje od navadnega človeka. Njun pogovor se konča tako, da Ippolit sprašuje kneza: »No, dobro, pa mi sami povejte, kako bi bilo po vašem najbolje, da umrem ... Da bi bilo videti kar najbolj ... plemenito? No, povejte!« Knez, ki se je z zobmi oklenil svojega svetniškega ponosa in se je najbolj bal tega, da bi izgubil pravico do odobravanja zakona, sprejme izziv: »Pojdite mimo nas in nam odpustite našo srečo,« spregovori s tihim glasom. Ni kaj – preizkušnjo je prestal uspešno: naprej nimaš več kam. Ippolitu ni preostalo drugega, kakor da se zakrohota: »A, ha, ha. Tako sem si tudi mislil! Z gotovostjo sem pričakoval kaj takega! Ste pa res ... ste pa res! No, no! Leporečni ljudje!« Čemú je Dostojevski privedel kneza Miškina do takšnega priznanja? To vendar ni Rakitin ali Claude Bernard, že »po zamisli« gre za pozitivnega junaka! Bržkone je »podarjeni vid« uzrl nekaj drugega. Bržkone se je tisti hip Dostojevskemu zastavilo še težje in strašnejše vprašanje od tistega, ki ga je obravnaval v članku Raskolnikova. Raskolnikov je razmišljal takole: obstajali so ljudje, ki so si dovoljevali prelivati kri – na primer Napoleon – in njihovo ravnanje so vsi odobraval. Potemtakem je kri mogoče prelivati; dovoljeno je ubiti telo bližnjega, če zakon tvoje dejanje odobrava in se z njim strinja. Miškin se v svoji pohlevnosti (Dostojevski ne govori zaradi lepšega: »pohlevnost je moč«) s tem ne zadovoljuje. Meni namreč, da je kot nagrado za svojo poslušnost prejel od zakona več pravic, kakor jih je imel Napoleon – pravico in moč, ki ne ubijata človeškega telesa, marveč dušo. »Pojdite mimo nas in nam odpustite našo srečo.« In potem, kaj se bo zgodilo, če bo šel Ippolit mimo in »jim« odpustil srečo? Nič se ne bo zgodilo in se tudi ne sme. Nastalo bo idealno »ravnotežje« – več naš »razum« ne more doumeti ...

11 v skladu s katerim si zaslužimo ali pohvalo ali ukor (lat.)

XI

Omenili smo že, kako se Dostojevski vse odločneje trudi, da bi svoja zamaknjena videnja postavil v »okvire možnega izkustva«, da bi torej spremenil »kaprico« in tisto edino, neponovljivo »notranje«, o čemer nam je povedal toliko novega, v nekaj, kar je splošno veljavno in potrebno. Očitno je bilo pretežko slediti neponovljivi drugi dimenziji časa, kamor je izginjal ves τὸ τιμιώτατον, preveč zapeljiva je bila misel, da bi morda že tu, v zgodovini, v prvi dimenziji časa prejel »svojo nagrado«, da bi dobil zagotovilo in potrditev za »kaprico«. Prve, prirojene oči, pa tudi razum, ki se je pojavil z njimi, so mu neutrudno zatrjevali, da ima čas samo eno dimenzijo in da brez zagotovila, brez potrditve zakona v tem svetu ne more obstajati nič. Drugi vid je spoznal, da »človek rad trpi«, a razum ugotavlja v tem »protislovje«. Če naj ljudje trpljenje sprejmejo, jim mora to nekaj »dajati«. In Dostojevski, ki je v »dva krat dva je štiri« opazil nesramnost, se tokrat ne odloči za spopad z zakonom protislovja. S trpljenjem je mogoče kaj »kupiti«, in to kaj takega, kar ima za vse, tudi za »vsemstvo« neko vrednost: s trpljenjem je mogoče kupiti pravico, da »sodiš«. Zdi se mu celo, da je ta sodba tisto zadnje, sodni dan, o katerem je bral v Svetem pismu. In da je pravica do sodbe dana njemu. In ta najvišja pravica, pravica, da govori kot tisti, ki ima oblast, ga tu in tam tako navdihuje, da se mnogim, pa tudi njemu samemu, včasih zdi, da je v tem njegovo bistvo, bistvo njegovega življenjskega poslanstva. In komu le Dostojevski ni sodil!

V »Besih« – Granovskemu, Turgenjevu in sodobni mladini, v »Dnevniku pisatelja« – Stasjuleviču in Granovskemu, v govoru o Puškinu – vsej ruski družbi. Tudi v »Bratih Karamazovih« je sodil. In sodil je pogumno, odločno, neusmiljeno. Vendar je nekaj čudno, bolj ko je sodil in bolj ko je bil prepričan, da se ljudje njegove sodbe bojijo in verjamejo, da je do nje upravičen, bolj se je, očitno, v globini njegovega srca razraščal stari dvom o tem, da ima pravico soditi človeku. Še več: to »najvišjo« in »suvereno« pravico je vse bolj

jasno in določno začel razumevati ne kot pravico, temveč kot *privilegium odiosum*¹², kot sramotno, mučno in neznosno breme.

In vse »epizode«, ki jih je v romanih Dostojevskega toliko, govorijo pravzaprav samo o tem. Malo prej smo govorili o Ippolitovi »izpovedi« in o njegovem zadnjem pogovoru s knezom Miškinom. Ravno takšno epizodo lahko srečamo tudi v »Besih«. Pravi junak »Besov« ni ne Verhovenski ne Stavrogin, temveč veliki, skrivnostni molčečnej in samotar Kirillov. Ta, ki jecljaje kakor s kleščami ruva iz sebe besede, ta, ki »ničesar ne dela« in delati noče, je »duša« romana. Epizodo s Kirillovom lahko po njeni moči, globini in izrazitosti tega, kar se v našem jeziku imenuje neizrekljivo, uvrstimo med mojstrovine svetovne literature. »Razglasiti samovoljo!« Kaj ni bilo bistvo samotarstva in molčečnosti že od nekdanj ravno v tem, da bi med obsedeno besnečimi, in to po pravici besnečimi ljudmi – zakaj v jami samo mrtveci ne besnijo – »razglasili samovoljo«, se ustavili in se naposled vprašali: ali je naš človeški svet – tisti svet, ki mu je »razum postavil zakone«, tisti svet, ki ga je ustvarilo »kolektivno« izkustvo – res edini možni svet in ali res razum s svojimi zakoni kraljuje nad živimi. Dostojevskemu bi lahko očitali samo nekaj. Pri njem Kirillov naredi samomor. To ni pravilno. Samotarji in molčečnej ne potrebujejo samomora. Svojo »samovoljo razglasajo« drugače. Bržkone je Dostojevski namenoma dopustil takšno nepravilnost, namenoma je prisilil Kirillova, da je storil korak, ki ga ne bi bil smel. V nasprotnem primeru bi se bil moral lotiti pojasnjevanja, kakršno srečamo v »Zapiskih iz podpodja« ...

Na tem mestu ne smemo pozabiti na kratko zgodbo »Sanje smešnega človeka«, ki je – kot kratke epizode – Dostojevski ni vključil v nobenega izmed svojih romanov in jo poznamo s strani »Dnevnika pisatelja«. Podobno kakor zgodba »Krotko dekle«, ki je z njo neposredno povezana in je prav tako natisnjena na straneh »Dnevnika pisatelja«, so tudi »Sanje smešnega človeka« razmeroma slabo poznane. Na omenjeni zgodbi sta vplivala podoben navdih

12 sovražen privilegij (lat.)

in polet kakor na »Zapiske iz podpodja«, Ippolitovo »izpoved« in druge številne mojstrovine, ki se kakor neprecenljivi biseri lesketajo v umetniškem vencu Dostojevskega. »Sanje smešnega človeka« so nadaljevanje »Krotkega dekleta«, ki je bila napisana pol leta prej. Zanj se je Dostojevskemu zdelo, da jo mora podobno kakor »Zapiske iz podpodja« upravičiti s »pojasnilom«. Res jo je treba upravičiti, vendar ne s tistimi razlogi, ki jih navaja Dostojevski.

Takšna je na kratko njena vsebina. Junak, upokojen častnik, je človek, ki so ga kakor vse »prave« junake Dostojevskega v preteklosti strahotno in nepravilno razžalili. Razžaljen ni tako kakor na primer knez Miškin, ki ga meče božjast in podobno, temveč tako, da mu v duši ni ostalo *nič* razen »ideje« in ta ideja je zastavljalnica. Seznan se z dekletom in se z njo poroči – to je tisto krotko dekle, prvo bitje, ki ga je vzljubil iz vsega srca. Vzljubil jo je tako močno, da ji je pripravljen povedati celo za svojo »idejo«. Že se je namenil, da se ji izpove, pa se je odločil, da še en dan, še eno uro počaka: še zmeraj je preizkušal sebe, njo. A istega dne se ženska, ki jo je bil spraval v obup, z ikono v roki vrže skozi okno in ob padcu umre. Domiselno: tak človek je že pripravljen na »vprašanja«. Poslušajte jih v izvedbi samega Dostojevskega. »Kaj so zdaj meni vaši zakoni? Čemu zdaj služijo vaši običaji, vera? Naj me sodi vaš sodnik, naj me privedejo pred sodišče, pred vaše porotno sodišče, in rekel bom, da ničesar ne priznavam. Sodnik bo kriknil: 'molčite, častnik'. In jaz mu bom zakričal: *kako me boš prisilil, da te ubogam?* Čemu je mračna negibnost uničila to, kar je od vsega najdražje? Izločujem se. Ah, vseeno mi je! ... Negibnost! O, narava! Ljudje so na svetu sami – v tem je nesreča! 'Ali je v polju kaka živa duša?' kriči ruski vitez. Tudi jaz kričim, a ne odzove se ne vitez ne kdo drug ... Vse je mrtvo in povsod so mrlič. Samo ljudje in okrog njih – molk.« S takim vprašanjem se zgodba končuje. »Sodnik« ne premore moči, ki bi mogla prisiliti častnika, lastnika zastavljalnice, da bi se mu podredil. Nadaljevanje »Krotkega dekleta«, torej »Sanje smešnega človeka«, nas vpeljuje v »psihologijo« moža, ki mu je »vseeno«. Morda bo kdo rekel, da tu ni kam vpeljevati, saj človek, ki mu je

»vseeno«, ne more imeti nobene psihologije. A Dostojevski je »Sanje smešnega človeka« v podnaslovu označil za »fantastično zgodbo«. In bistvo fantastičnega je v kar najbolj nepričakovanih preobrazbah, ko se pred našimi očmi »nič« na nekakšen nerazumljiv, čudežen način sprevrača v najpomembnejše, τὸ τιμιώτατον. Tako je bilo pri Plotinu, ki je našel Boga tam, kjer drugi niso videli ničesar. In tako je bilo tudi pri Dostojevskem, ki je celo za »kaprico« terjal zagotovilo in se je gnal za drugo dimenzijo časa ravno zato, ker je hotel »uzakoniti« fantastično in ga postaviti na tisto mesto, ki ga je dotlej v skupni zavesti zasedalo »resnično«. Zgodba se začinja takole: »Jaz sem smešen človek. Zdaj mi pravijo, da sem nor. To bi bilo povišanje čina, če ne bi ostal zanje še zmeraj tako smešen kakor prej.« Tu se lahko prepričate, da leta 1877, torej petnajst let po »Zapiskih iz podpodja«, Dostojevski nadaljuje takrat nedokončano pripoved o človeku, ki ga je »vsemstvo« zavrlo. Vsi ga imajo za smešnega, odvratnega človeka – grdega račka, za katerega bi bilo bolje, da se sploh ne bi bil rodil, če pa se je že rodil, naj bi se bil vsaj umaknil nekam stran, čim dlje od drugih. Morda bi se bolj ko pred drugimi moral umakniti pred samim sabo, kajti »vsemstvo« živi tudi v njem samem, ga »sodi« in se vznemirja zaradi njegove izrojenosti. Smešni človek se tega tudi sam zaveda: samemu sebi je ravno tako zoprni kakor drugim. A kdo bi vedel, kje se je navzel te čudne »vseenosti« – Dostojevskega, kakor je znano, pa najbolj zanima prav tisto, kar se jemlje od neznano kod, zato se ves spremeni v napeto pozornost. In kaj naj pomeni ta »vseenost«, čemu je namenjena? »Toda od tistih časov, ko sem postal mlad mož, sem sicer spoznaval iz leta v leto več o svoji grozni lastnosti, vendar sem, ne vem zakaj, postal malo mirnejši. Ravno to: ne vem zakaj, ker do današnjega dne ne morem najti razloga. Morda zato, ker je v mojem srcu naraščala strašna otožnost zaradi neke okoliščine, ki pa je bila že neskončno nad menoj: zajelo me je namreč prepričanje, da je na svetu povsod *vseeno*. Pred zelo davnim časom sem to slutil, vendar se je dokončno prepričanje pojavilo zadnje leto, nekako *nenadoma*. Na lepem sem začutil, da bi mi bilo *vseeno*, če bi svet obstajal ali pa če ne bi

bilo nikjer ničesar. Začel sem dojemati in občutiti z vsem svojim bistvom, da *vpričo mene ni bilo ničesar*. Sprva se mi je ves čas zdelo, da je bilo zato marsikaj poprej, potem pa sem uganil, da tudi poprej ni bilo prav tako ničesar, ampak se je, ne vem zakaj, samo zdelo. Sčasoma sem se prepričal, da tudi nikoli ničesar ne bo.« Ustavimo se in se vprašajmo: kaj naj pomeni ta fantastični »nenadoma«, ki pripelje do še bolj fantastičnih »vseeno«, »vpričo mene ni bilo ničesar«, »poprej ni bilo ničesar«, »nikoli ničesar ne bo«, ki jih Dostojevski tako trdovratno jemlje od bogve kod? Ali nismo upravičeni, ali nismo na tem mestu celo *dolžni* ponoviti za Aristotelom, kar je rekel o Heraklitu, ki je zakon protislovja zavračal: takšne stvari je mogoče govoriti, vendar jih ne smemo misliti? Kajti če se smešni človek ne bo unesel, se ne bo sesul samo zakon protislovja, ki je od vseh načel najtrdnější, temveč sploh vsa načela, sesulo se bo »vsemstvo«. In to zaradi »kaprice« človeka, ki je povrh tega tak, da bi bilo zanj, kakor sam pravi, povišanje čina, če bi ga imeli za norega! To si je treba odkrito priznati, a ravno tako odkrito si moramo priznati, da bi tako, da »prisilimo k molku« smešnega človeka, utišali tudi samega Dostojevskega. In ne samo Dostojevskega, marveč tudi Platona z njegovo jamo. Plotina z njegovim Enim, Evripida, ki ni vedel, kaj je življenje in kaj smrt ... Ali vas to mika? Vas mika misel, da ostanete zgolj pri μέτριος εἰς ὑπερβολὴν (do skrajnosti umirjenem) Aristotelu? O tem se nima smisla prerekati: lahko se samo vprašamo in gremo naprej ...

Tako se je torej smešni človek, ki mu je bilo vseeno in se je prepričal, da ni vpričo njega nikoli ničesar bilo in da sploh nikoli ničesar ne bo, odločil, da naredi samomor. Če želite, se lahko Dostojevskemu posmehnete, češ da vam je na voljo argumentacija, ki obstaja že dva tisoč let: če namreč ničesar ni in ni nikoli ničesar bilo, potem ni niti smešnega človeka, ni njegove odločitve, da naredi samomor, ni njegovega »nenadoma« in tudi ni zgodbe, ki govori o smešnem človeku in njegovi odločitvi. Vse to seveda lahko naredite in Dostojevski je vedel, da se mu lahko in se mu tudi boste tako posmehovali, da se boste smejali in mu odrekli celo norost, da vam

bo celo čina žal. A svojo zgodbo je vseeno nadaljeval in v njej nizar nesmisel za nesmiselom, protislovje za protislovjem, ki bi jih bilo vredno v celoti navesti, če bi le imeli za to dovolj prostora. Kdor hoče Dostojevskega spoznati pogloblje, se mora prepustiti svojevrstni *exercitia spiritualia*¹³: ure, dneve in leta mora preživeti v ozračju različnih samoumevnosti, ki se vzajemno izključujejo – druge možnosti ni. Tako, samo tako je mogoče »sprevideti«, da čas nima samo ene, temveč dve in več dimenzij, da »zakoni« niso nekaj večno obstoječega, temveč so bili »dani« – in dani so bili samo zato, da bi se pokazal »greh«. Spoznali bi, da ne odrešujejo dobra dela, temveč vera, da Sokratova smrt more obuditi okameneli »dva krat dva je štiri«, da Bog vselej zahteva nemogoče, da se lahko grdi raček spremeni v prelepega laboda, da se tu vse začenja in nič ne končuje, da ima kaprica pravico do zagotovila, da je fantastično bolj resnično od resničnosti, da je življenje smrt in smrt življenje, in vse druge resnice, ki nas s svojimi čudnimi in strašnimi očmi gledajo s strani del Dostojevskega ...

In bogve do česa vse je prišel smešni človek, česa vse se je domislil, da bi se dokopal do »nove« resnice, ki jo je še tisti hip spet izgubil – če želite vedeti, preberite to kratko, od vseh pozabljeno, vendar čudovito zgodbo. Najbolj presenetljivo je, da ta resnica sploh ni nova, to je celo najstarejša resnica, stara skoraj toliko ko svet, kajti človeku se je razodela malodane na drugi dan po stvarjenju sveta. Razkrila se je, zapisali so jo v Knjigo vseh knjig in še tisti hip nanjo pozabili. Bržkone ste uganili, da imam v mislih zgodbo o izvirnem grehu. Smešni človek, ki se je že odločil, da naredi samomor, ker mu je »vseeno«, je zaspal in v sanjah zagledal tisto, o čemer pripoveduje Biblija. Sanjalo se mu je, da je prišel med ljudi, ki še niso okusili plodov z drevesa spoznanja dobrega in zla, ki še niso poznali sramu, ki niso vedeli, kako soditi, in si niso tega niti želeli. »Otroci sonca, otroci svojega sonca – moj bog, kako so bili lepi! Nikoli nisem videl na naši zemlji tolikšne lepote.« »Zdelo

13 duhovne vaje (lat.)

se mi je nepojmljivo, da oni, ki vedo toliko, ne poznajo naše znanosti. Toda kmalu sem spoznal, da so njihovo znanje izpopolnjevali in hranili drugačni navdihi kakor pri nas na zemlji in da so bila tudi njihova prizadevanja čisto drugačna. Želeli si niso ničesar in bili so mirni, niso si prizadevali za spoznanje življenja, kakor si prizadevamo zanj mi, kajti njihovo življenje je bilo popolno. Njihovo znanje je bilo globlje in višje kakor pri naši znanosti, kajti naša znanost skuša pojasniti, kaj je življenje, sama si ga prizadeva spoznati, da bi druge učila, kako naj živijo; oni pa so znali živeti tudi brez znanosti, to sem doumel, nisem pa mogel razumeti njihovega znanja. Kazali so mi svoje drevje in jaz nisem mogel razumeti tiste stopnje ljubezni, s katero so gledali drevesa ... in veste, morda se ne motim, če rečem, da so se z njimi pogovarjali! Ja, našli so njihov jezik, in prepričan sem, da so jih drevesa razumela.« Nobena sodobna spoznavna teorija ne zastavlja vprašanja o bistvu in namenu znanstvenega spoznanja tako neposredno in globoko. Samo v davnini sta se jasnovidna Platon in Plotin (seveda ni Dostojevski o njiju vedel ničesar) temu približala, in kolikor je to mogoče smrtniku, reševala nalogo, ki si jo je zadal Dostojevski: odreči se znanstvenemu spoznanju, da bi dosegel Resnico. Resnica in znanstveno spoznanje sta nezdružljiva. Resnica namreč ne prenaša njegovih okovov in se duši v tesnih objemih »samoumevnosti«, ki dajejo našemu znanju verodostojnost. Znanost, nadaljuje smešni človek, »odkriva zakone« in postavlja »zakone sreče više od same sreče«, znanost hoče človeka »naučiti, kako naj živi«. Resnica pa je nad zakoni, in zakoni so zanj to, kar so bile nekoč za Dostojevskega stene ječe in zaporniške verige. Dostojevski, ki je sam presunjen in zaslepljen od svojega preroškega videnja, ne ve, ali naj ga sprejme ali ne, je to sen ali budnost, blodnja ali spoznanje. »A kako naj bi ne verjel, da se je vse to res zgodilo?« sprašuje. »Morda je bilo celo tisočkrat boljše, kakor sem pripovedoval. In tudi če so to sanje, se je vse to vendarle moralo zgoditi. Veste, povedal vam bom skrivnost: vse to morda sploh niso bile sanje! Kajti zgodilo se je nekaj takega, nekaj tako grozno resničnega, da se kaj takega ne bi moglo zgoditi

v sanjah. Vzemimo, da je sanje res rodilo moje srce, pa je mar moje srce samo sposobno roditi to grozno resnico, ki se mi je potem primerila? Kako bi si jo jaz sam lahko izmislil ali kako bi se lahko sanjala mojemu srcu? Kaj bi se to moje drobno srce in moj ničevi, muhasti razum lahko dvignila do takšnega odkritja resnice! Presodite vendar sami: vse doslej sem skrival, zdaj pa bom do konca razkril tudi to resnico. Gre za to, da sem jih ... da sem jih vse pohujšal! «S čim je ta zemeljski človek pohujšal prebivalce raja? Dal jim je naše »spoznanje«, ali če spregovorimo z besedami Svetega pisma, nagoovoril jih je, da so jedli plodove prepovedanega drevesa. In spoznanje jim je prineslo vse zemeljske strahote, tudi smrt. »Spoznali so sram in ga povzdignili v krepost,« navaja in razlaga Dostojevski kratko biblijsko zgodbo. Tu sama znanost ni zadostovala, skupaj z znanostjo je iz iste korenine zrasla tudi »etika«; svet se je spremenil v kraljestvo, ki so ga začarali »zakoni«, ljudje pa iz svobodnih ljudi v avtomate ... Samo pri nekaterih izmed njih se v redkih trenutkih zbudi strašno hrepenenje po resničnem življenju in skupaj s tem hrepenenjem meglena zavest, da je moč, ki jih obvladuje, usmerja in katero so po božje častili, moč večnega sna, smrti, nebivanja. In to je ravno tisti Platonov »anamnezis« ali Plotinovo prebujenje. To je tisto, kar je ljudem dano, a se do tega ne morejo dokopati s svojimi močmi, zaslugami in »deli«. Bralec vidi, da si te »resnice« Dostojevski ni sam izmislil in si je tudi ni mogel izmisliti. O »odkritju« resnice govori ravno zato, ker se mu je resnično odkrila. To je tista resnica, ki je sicer vsem znana, saj je zapisana v najbolj brani knjigi, pa vendarle ostaja prikrita. Najbolj presenetljiv – bolj kakor vse, kar nam je Dostojevski doslej povedal – pa je konec »Sanj smešnega človeka«. Smešni človek je potem, ko se mu je odkrila Resnica, opustil misel na samomor. »Življenja mi dajte zdaj, življenja! Dvignil sem roke in zaklical k večni resnici; ne zaklical, temveč zajokal; navdušenje, neizmerno navdušenje je privzdigovalo vse moje bitje. Ja, življenje in pridiga! Za pridigo sem se odločil še v tistem trenutku in seveda za vse življenje! Pridigat grem, hočem pridigati – kaj? Resnico, kajti videl sem jo, videl s svojimi očmi, videl

v vsej njeni slavi!« Pridigati resnico! Pridigat grem resnico – se pravi, da jo ponudim »vsemstvu«, ki bo, preden jo sprejme, seveda zahtevalo, da se Ona podredi zakonu. Ali razumete, kaj to pomeni?

Že drugič, ne več v sanjah, temveč v budnosti, se je Dostojevskemu zgodilo tisto »strašno«, o čemer nam je malo prej pripovedoval. Večno resnico, ki se mu je pravkar razkrila, je izdal njenemu najhujšemu sovražniku. V sanjah je, kakor pravi, »pohujšal« brezmadežne prebivalce raja. Zdaj pa že hiti k ljudem, da bi v budnosti ponovil zločin, nad katerim se je bil tako zgrozil!

XII

Stojimo pred najveličastnejšo skrivnostjo izmed vseh, ki se jim je človek kdaj zmogel približati – pred skrivnostjo izvirnega greha. Bralec se bo najbrž strinjal, da so imeli vsi notranji boji in napetosti Dostojevskega samo en smisel in namen: če že ni mogoče te skrivnosti dognati, pa se ji je treba vsaj približati ... Ni nam namreč dano, da bi jo spoznali in obdržali v zavesti, tako kot nam tudi ni dano, da bi spoznali Resnico. Skrivnost je že po svoji naravi taka, da je ni mogoče odkriti, Resnico pa lahko doženemo samo takrat, kadar nimamo želje, da bi z njo razpolagali, da bi jo izkoriščali za potrebe »zgodovine«, se pravi, v mejah edine nam znane časovne dimenzije. Brž ko si zaželimo skrivnost odkriti ali Resnico izkoristiti, torej narediti skrivnost javno, Resnici pa priznati splošno veljavnost in nepogrešljivost – četudi nas je vodilo kar najbolj vzvišeno in plemenito prizadevanje, da bi s svojo vednostjo obdarili bližnjega, obogatili človeški rod in tako dalje – v hipu pozabimo vse, kar smo videli v »zamaknjenosti«, v »ekstazi«, in začnemo videti »kakor vsi« in govoriti, kar je potrebno »vsem«. Se pravi, da logika, ki zmore čudežno spremeniti posamezna »nekoristna« doživetja v splošno koristno »izkustvo« in tako ustvarja za naš obstoj nepogrešljiv in nespremenljiv red na zemlji, da torej ta logika, ki je pravzaprav razum, ubija Skrivnost in Resnico. Dostojevski je poslednjič, ko je

spet zbral vse svoje nečloveške moči, o tem pisal v »Bratih Karamazovih«.

Za epigraf v »Bratih Karamazovih« je Dostojevski, kakor je znano, izbral verz iz četrtega Evangelija, četudi bi lahko izbral tudi svoje besede iz »Zapiskov iz podpodja«, ki sem jih že navajal. »Naj torej živi podpodje! Čeprav sem rekel, da zavidam normalnemu človeku do zadnje kapljice žolča, a v takšnih okoliščinah, v katerih ga vidim, z njim ne bi menjal (četudi mu še zmeraj zavidam). Ne, ne, podpodje se vsekakor bolj splača. Tam je konec koncev vsaj mogoče! Ah, saj vendar spet lažem! Lažem, ker sam vem, kakor dva krat dva je štiri, da sploh ni podpodje boljše, ampak nekaj čisto drugega, po čemer hlepim in česar nikoli ne najdem! Naj gre k vragu podpodje!« Naj živi podpodje, naj gre k vragu podpodje: ta rezka, izrazita disonanca je značilna za ves roman, katerega vsaka vrstica prav tako priča o velikem hlepenju in nepotešljivem hrepenenju po »nečem drugem«, česar avtor ne more najti. Pšenično zrno, če ne umre, ostane samo, če pa umre, obrodi veliko sadu. Kako umreti? Odit za vselej v podpodje? To je strašno! Iztrgati se iz podpodja – to presega človeške moči. Pridružiti se normalnim ljudem in postati normalen človek – tisti, ki ga je angel smrti že obiskal, česa takega ni več zmožen. Zato je v »Bratih Karamazovih« toliko strašnih vprašanj in odgovorov, ki so, kakor je videti, namenoma in zavestno nedorečeni. Samo v nečem Dostojevski ni v »protislovju« s samim seboj: splošno sprejeti, že obstoječi odgovori, odgovori, ki jih ponujata zdrav razum in znanost, se mu kakor poprej zdijo popolnoma nesprejemljivi. A še preden preidem na »Brate Karamazove«, si bom dovolil majhen odklon, ki nam bo morda nekoliko pomagal, da se lažje znajdemo ali se vsaj malo razgledamo po tej neprehodni goščavi, v katero nas je privedel Dostojevski.

Profesorja Adolfa Harnaka, slavnega nemškega zgodovinarja krščanstva, poznajo seveda vsi. Prisluhnimo še njegovemu pričevanju: zaradi narave svojega zanimanja se je moral namreč dolgo in pozorno poglobljati v tiste skrivnosti, med katerimi je Dostojevski živel. A v nasprotju z Dostojevskim je imel Harnak na voljo samo

en vid, kot zgodovinar je bil celo trdno prepričan, da je človeku dan samo en vid, kajti čas ima samo eno dimenzijo. Svojih bralcev ne pozabi opozoriti, da je zakon protislovja poglavitni zakon našega razuma in da zakonov razuma ne more nihče nekaznovano zemarjati, prav tako tudi ne znanosti, ki temelji prav na teh zakonih. Učeni zgodovinar torej piše (Dogmengeschichte III, 81): »Na svetu ni bilo še nikoli tako žive religiozne vere, da se v poglavitnem, *odločilnem* trenutku ne bi bila prisiljena sklicevati na *zunanjo* avtoriteto, vere, ki bi jemala svojo trdnost le iz svojega lastnega, notranjega doživljanja. Nobenega dvoma ni, da je v notranjem doživljanju moč, ki vero ohranja pri življenju in omogoča njen obstoj. Ampak ali niso povrh tega potrebne še posebne *okolščine*, spričo katerih bo ta moč postala *učinkovita*? Jezus Kristus se je skliceval na avtoriteto Stare zaveze in prvi kristjani na prerokbe, Avguštin na Cerkev, celo Luter se je skliceval na pisano božjo besedo ... Življenje in zgodovina pričata, da vera ne more biti vplivna in plodovita, če je ne podpira zunanja avtoriteta in če nima trdne zavesti o svoji moči.« Tako pravi profesor Harnak v svojem besedilu. V opombi pa dostavlja: *ich sebe die Tatsache, aber ich verzweifle daran, ihren letzten Grund zu finden* – se pravi, dejstvo sicer vidim, a niti približno ne vem, kako naj ga pojasnim. Če upoštevamo osebnost pisca, je to pričevanje neverjetno pomembno, zato ga nikakor ne smemo spregledati. Seveda pa je treba pričevanje predčasno, torej preden ga izkoristimo, tudi kritično pretehtati. »Nikoli ni bilo vere.« Nikoli? Od kod je profesorju Harnaku znano, da je ni bilo nikoli? Zgodovina, ki jo je, resnično, prav on proučil bolje kakor kdor koli pred njim, mu ni ohranila nobenega zgleda vere, ki se ne bi bila opirala na zunanjo avtoriteto. Ampak ali zgodovina ohranja vse zglede, vsa dejstva? Ali vsaj večino? Kaj je naloga zgodovine, da ohranja dejstva? Izmed neštetihih zgledov in dejstev zgodovina jemlje le redke in izjemne, pa še ti so »pretolmačeni«, torej prirejeni določenim namenom. Harnak pa prepričano trdi: »nikoli«. Jasno je, da svoje prepričanosti ne jemlje iz zgodovine, ki mu takšne prepričanosti ne more dati, pa tudi ne iz proučevanja »dejstev«, kajti vsega,

kar je na svetu bilo, profesor Harnak ni mogel proučiti in tudi ne pregledati. Jasno je, da profesor Harnak svoj »nikoli na svetu« jemlje iz drugega vira. Razum in znanstvene domneve, ki jih po njegovih besedah ni mogoče nekaznovano zanemarjati, so tisti, ki so mu vsilili prepričanost, da ima svoje ugotovitve pravico šteti za splošno veljavne in nepogrešljive sodbe. Tudi prav, če se že tako zelo bojite kazni, da se ne morete, pa četudi zaradi resnice, odreči smernicam razuma in znanosti. In če ste zaradi lahkovernosti in neizkušenosti dejansko prepričani, da se boste s pokornostjo razumu in znanosti izmaknili »kazni«. A Dostojevski, kakor vemo, se kazni ni tako hudo bal: včasih, nam je govoril, ima človek raje trpljenje kakor srečo. In ravno od Dostojevskega smo slišali, da nas niti najplemenitejša pokornost ne obvaruje pred kaznijo, in tudi Spinoza je »učil«, da *experientia in dies reclamant, et infinitis exemplis ostendit, commoda atque incommoda piis aequae ac impiis promiscue evenire*¹⁴.

Pokorni in nepokorni, pobožni in brezbožni – eni prej, drugi kasneje – bodo vsi kaznovani: na zadnjem, sodnem dnevu ni oprostilne sodbe, »kazen« ne uide nikomur. Harnak je torej presegel pooblastila, ki jih ima kot priča, in nam povrh tega, kar je videl in slišal, povedal še svojo teorijo o pravicah razuma. Prav tako se je umestno vprašati o upravičenosti izraza »celo Luter«. Kristus, prvi kristjani, Avgustin in »celo Luter«. Mislim, da bi »celo« lahko izpustili. Po vsem, kar smo pripomnili, pa moramo pričevanje zgodovinarja Harnaka v celoti sprejeti. Toda zdaj dobi nekoliko drugačen pomen. Ne velja več, da »nikoli ni bilo na svetu take vere« – o tem, kaj je na svetu bilo in česa ni bilo, ve učeni zgodovinar ravno toliko, kolikor ve neuki romar, morda pa celo manj. Od vsega, kar je na svetu bilo, pozna zgodovinar samo, kar je naplavila reka časa, torej tisto, kar je pustilo na svetu *vsem vidne sledove*. Z »vsem vidne« je seveda mišljeno, da bi jih videli vsi, če bi jih bil kdo odkril. O tistem, kar sledov za seboj ni pustilo, pa zgodovinar ne ve ničesar in tudi noče vedeti, še manj bi rad vedel o tistem, kar je nemara bilo, a ne more biti

14 »Vsakodnevne izkušnje nas učijo, in to z mnogimi zgledi, da se prijetne in neprijetne stvari poštenim ljudem dogajajo enako pogosto kakor nepoštenim.« (lat.)

pokazano vsem. Če je torej na svetu kdaj bila vera, ki se ni opirala na zunanjo avtoriteto in avtoritete sploh ni potrebovala, in če ta vera za seboj ni pustila sledov, potem za zgodovinarja ne obstaja. Zgodovinar išče in nahaja samo »učinkovita« dejstva. Ko bi se bil Harnak omejil na vlogo priče in govoril samo v svojem imenu (razumske sodbe so tako vsem znane), bi moral reči, da na svetu nikoli ni bilo učinkovite (ne pa žive) vere, ki se ne bi opirala na zunanjo avtoriteto, pa tudi da na svetu nikoli ni bilo vplivnega raziskovalca (zgodovinarja, botanika, geologa ali koga drugega), ki bi samo sporočal »dejstva« in ne bi izrabljajal avtoritete razuma. Celó Kristus se je moral, da bi ga ljudje slišali, sklicevati na Sveto pismo, kaj šele prvi kristjani ali Luter. Ko bi se bil Harnak izrazil tako, bi »dejstvo«, ki ga je ugotovil, dobilo drugačen pomen. Popolnoma nepričakovano bi ugotovili, da Kristusove ali celo Lutrove »vere« ljudje nikoli niso mogli »sprejeti«, da »vere« tudi pridigati ni mogoče, da vera ne more biti »učinkovita« in da potemtakem ne more usmerjati poteka zgodovine; ugotovili bi, da to, kar ljudje – torej »vsemstvo« – imenujejo »živa vera«, še zdaleč ni tisto, kar je bilo pri Kristusu ali celo pri Lutru, temveč samo skupek pravil in načel, ki se jim vsi podrejajo in klanjajo samo zato, ker nihče ne ve, od kod so se vzela; ugotovili bi, da ljudje sploh ne potrebujejo »vere«, temveč avtoriteto, nemajhen red, ki je toliko bolj čvrst, kolikor manj je znano, od kod izvira. In natanko tako verujejo ljudje v razum, znanost in celo v to, da preti kazen samo tistim, ki razum in znanost zanemarjajo, drugi, ki ju ne zanemarjajo, pa so pred njima varni.

XIII

Dostojevski ni bil zgodovinar, zato ni verjel, da se vse, kar se pred našimi očmi začneja, pred njimi tudi končuje. Spominjamo se, da je konec tistega, kar je sam štel za najpomembnejše, torej konec τὸ τιμιώτατον, konec svoje »kaprice«, iskal v drugi dimenziji časa, torej onstran zgodovine. Upal je, da bo stena tam prenehala biti stena, da bo »dva krat dva je štiri« izgubil svojo nesramno

samozavest, da bodo atomi ostali brez svojih čuvarjev, Sokrat in Giordano Bruno pa se bosta iz brezpravnežev spremenila v predmet najskrbnejše nege. Obenem pa je bil Dostojevski, kakor mi vsi, sin zemlje, torej si je tudi on želel – včasih je bilo to celo nujno – da ne bi samo »zrl«, temveč tudi »deloval«. To protislovje, ki smo ga opazali že v njegovih prejšnjih delih, se je še posebno močno izrazilo v »Bratih Karamazovih« in »Dnevniku pisatelja«.

Tudi v »Bratih Karamazovih« je Dostojevski dopolnjeval svoje »izkustvo« – ne tisto »splošno« izkustvo, o katerem je govoril Kant, izkustvo, ki se opira na samoumevnosti, temveč svoje posebno, svoje lastno izkustvo, katerega naloga je, da preseže samoumevnosti. A tako v tem romanu kot v publicističnih člankih, ki so izšli v »Dnevniku pisatelja«, se nezadržno trudi, da bi si zagotovil podporo avtoritete – kakor bi se držal programa profesorja Harnaka. Ve namreč, da njegova »vera« ne bo »učinkovita« in jo bo zgodovina spregledala, če ne bo našel zunanje avtoritete, ki bo dovolj čvrsta, da jo ljudje sprejmejo kot neomajno.

Kdo je »junak« »Bratov Karamazovih«? Sodeč po predgovoru, je to najmlajši Karamazov, Aljoša. In ob njem starec Zosima. Zakaj so potemtakem strani, ki opisujejo Aljošo in starca, najšibkejše in najbolj blede? Dostojevskega je samo enkrat v celotnem romanu zajel navdih, ko je govoril o Aljoši, in samo takrat mu je zaupal eno tistih videnj, ki so se njemu samemu razkrivala v trenutkih najgloblje zamaknjenosti. »Aljoša se je nenadoma obrnil in odšel iz celice (pokojnega starca Zosime), tudi v predddverju se ni ustavil, ampak je naglo krenil navzdol. Njegova duša, polna zanosa, je hrepenela po svobodi, prostoru in širjavi. Nad njim se je široko in nedogledno razprostirala nebesna kupola, ki je bila polna tihih, sijočih zvezd. Od zenita do obzorja se je nejasno pela dvojna Rimska cesta. Svetla in do nepremičnosti tiha noč je objemala zemljo. Na safirnem nebu so se lesketali beli stolpi in zlate kupole katedrale. Razkošno jesensko cvetje po gredah okrog hiše je zaspalo do drugega dne. Zdelo se je, da se zemeljska tišina zliva z nebesno; skrivnost zemlje se je stikala s skrivnostjo zvezd ... Aljoša je stal, gledal in se nena-

doma kakor pokošen vrigel na zemljo. Ni vedel, zakaj jo objema, ni mu bilo jasno, zakaj si tako nezadržno želi, da bi jo poljubljal, da bi jo vso pokril s poljubi, a poljubljal jo je med jokom in hlipanjem, oblival jo je s solzami in si v brezupnem zanosu prisegal, da jo bo ljubil, ljubil za vekomaj. Zakaj je jokal? V svojem zanosu je jokal celo zaradi teh zvezd, ki so mu sijale iz brezdanjosti, in ni se sramoval svojega izbruha. Zdelo se mu je, da so se niti vseh teh nešteti božjih svetov mahoma strnile v njegovi duši, ki je ob dotiku z njimi vsa trepetala. »Resnično, v vsem, kar je Dostojevski napisal, ne boste našli niti enega takšnega odlomka več. Res je, da je tudi starec Zosima v svoji pripovedi enkrat spregovoril o tem, vendar še zdaleč ne tako preprosto, silovito in navdihnjeno. To pa je tudi vse, kar je Dostojevski pripravljen nameniti svojima *z glednima* junakoma. In tudi on sam, ponavljam, je tako spregovoril samo enkrat, kakor bi čutil, da o *takih* stvareh ni mogoče govoriti. Ali pa nemara zato, ker je mogoče kaj *takega* videti samo iz brezdanjega prepada in podpodja, in to samo na tistem ozadju in hkrati s tistimi resnicami, ki nam jih je prej razkril podpodni človek? Bržkone moramo dopustiti obe domnevi. »Dotikanje drugih svetov« je najbrž ravno tista »vera«, katere možnost obstoja profesor Harnak zanika – vera, ki se ni nikoli oprla na nobeno zunanjo avtoriteto, ni prišla v zgodovino in ni pustila za seboj nobenih sledov. »Vero«, ki se ne meni za dejavnost in človeštvu ničesar ne daje, je zato znanost razglasila za »neobstoječo«. In prav ta je Dostojevskemu pomenila tisti τὸ τιμιώτατον, tisto večno kaprico, za katero je zahteval in iskal pravice, zagotovila, katero je skušal s tako nezaslišanim pogumom iztrgati iz rok ne samo »avtoritete«, marveč tudi same zgodovine in njenih samoumevnosti. V tem pogledu so »Bratje Karamazovi«, kakor sem že govoril, nadaljevanje »Zapiskov iz podpodja«. V resnici bi lahko nekatera poglavja – »Upor«, »Mrliški duh«, »Bratje se spoznavajo«, »Legenda o velikem inkvizitorju« – v celoti našla svoje mesto tudi v »Zapiskih«. Pijani, razuzdani in povrh tega še neizobraženi Dmitrij Karamazov ima govore, ki se jih ne bi sramovala niti Platon ali Plotin. Ko citira Schillerja in pride do verzov:

*Kamor koli se Cerera
je ozrla, prav povsod
je v ponižanju globokem
taval ves človeški rod.*

se mu iztrga ihtenje. Bratu reče: »Prijatelj moj, v ponižanju, tudi zdaj tavamo v ponižanju. Strašno veliko mora človek pretrpeti na zemlji. Strašno velika je njegova bridkost ... Jaz, brat, premišljam skoraj samo o tem, o tem ponižanem človeku.« In že čez nekaj minut ta isti neizobraženi častnik nadaljuje: »Lepota – to ti je strašna, grozna stvar! Strašna je, ker je ne moreš opredeliti, in opredeliti je ne moreš zato, ker nam je Bog zadal same uganke. Tu se stikajo bregovi, tu žive vsa protislovja drugo poleg drugega. Jaz, brat, sem neizobražen, toda o tem sem veliko premišljal.« Veliko premišljal! Ali neizobražen človek sploh lahko »premišlja«? In ali to, kar počne Mitja, sploh smemo imenovati »mišljenje«? Spomnimo se, da moramo v skladu z »naukom« Spinoze, očeta nove filozofije, izruvat iz sebe vsakršno predstavo o *Bonum et Malum*, *Pulchritudo et Deformatio*¹⁵, če hočemo misliti. In prav ta Spinoza je »učil«: *non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere*¹⁶. In če so se ljudje od Spinoze česa »naučili«, so se ravno te pripravljenosti, da v prid čistega mišljenja, v prid »razumevanja« pozabijo tako na lépo kot na dobro in se sami spremenijo v »zavest nasploh«, ki se ne smeje, ne joče, ne preklinja, temveč samo pretehtava, meri, izračunava, kakor matematika, po katere zgledu je Kant »zavest nasploh« ustvaril. Vsi se najbrž strinjate, da so izrazi kakor »bregovi se stikajo«, »živijo skupaj vsa protislovja« zelo podobni blodnji ali nesmiselnemu skupku besed, ki so se slučajno znašle v istem stavku. *Was einen vollkommenen Widerspruch enthält, kann nicht richtig sein und Jederman ist berichtet, den Widerspruch schonungslos als solchen zu bezeichnen*¹⁷ – bi profesor Harnak ponovil besede o Afanasiju

15 o Dobrem in Zlu, Lepoti in Pokvečenosti (lat.)

16 »Ne smej se, ne joči in tudi ne preziraj, temveč razumevaj.« (lat.)

17 »To, kar je polno protislovij, ne more biti pravilno, in vsakdo je upravičen, da opozori na ta protislovja kot taka.« (nem.)

Velikem (D.G.II, 225), ko bi bil imel možnost prebrati Dostojevskega. In s prav takšnim negodovanjem bi se izrekel o »neopredeljivem«, s katerim se opaja neizobraženi Mitja. Vse to so poskusi Dostojevskega, da bi ovrgel βεβαιωτάτη τῶν ἀρχῶν¹⁸, tisti mogočni zakon protislovja, ki so ga od Aristotela naprej imeli za temelj same možnosti mišljenja. Vendar Dostojevskega to ne ustavi in ne prestraši. Spominja se, da *indocti rapiunt coelum*¹⁹, spominja se, da je »dva krat dva je štiri« začetek smrti, na katero je bil človek obsojen, ker je jedel od drevesa spoznanja dobrega in zla. Ali se je prekletstva spoznanja mogoče znebiti? Ali človek lahko preneha »soditi« in obsojati, se lahko preneha sramovati svoje golote, sebe in tega, kar ga obdaja, kakor se tega niso sramovali naši praočetje, dokler jih kača ni nagovorila, naj ugriznejo v plod prepovedanega drevesa? To je tema velike, poslednje razprave v »Legendi o velikem inkvizitorju«, ki poteka med devetdesetletnim kardinalom, v katerem je utelešeno vse človeško »znanje«, in samim Bogom. Dolgo je starec molčal, devetdeset let – naposled pa ni več strpel in je spregovoril. Kardinal govori Bogu: Kaj si ponudil ljudem, kaj jim lahko ponudiš? Svobodo? Ljudje svobode ne morejo sprejeti. Ljudje potrebujejo zakone, enkrat za vselej določen red, da bi mogli razločevati resnico od laži, dovoljeno od prepovedanega. »Ali imaš pravico, da jim razkriješ eno samo resnico iz tistega sveta, iz katerega si prišel?« sprašuje kardinal Boga in sam odgovarja namesto njega – Bog ves čas molči, Bog vendar zmeraj molči. »Ne, nimaš. To stvar si prepustil nam. Obljubil si, potrdil si s svojo besedo, dal si nam pravico, da zavezujemo in razvezujemo, torej nikar ne misli, da nam lahko to pravico odvzameš.« Kardinal ima seveda v mislih Mateja 16, 19: *Et tibi dabo claves regni coelorum. Et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis et quodcumque solveris super terram erit solutum in coelis.*²⁰ Na to se formalno opirata zahteva Katoliške cerkve po *potestas clavium* in ideja o nezmotljivosti

¹⁸ najtrdnější princip (gr.)

¹⁹ Nevedneži osvajajo nebo. (lat.)

²⁰ »Dal ti bom ključ nebeškega kraljestva, in kar koli boš zavezal na zemlji, bo zavezano v nebesih; in kar koli boš razvezal na zemlji, bo razvezano v nebesih.« (lat.)

Cerkve, ki izhaja prav iz »gospodstva nad ključi«. Kakor je znano, mnogi sodobni raziskovalci krščanstva – k njim, če se ne motim, lahko prištejemo tudi profesorja Harnaka – menijo, da je navedeni verz poznejša interpolacija. A tudi če je to res in če Cerkev ne bi mogla podkrepiti svoje zahteve z besedami iz Svetega pisma, ne bi to prav nič zmanjšalo njenih pravic. Z drugimi besedami: ideja o nezmotljivosti niti malo ne potrebuje nebeške sankcije in se lahko obdrži tudi brez nje. Ali je imel Harnak v mislih Biblijo, ko je trdil, da ne more nihče nekaznovano zanemarjati razuma in znanosti? Kdaj že sta Sokrat in Platon »utemeljila« misel, da ljudje na zemlji še predobro vedo, kako je treba »zavezovati in razvezovati«, torej soditi, in da v nebesih ne sodijo nič drugače kakor na zemlji. Dandanes o tem nihče več ne dvomi: naše spoznavne teorije dokazujejo, da se je čisto nepotrebno sklicevati na razodetje. Najznamenitejši sodobni filozof Edmund Husserl je to misel formuliral takole: »v vsem življenju sodobnega časa najbrž ni ideje, ki bi bila mogočnejša, bolj nezadržna in zmagovitejša, kakor je ideja znanosti. Njenega zmagovitega pohoda ne more zaustaviti nihče. S svojimi upravičenimi cilji se je izkazala za popolnoma vseobsegajočo. Če si jo zamislimo v njeni idealni popolnosti, je to sam razum, ki *mu ni enaka ali nadrejena nobena avtoriteta*.« In prav v tem, kar so filozofi imenovali in imenujejo »razum«, razum, ki ob sebi ali nad seboj ne trpi nobene avtoritete in zahteva, da se mu vsi po vrsti klanjajo, je skrita ideja o »nezmotljivosti« Cerkve in njenem »gospodstvu nad ključi«. Dostojevski je to opazil s tisto posebno, presemetljivo bistrovidnostjo, ki jo pokaže zmeraj, kadar Apolon od njega zahteva sveto žrtev in ga prisili, da razpre preroške zenice »drugega« vida. Kardinal pravi: »Za človeka ni bolj mučne skrbi kakor najti tistega, kateremu bi se potem, ko je ostal svoboden, čim prej poklonil. A človek se hoče pokloniti nečemu, kar je neoporečno, tako neoporečno, da bi vsi ljudje hkrati privolili v vseobčo poklonitev. Kajti skrb teh klavrnih bitij ni samo v tem, da bi našli nekaj, čemur naj bi se poklonil jaz ali kdo drug, temveč v tem, da bi našli nekaj, v kar bi mogli verovati vsi in čemur bi se vsi poklonili –

vsekakor *usi* hkrati. Prav ta potreba po *usesplošnosti* poklonitve je največja muka slehernega človeka posebej in vsega človeštva od začetka stoletij. « Nimam možnosti, da bi navajal še naprej, saj bi moral prepisati vso »Legendo«. Vendar si ne morem kaj, da ne bi bralca še enkrat opozoril, s kako nenavadno prenikavostjo, ki že meji na jasnovidnost, je Dostojevski zastavil najtežje filozofsko vprašanje. Ne le v navadnih učbenikih, marveč tudi v najboljših filozofskih traktatih ne boste našli tako prenikave globine. Tisti, ki ga je Dostojevski »posvetil« in se hoče po njegovem zgledu približati veliki skrivnosti biblijske zgodbe o izvirnem grehu, zaradi katerega so se tudi začele »mučne skrbi«, o katerih pripoveduje kardinal, bo zagledal spoznavno teorijo, etiko, ontologijo in celotno filozofijo v popolnoma novi luči. Mislim, da se bo lahko samo ta naučil razumevati tudi »sovražnike« Dostojevskega: očeta in začetnika nove filozofije Spinozo, ki je svoj večni dvom, da bi ga skril pred vsemi, zakopal globoko pod matematično metodo dokazovanja, in tudi brezskrbnega in zmagovitega Edmunda Husserla. Spinoza je namreč ravno tisti kardinal, ki je že pri petintridesetih letih doumel strašno skrivnost, katero pri Dostojevskem v podzemlju devetdesetletni starec šepeta molčečemu Bogu. Kako brezmejno je Spinoza hrepenel po svobodi in s kako jekleno neizprosnostjo je oznanjal zakon nujnosti, ki je en sam tako za ljudi kakor za Boga. Sicer pa ni bil edini: skoraj vsi tisti, ki so kar najbolj koprneče iskali svobodo, verni in neverni, so z nekakšno nezaslišano in mrakobno navdihnjenostjo povzdigovali »nujnost«. Najboljše Lutrovo delo – »De servo arbitrio« – je uperjeno zoper Erazma Roterdamskega, ki se je na vse kriplje trudil, da bi ohranil vsaj majhen delček človeške svobode. Plotin je slikal naše življenje kot predstavo lutk, ki skoraj avtomatično igrajo vnaprej določene vloge. Mark Avrelij je govoril o istem. Znano je, da se je Gogolj v tostranstvu počutil kakor v začaranem kraljestvu. Platon kakor v podzemlju. Podobno so naše življenje upodabljali stari tragi: Sofokles, Ajshil, Evripid in največji med novodobnimi pesniki – Shakespeare. Ne samo da ljudje niso svobodni, ljudje se svobode celo najbolj bojijo, zato iščejo »spoznanje«, zato potre-

bujejo »nezmotljivo«, neoporečno avtoriteto, torej tisto, kateri bi se mogli vsi skupaj pokloniti. In ravno svoboda je tista »kaprica«, o kateri nam je govoril podpodni človek, a celo kaprica hoče imeti tu, na zemlji, kakor se spominjamo, zagotovilo, ne da bi sumila, da je njena največja prerogativa prav možnost, da obstaja brez zagotovit. Ljudje ustvarjajo tisto, kar sami imenujejo »resnica«, torej iluzijo nečesa, kar »vlada« tako na zemlji kakor v nebesih. »A glej, kaj si potem storil ti,« še naprej starec očita Bogu, »in spet vse v imenu svobode! Pravim ti, da je za človeka ni mučnejše skrbi kakor najti tistega, kateremu bi čim prej izročil dar svobode, s katerim se je to nesrečno bitje rodilo. A namesto da bi zagospodoval svobodi ljudi, si jim jo še povečal! Namesto trdne podlage za pomiritev človeške vesti enkrat za vselej, si vzel vse, kar je nenavadnega, skrivnostnega, vzel si vse, čemur ljudje niso bili kos ...« Z drugimi besedami: doslej je bila filozofija prepričana – v mislih imam znanstveno filozofijo ali tisto filozofijo, ki sledi znanosti – in je še zmeraj prepričana, da se mora »opravičevati« pred »vsemstvom«, ali če vam je bolj všeč šolski izraz, pred »zavestjo nasploh«, *Bewusstsein überhaupt*. Išče »trdnih temeljev«, neoporečnosti, dokončnosti, tal pod nogami in se najbolj boji svobode, kaprice, torej vsega tistega, kar je v življenju nenavadno, skrivnostno in nedoločno, ne da bi slutila – vsaj tako kaže – da je prav to nenavadno, skrivnostno in nedoločno, ki ne potrebuje zagotovil in zaslombe, edini in resničen predmet njenega proučevanja, τὸ τιμωτόν, o katerem je govoril in kamor si je prizadeval Plotin, tista »resničnost«, ki jo je iz svoje jame zagledal Platon, tisti Bog, ki ga je pod »matematično metodo« skril Spinoza in ki je navdihoval grdega račka, podpodnega človeka Dostojevskega, ko je kazal figo in svoj odvrtni jezik kristalnim dvorcem, ki so jih postavili ljudje. Veliki stari modreci so nam zapustili modrost: o Bogu ne smeš reči, da obstaja, kajti kdor reče, »Bog obstaja«, ta Boga izgubi.

XIV

Moral bom končati, pa ne zato, ker bi bila tema izčrpana – članek bi se kratko malo preveč razrasel. Dostojevski je neizčrpna tema. Malokdo se je znal z vsem srcem tako nesebično posvetiti največjim skrivnostim človeškega bivanja. Ne morem pa končati, ne da bi prej spregovoril nekaj besed o publicistični dejavnosti Dostojevskega, ki se je razmahnila na straneh »Dnevnika pisatelja«.

Spominjamo se, da je Dostojevski svojo fantastično zgodbo »Sanje smešnega človeka« končal s pozivom na pridigo. Nenadoma se mu je zazdelo, da je njegovo poslanstvo ne samo razmišljanje, marveč tudi delovanje, in da lahko svoje razmišljanje okrona edinole z delovanjem. Pozabil je tisto »strašno«, o čemer nam je on sam pripovedoval, češ da je enkrat že začel »pridigati« in da je s svojo pridigo »pohujšal« ljudi, ki so bili dotlej tako nedolžni, da niso poznali niti »sramu«. Pozabil je tudi na biblijsko svarilo, ki pravi: kdor bo jedel od drevesa spoznanja dobrega in zla, bo moral »umreti«. Morda nanj ni pozabil v pravem pomenu besede, rekel bi, da se je te »resnice« še predobro spominjal, in to velja za vse resnice, ki so se razodele njegovemu drugemu vidu. Pozabil je samo nekaj, namreč to, da so te resnice po svojem bistvu »nekoristne« in da jih vsak poskus, da bi jih naredil koristne, uporabne zmeraj in za vsakogar, torej obče in nepogrešljive, spremeni iz resnice v laž. »Tam« je videl absolutno svobodo, o kateri govori njegov veliki inkvizitor. A kaj naj počne s svobodo med ljudmi, ki se je bojijo bolj ko česar koli drugega in potrebujejo samo nekaj, čemur bi se mogli »pokloniti«, med ljudmi, ki jim pomeni trdna, neomajna avtoriteta največ, celo več kakor samo življenje? Kdor hoče uspešno pridigati, mora zamenjati svobodo z avtoriteto, tako kot je po besedah Dostojevskega naredila Katoliška cerkev in kot je po Harnakovih besedah naredil celo Luter. Gledano na splošno, »Dnevnik pisatelja« ni dnevnik samega Dostojevskega, se pravi, da se pisateljevo notranje življenje v njem ne kaže ali pa se kaže zelo malo (v »Dnevniku« sta bili vendarle natisnjeni tudi zgodbi »Krotko dekle«

in »Sanje smešnega človeka«). To je vrsta publicističnih člankov, v katerih en človek uči druge, kako naj živijo in kaj naj delajo. Omenjal sem že, da je poskušal Dostojevski učiti ljudi že v svojih romanih. Učiteljstvo, ki ga je bilo moč opaziti v »Zločinu in kazni«, »Idiotu« in »Besih«, se v »Bratih Karamazovih«, njegovem zadnjem romanu, še posebno močno izraža. S starcem Zosimo je hotel Dostojevski ustvariti idealno podobo učitelja. Vendar pa se ob primerjavi neživljenjskih, okorelih naukov starca Zosime z navdihnjenimi govori Ivana ali Dmitrija Karamazova izkaže, da se resnice Dostojevskega prav tako otepajo splošne veljavnosti in je ravno tako ne prenesejo, kakor navadni ljudje ne prenesejo svobode. Skozi Zosimova usta govori natanko tisti avtor, ki je govoril skozi usta podpodnih junakov, in včasih govori isto kakor oni, le da mi slišimo glas »vsemstva«. Z nečim podobnim se je Dostojevski srečal, ko je ustvarjal lik očeta Feraponta. Naslikati je hotel molčečnega, ki bi bil po okusu »vsemstva«, a to, kar je nastalo, je bil skoraj komičen lik. Ko pa je opisoval svojega Kirillova, ki ga je moral celo obsoditi na samomor, se mu je izpod peresa dvignila veličastna in pretresljiva podoba velikega molčečnega. Dostojevski je hotel, da bi bile Zosimove besede razumljive vsem, celo Claudu Bernardu. In resnično so bile vseč vsem, ob njih so se bralci odpočili – tisti bralci, ki vedo, kaj je življenje in kaj smrt. Ko prebiraš te dolge nauke, se čudiš, od kod Dostojevskemu potrpljenje, da jih je sploh napisal. V njih ni niti sledu tiste notranje napetosti, tistega »breztežnega«, s čimer je znal Dostojevski pretresati dušo in kar je dalo Pascalu skrivnostno pravico, da postavi šibek, misleč trst nasproti velikanskemu svetu. Presenetljivo je, da si je Dostojevski celo Smerdjakova, resda samo enkrat, upal označiti z besedo »videc«. Nasprotno pa sta Zosima in njegov učenec Aljoša »dejavna človeka«, torej tista predstavnika »vsemstva«, ki so jima daleč najpomembnejše samoumevne resnice in verodostojnost in ki za vse, celo za »kaprico«, najprej terjata zagotovilo. Publicistika Dostojevskega – gledano na splošno – so govori in dela Zosime in Feraponta. Zosima ja dajal nasvete in miloščino, ljudi je zdravil in jih tolažil. Ferapont je iz njih izganjal

hudiča. Dostojevski je moral zato, da bi lahko »deloval«, svoj drugi vid podrediti navadnemu, človeškemu, ki je bil usklajen z vsemi drugimi čutili in razumom. Ljudi je hotel naučiti, kako naj živijo, ali če uporabim njegov izraz, kako naj se »spravijo z Bogom«. A »spraviti se« z Bogom je še manj mogoče kakor urediti si življenje brez Boga. O tem je govoril v »Velikem inkvizitorju« sam Dostojevski: razodetja ljudem niso bila dana zato, da bi jim lajšala življenje in spreminjala »kamen v kruh«. In tudi ne, da bi usmerjala potek »zgodovine«. Zgodovina pozna samo eno smer, iz preteklosti v prihodnost – »razodetja« pa segajo v drugo dimenzijo časa. Kdor hoče »vplivati na zgodovino«, se mora odreči svobodi in se ukloniti nujnosti. In prav zato je duh razuma, veliki skušnjavec, govoril Kristusu: če hočeš dobiti »vse« in zavladati svetu, se pokloni meni. Kdor se ne pokloni »dva krat dva je štiri«, ne bo svetu nikoli zagospodaril. Ponavljam: to niso moje besede, vse to je videl in govoril Dostojevski, dokler je bil sam s seboj. A brž ko je nagovoril ljudi, je postal tak kakor »vsi«. Njegovo »izkustvo«, torej tisto, kar je videl na svoje oči, ga je začelo težiti. Ljudje potrebujejo »izkustvo«, o katerem je govoril Kant, o katerem govori znanstvena filozofija, izkustvo, ki spreminja kamenje v kruh, v tisto, s čimer je zmeraj mogoče nasititi »vsakogar«, izkustvo, ki spreminja »kaprico« in vse posamezno v splošno načelo, ki povzdiguje »zakon« nad življenje, ki v zakonih vidi bistvo življenja in ki v »nesramnostih«, kakršna je »dva krat dva je štiri«, in drugih »samoumevnostih« vidi dokaz za njihov božanski izvor.

Posledice so nezaslišane. V primežu »vsemstva« se »videnja« Dostojevskega sprevračajo v »hlapce« vsakdanjosti. Dostojevski včasih kratko malo vtiska pečat »onstranstva« na splošno sprejeta in tisti hip aktualna mnjenja. Potem spet napoveduje prihodnost, tolaži, opominja in občasno izganja hudiča kakor oče Ferapont. Napovedoval je, da bo Carigrad spet »naš«, da pri nas ne bo razrednega boja, da bo Zahod utonil v krvi in umirajoč klical na pomoč Rusijo in tako naprej. »Brez Boga si ni mogoče urediti življenja,« ampak z Bogom, tako je očitno mislil Dostojevski, je to mogoče. Zdaj vidimo,

kako hudo se je Dostojevski motil – Rusija se utaplja v krvi, v Rusiji se dogajajo takšne grozote, kakršnih svet še ni videl. In naj se sliši še tako čudno – morda se dogajajo prav zato, ker so se hoteli ljudje, ki so stoletja odločali o usodi Rusije, »spraviti« z Bogom, drugače povedano, ko so se spravljali, so jih vodile tiste »resnice«, ki jih je Dostojevskemu razodel njegov drugi vid, njim samim pa so ostale prikrite. Dostojevski je to razumel: saj nam je vendar on sam v »Velikem inkvizitorju« tako navdihnjeno pripovedoval, da so se ljudje prav zato odvrnili od Boga, ker ta ni hotel poskrbeti za njihovo zemeljsko ureditev, ker jim ni dal »zagotovila« za kaprico. In vendarle je še naprej pridigal in spreminjal onstranske resnice v sodbe, ki so bile sprejemljive za vse. Dotaknil se je »drugih svetov«, spoznal poslednjo in največjo svobodo, a ko se je vrnil med ljudi, je začel za slavjanofili ponavljati, da je Rusija najsvobodnejša država, in zahtevati, kakor bi imel oblast, naj po njegovem zgledu vsi verjamejo, da je Rusija tudi v resnici najsvobodnejša. Spominja se, kaj se mu je razodelo v njegovem »izkustvu«, češ da ima »včasih človek raje trpljenje kakor blaginjo«, »raje uničevanje kakor ustvarjanje«, da se »tu vse začenja in nič ne končuje«, da zahteva Bog nemogoče, da je »dva krat dva je štiri« začetek smrti in tako naprej; in iz vseh teh bežnih, skrivnostnih, nedoločnih, muhastih, nedokazljivih in neverjetnih resnic hoče sestaviti političen program, torej pravila, ki naj bi se jih držali v praksi. Ni si težko zamisliti, kaj se je iz vsega tega izcimilo. Iz hlepenja in koprnjenja po večni svobodi se porodi sentimentalna slavjanofilska trditev, da je Rusija najsvobodnejša država na svetu, trditev, ki jo Dostojevski, kakor vselej neustrašen pred zakonom protislovja, razglša pred obličjem prav tistega despotizma, ki je pripeljal Rusijo v pogubo. Izjava »včasih ima človek raje trpljenje kakor blaginjo« se zdaj v »dejavne« namene spremeni v trditev, ki je zanj tako značilna, vendar nima z njim nič skupnega: »rusko ljudstvo ima rado trpljenje«. To »resnico« so tudi brez Dostojevskega še predobro poznali tisti, ki so Rusiji vladali in ki so, podžigajoč trpljenje ljudstva, privedli državo do tega, čemur smo priča zdaj. O tej temi bi lahko na dolgo in široko razpravljali,

vendar mislim, da je o tem za zdaj bolje molčati: vsi tisti, ki jim je usoda Rusije blizu, se namreč zelo dobro zavedajo, da oblastniki ne morejo »nekaznovano zanemarjati zdravega razuma in znanosti«. V »zgodovini« ne smemo iskati Boga ali dokazov o njegovem obstoju. Bog je utelešenje »kaprice«, ki zanikuje vsa zagotovila. Je onstran zgodovine, in to velja tudi za vse tisto, kar so imeli ljudje za svoj τὸ τιμώτατον.

To je bistvo vseh stvaritev Dostojevskega, to je bistvo Evripidovih skrivnostnih besed, ki sem jih navedel na začetku. Τίς δ'οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μὴν ἐστὶ κατθανεῖν, τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν.

Fragmenti

Darwin in Biblija. Biblija govori o izvirnem grehu našega praočeta in prvega človeka Adama. Ali mislite, da je to samo domislica neizobraženih Židov? In da je domislica zelo izobraženega Angleža, češ da se je človek razvil iz opice, kaj bližja resnici? Dovolite mi izreči misel, da so bili Židje resnici bližji, da so bili resnici celo zelo blizu. Vprašali boste, zakaj se tako prepričano postavljam na stran Židov? Sem bil mar navzoč pri stvarjenju sveta, sem mar videl, kako je Eva ugriznila v jabolko in ga dala jesti Adamu? Seveda nisem bil in nisem videl. Nimam niti moralnih dokazov, s kakršnimi je Kant zagovarjal svoje postulate. Jaz nimam sploh nobenih dokazov. Mislim namreč, da so dokazi v takšnih primerih samo težka in odvečna navlaka. Če morete, poskusite sprejeti misel, da je dokaze pogosto mogoče in celo treba zanemarjati, nato se zazrite v človeka in mu prisluhnite. Celó zdaj boste na njem še zmeraj lahko opazili figove liste, s katerimi je zakrival svojo goloto, ko je nenadoma začutil, kako strahotno je, če se ločiš od Boga. Pa njegovo večno hrepenenje, njegova nepotešljiva žeja? To, da so si ljudje nekoč znali v tostranstvu poiskati, kar so potrebovali, so namreč samo besede. Ljudje trdovratno iščejo, a ničesar ne najdejo. In to celo tisti, ki veljajo za učitelje človeštva. Kako veliko umetnost potrebujejo že samo, da bi pred drugimi ustvarili videz, da so »našli«! Navsezadnje pa tudi najgenialnejše stvaritve zadostujejo komaj za to, da zaslepijo druge. Samemu sebi namreč nihče ne more svetiti. Nekdo je celo o soncu rekel, da daje svetlobo in radost drugim, za sebe pa je temno. Če bi se bil človek razvil iz opice, bi si znal po opičje poiskati, kar potrebuje. Rekli boste, da takšni ljudje obstajajo in da jih sploh ni tako malo. Seveda. Ampak iz tega sledi samo to, da so imeli prav

tako Židje kot Darwin. Del ljudi resnično izhaja iz Adama, ki se je bil pregrešil, v svoji krvi čutijo greh svojega prednika, se zaradi njega mučijo in hrepenijo po izgubljenem raj, drugi pa v resnici izhajajo iz brezgrešne opice, njihova vest je čista, nič jih ne vznemirja, zato si tudi gradov v oblakih ne zidajo. Ali znanost zmore skleniti z Biblijo tak kompromis? (PC,1)²¹

Skrivnost življenja. Platon je v več dialogih (Gorg., Faid., Simp., Drž.) podrobno govoril o usodi človeških duš po smrti. V novem življenju bomo vsi deležni sodbe Zeusovih sinov – Minosa, Radamanta in Aiaka. Da bi bila sodba pravična in da sodnikov ne bi premotila vloga, ki so jo duše igrale na zemlji, je Zeus velel, naj prihajajo duše v onstranstvo ne le brez obleke, temveč tudi brez teles. Po Platonovem mnenju razgaljena duša nikakor več ne more skriti svojih grehov. Kdor je živel pravično, je dušo ohranil čisto; na duši tistega, ki je grešil, pa so ostali sledovi njegovih grehov – duša je obtolčena, nalomljena, prekrita z odprtimi ranami, ogabnimi madeži in tvori – podobno bolezni iznakazijo bolnikovo telo. Tako je mislil Platon, ki pa, kakor je znano, nikoli ni imel možnosti, da bi videl razgaljeno, od telesa ločeno dušo, in je lahko samo ugibal, kakšna bi bila videti, če bi z nje oluščili minljivo lupino.

Zdi se mi, da bi se Zeusovi sinovi, ki jim je bilo zaupano, da sodijo umrle, in so videli breztelesne duše, nasmehnili, ko bi bili slišali Platonovo domnevo. Ker so namreč vse videli na svoje oči, niso čutili nobene potrebe, da bi ugibali in sklepali na podlagi analogij: če torej bolezni izmaličijo telo, potem greh izmaliči dušo. Začnimo s tem, da že analogija sama ni ravno neoporečna: nekatere ljudi bolezen polepša. Po drugi strani pa bo bržčas prej držalo, da imajo nepridipravi, in sicer nepridipravi najslabše vrste, tisti, ki ne poznajo in nočejo poznati razlik med dobrim in zlom, zelo čiste, zelo gladke – naravnost spolirane duše. Kar koli že počnejo, zmeraj se čutijo pravične; notranji boji, ki s svojo skrajno napetostjo tako zelo izmučijo duše tankovestnih in nemirnih ljudi, so jim tuji.

²¹ Potestas clavium, prvi del.

Idealno čiste duše imajo navadni, normalni buržuji, ki za svoje potrebe vedo, kaj je dobro in kaj zlo, izogibajo se velikega zla, delajo malo dobrega in zmeraj mirno spiyo. Duša francoskega rentnika je veliko gladkejša in bolj ravna kakor duša Sokrata, Tolstoja, Pascala, Shakespeara ali Dostojevskega, glajši je tudi njegov obraz in njegove oči so bolj brezskrbne in vesele. Ko bi se bil Minos ravnal po Platonovih pravilih, bi Dostojevskega in Shakespeara poslal v pekel, Otoke blaženih pa bi poselil s francoskimi rentniki in nizozemskimi kmeti. To je popolnoma jasno. Platon ne bi bil smel tako prepričano govoriti o tistem, česar ni poznal.

In še nekaj je zelo pomembno: Kaj bi Platon rekel, ko bi mu bil kdo pravočasno namignil, da se moti, da torej duše ne maličijo hudodelstva in zlo, temveč dobro in duševne muke, ki nikakor ne morejo veljati za »zle«? Kdor je Platona prebiral pozorno, bo vedel, kakšnega pomena bi bilo zanj takšno vprašanje. Ali bi se Platon odrekel dobremu, ko bi se bil, denimo, na svoje oči prepričal, da dobro ne oblikuje, temveč maliči dušo, da vanjo ne vnaša harmonije, temveč disharmonijo? Ali bi potemtakem začel ljudem svetovati, naj žaliyo svoje bližnje ali vsaj čim manj razmišljajo o poštenju in nepoštenju – po zgledu tistih žensk, ki se izogibajo dela, vznemirjenosti in celo materinstva, samo da ne bi izgubile svoje lepote? V tem primeru bi se moral odreči svoji najljubši misli o harmoniji – φιλοσοφίασ μεν οὔσης μεγίστης μουσικῆς, ἔμου δὲ τοῦτο πρᾶττοντος²². In tudi λόγος-u²³. Ja, po vsej verjetnosti bi moral postati μισόλογος²⁴, četudi je pred tem vsakogar svaril kot pred največjo nevarnostjo. Kajti samo μισόλογος lahko duši svetuje, naj počne tisto, kar jo maliči. Ne smemo se bati izmaličenosti telesa in duše! Ne smemo se bati, pa čeprav nimamo nobene podlage za svoj pogum! Platon, Grki, morda celo ljudje nasploh tega koraka niso bili pripravljeni storiti – vsi hočejo imeti »zadostno podlago«! A

22 Faid. 61.a: »Filozofija je najvišja glasba in jaz se z njo ukvarjam.« (gr.) (avtorjeva opomba)

23 logos (gr.) – razum

24 mizologos (gr.) – sovražnik razuma

vendarle ga bo treba storiti. Dostojevski in Tolstoj sta imela brezoblični, do skrajnosti zverženi duši: to sem videl na svoje oči in nisem se mogel prevarati. Tudi Sokratova duša ni bila nič lepša kakor njegov obraz: o tem nam govori avtoritetno pričevanje Zopira, ki je bil dosti bolj prenikav od Alkibiada in nemara celo od Platona ... Iz tega sledi, da vse skrivnosti bivanja še niso odkrite – o tem ne bi govoril, če ne bi na to, kakor se mi zdi, vselej pozabljali. (PC, 1)

O bogovih. Že v davnini se je utrdilo mnenje, da je poglavitna prednost bogov pred ljudmi ta, da bogovi v nobenem pogledu ne trpijo pomanjkanja. Imajo vse in potemtakem ničesar ne potrebujejo. Zato tudi ne poznajo nobenih sprememb. Nasprotno pa ljudje – nesrečna bitja – trpijo lakoto, mraz, vročino, žejo in tako naprej. Tu se očitno skriva velika zmota. Ljudje namreč sploh niso nesrečni zato, ker jih mučijo lakota, mraz in utrujenost. In bogovi se mi zelo smilijo, če drži, da niso nikoli občutili utrujenosti, vročine ali mraza. S tem seveda ne trdim, da so ljudje srečni. Kje pa! In tudi ko bi trdil – kdo bi mi neki verjel? A tudi nesrečni niso, ker morajo biti včasih utrujeni ali lačni. Če se lahko utrujeni odpočije in lačni naje, kaj potem sploh še hočete? Pri ljudeh je slabo to, da utrujenemu dostikrat ne dajo počitka, lačnemu – hrane, premraženemu – toplote. Sam se nagibam k misli, da so celo poganski bogovi poznali utrujenost, lakoto in mraz – njihova prednost pred ljudmi je bila samo ta, da so se mogli pravočasno spočiti ali pogreti, tako da jim ni bilo treba umirati zaradi pomanjkanja. Še več: človeško življenje sploh ni težavno zato, ker moramo biti včasih obupani. Z vso pravico lahko domnevamo, da se človek, ki se je bil srečal z obupom, za nobeno ceno ne bi hotel odreči tej pretekli izkušnji. Res je, da je prostovoljno bržkone ne bi hotel ponoviti, a da bi se ji povsem odrekel, potem ko jo je že preživel, se tudi ne bi odločil. Zakaj so ljudje tako prepričano odvzemali bogovom tisto, kar so sami tako visoko cenili? Mislim, da brez kakršnih koli pametnih razlogov! Mislim, da je za bogove žaljivo, če si njihovo življenje zamišljamo kot spokojno motrenje. Mislim, da bogov ne razumemo,

če si jih zamišljamo popolne. In četudi je nemogoče, da bi bogove razumeli, je to potrebno. Treba je vedeti, da niti približno ne vemo, kaj je to, popolnost. (PC, 1)

Sokratova usoda. Sokrata sploh niso zastrupili zato, ker si je izmišljal nove resnice in nove bogove, temveč zato, ker je svoje resnice in bogove vsem po vrsti vsiljeval. Ko bi mirno sedel doma in pisal knjige ali predaval v akademiji, se ga ne bi dotaknili. Platona, na primer, so pustili pri miru. Res je, da se je tudi on skoraj opekel, ko je začel svoje ideje ponujati tiranu, a jo je vendarle odnesel razmeroma poceni. Plotina pa se ni nihče dotaknil: celo kralji so ga spoštovali, bržkone zato, ker ga širjenje njegove filozofije, ki jo je pred neposvečenimi skrival, ni prav nič zanimalo. Heglova predstavitev ali osvetlitev Sokratove »usode« je potemtakem čisto samovoljna. Sokrat ni umrl zato, ker bi se bili spopadli dve vrsti idej, temveč zato, ker ni znal ali ni hotel držati jezika za zobmi. Resnic – novih in starih – se ljudje bojijo manj kakor njihovih pridigarjev. Resnica namreč nikogar ne zadeva in ne vznemirja, pridigarji pa so neprijetni ljudje – sami ne poznajo miru in ga tudi drugim ne privoščijo. Skratka, Sokrata, tako priznava tudi on sam (v Platonovi apologiji se ima za obada), so ubili samo zato, ker je Atencem zastrupljal življenje. Ko bi bil prebujal samo sebe in svoje prijatelje, bi mu oprostili. Najbrž bi celo ponavljali njegove besede o *aletine egregorsis* (resničnem prebujenju). Pravzaprav se je vse skupaj tako tudi končalo: brž ko je Sokrat umrl, so ga vsi začeli slaviti. Vedeli so, da zdaj že ne bo več tečnaril – molčeče resnice pa ne motijo nikogar. (AIJ, 4, III)²⁵

Vprašanja. Zdi se nam, da je spraševati zmeraj umestno in da pot do resnice vodi čez vprašanja. Sprašujemo, kolikšna je hitrost zvoka, kam se zliva Volga, koliko let živi krokar in tako naprej brez konca in kraja. Kakor je znano, dobivamo na takšna vprašanja zelo določne odgovore in jih štejemo za resnične. Že kar zdaj lahko

25 Atene in Jeruzalem, četrti del, tretji fragment.

naredimo sklep: na tisoče, na milijone naših vprašanj smo dobili odgovore, ki so resnični – da bi torej prišli do resnice, moramo spraševati. Zato tudi sprašujemo: ali Bog obstaja, ali je duša nesmrtna, ali je volja svobodna (tri vprašanja, na katera je po Kantovem mnenju mogoče speljati vso metafiziko), in smo že vnaprej prepričani, da se tudi tokrat ne bomo dokopali do resnice, če ne bomo spraševali. Rečemo lahko, da je naš razum »ponaredil« tisto, česar še ni mogel vedeti, mi pa smo tega veseli: naša »vednost« se je razširila. Kakor nam kažejo vsakodnevne izkušnje, ostajajo ponaredbe dostikrat nekaznovane, vendar ne zmeraj. Tokrat bo nekdo kruto kaznovan – seveda ne razum (ta je dovolj zvit ali idealen, da se zna odgovornosti izogniti), temveč preprosti in zaupljivi nosilci razuma, ljudje. Naj svoja vprašanja ponavljajo še tako vztrajno, ne dobijo nobenega odgovora, ali pa dobivajo odgovore, ki so čisto drugačni od tistih, ki so jih pričakovali. Prav jim je – kaj pa sprašujejo! Je mar mogoče na koga ali na kaj prenašati svoje pravice do Boga, duše, svobode! Kajti če sprašujemo, jih tudi v resnici na nekoga prenašamo! In na koga? Kdo je tisti, ki nam je izvalil ali ugrabil našo dušo, našega Boga? In zakaj si je ta (ali tisto), ki nima z nami nič opraviti, ki nima sploh z ničimer nič opraviti in se na vse skupaj poživža, prisvojil pravico, da odloča o tistem, kar je za nas daleč najpomembnejše? (AIJ, 4, VI)

Unde malum? Ljudje sprašujejo: Od kod izvira zlo? Na to vprašanje odgovarjajo številne, vendar nekoliko enolične teodiceje, katerih odgovori zadovoljujejo samo njihove avtorje (če jih sploh zadovoljujejo) in ljubitelje zanimivega branja. V vseh drugih teodiceje zbuja razdraženost, ki je sorazmerna tisti nujnosti, s katero se vprašanje o zlu v človeku spet in spet poraja. In ko potreba po spraševanju doseže skrajno točko, tako kot na primer pri Jobu, postane misel o teodiceji bogoskrunska. Jobu vsako »pojasnjevanje« nesreče, ki ga je doletela, bridkost samo še poveča. Job ne potrebuje nobenih pojasnil, nobenih odgovorov. Tudi tolažbe ne potrebuje. Job preklinja prijatelje, ki so ga obiskali prav zato, ker so prijatelji,

in mu hočejo kot prijatelju »olajšati« trpljenje – kolikor pač en človek lahko olajša trpljenje drugemu. Jobu se zdi najhujši ravno ta »kolikor«. Če mu že ne morejo pomagati, naj ga vsaj ne tolažijo. Drugače povedano: lahko se vprašamo (včasih, tako kot pri Jobu, se je le treba vprašati): Od kod izvira zlo? A odgovoriti na to vprašanje *ne smemo*. In šele takrat, ko bodo filozofi doumeli, da niti na to niti na mnoga druga vprašanja *ne smejo odgovarjati*, bodo spoznali, da vprašanj ne zastavljamo zmeraj zato, da bi nanje dobili odgovore, da nemara obstajajo tudi vprašanja, katerih ves smisel je, da odgovorov ne dopuščajo, kajti odgovori jih izničijo. Ne razumete? Imejte potrpljenje: človek se privadi še marsičemu drugemu. (AIJ, 4, VII)

Dogmatizem in skepticizem. Dogmatizem je skepticizmu veliko bližji, kakor se zdi nam, ki iz zgodovine filozofije vemo, kako srdito in neutrudno se ti šoli že od nekdaj spopadata. Tako za dogmatike kot za skeptike je najpomembnejši njihov *epoché* – vzdržnost. Šele ko se skeptik naveliča razmotavati gordijski vozal bivanja, izjavi: ničesar ne vemo in ne moremo vedeti – ni se vredno mučiti. Dogmatik, ko ga – kakor sivčka v pregovoru – strmi hribi upehajo, pa reče: vem že vse, kar je treba, sprejmite moje znanje in naj vam bo v zadovoljstvo. Kar ima torej pametni v glavi, ima neumni na jeziku, če se smem izraziti v preprostih besedah; ali bolj učeno, *explicite* in *implicite*. O tem, da so dogmatiki pametnejši od skeptikov, pa se sploh ni vredno prerekati. Kakršen koli *explicite* je že po svoji naravi trapast: o vsem povprek pač ne smeš govoriti, in tudi treba ni. Kako bi se vsi začeli krohotati, če bi dogmatik, namesto da skriva in molči o tem, kje je izvir, iz katerega zajema svoje resnice, začel vse po vrsti voditi k njemu! Zaveda se, da so njegove trditve samovoljne, in morda najbolj ceni ravno pravico do samovolje (na primer Platon ali Plotin), a hkrati se zaveda tudi tega, da bo lahko to pravico ohranil samo, če bo kar najprevidneje skrivaval pred drugimi tisto, kar je zanj najpomembnejše, in če ne bo o tem nikomur govoril. »Najpomembnejše« je onkraj razumljivega in

razložljivega, torej za mejami občevanja, ki ga dopuščata jezik ali beseda. (AJJ, 4, XIV)

Abraham in Sokrat. Ko je Bog rekel Abrahamu, pojdi iz svoje dežele in od svoje rodovine in iz hiše svojega očeta v deželo, ki ti jo pokažem, ga je Abraham ubogal in »odšel, ne da bi vedel, kam gre«. In v Svetem pismu je rečeno: Abraham je verjel Gospodu, in to mu je štel za pravičnost. A tako je rečeno v Svetem pismu. Zdrav razum namreč govori drugače: človek, ki gre, ne da bi vedel kam, je prazen in lahkomiseln in vera (ta ne temelji na ničemer – vera namreč nikoli na ničemer ne temelji in hoče sama utemeljevati) ne more nikoli veljati za pravičnost. V znanosti – ta je zrasla iz zdravega razuma – prevladuje ravno takšno prepričanje, jasno in natančno je formulirano ter povzdignjeno v metodo. Znanost je znanost ravno zato, ker ne dopušča vere in od človeka vselej zahteva, naj si bo na jasnem glede tistega, kar počne, in naj zmeraj ve, kam gre. Znanstvena filozofija, torej filozofija, ki išče svoje resnice s tistimi metodami, s katerimi išče svoje znanost, prav tako hoče in mora vedeti, kam gre in kam vodi svoje vernike. Iz tega sledi, da se vera in znanje razlikujeta predvsem po svojih metodah. Verujoči gre naprej, ne da bi se oziral, si s čimer koli belil glavo ali se spraševal, kam gre. Nasprotno pa se znanstvenik – preden se premakne z mesta – ozira naokrog, si zastavlja vprašanja in je poln bojazni: vnaprej hoče vedeti, kam bo prišel. Katera od metod vodi k »resnici«? O tem je mogoče razpravljati, a nobenega dvoma ni, da lahko pride v obljubljeni deželo samo tisti, ki se je kakor Abraham odločil, da bo šel, ne da bi vedel kam. In če želi filozofija najti obljubljeni deželo (celo Kant je mislil, kakor se spominjamo, da mora metafizika odkriti ljudem Boga, nesmrtnost in svobodo), bo morala osvojiti Abrahamovo in ne Sokratovo metodo, ljudi bo morala »učiti«, naj se zapajo slepi sreči, brez vnaprejšnjega preračunavanja in ugibanja, celo brez vednosti o tem, kam gredo. Ali je mogoče, da bi takšna filozofija lahko bila filozofija prihodnosti? Ali pa je to nemara filozofija oddaljene preteklosti, ki je za vselej kanila v večnost –

filozofija (spet se spomnimo Platona) tistih starodavnih in blaženih ljudi, ki so bili boljši od nas in Bogu bližji? (AIJ, 4, XIX)

Podmena. Človeku se je pogosto dogajalo, da se je motil, mislil je, da nekaj ve, ko tega v resnici ni vedel. Da bi se obvaroval napak, si je moral poiskati »kriterije« resnice. Eden izmed najbolj nedvornih kriterijev resnice, kar so jih ljudje iznašli, je medsebojna usklajenost posameznih človeških znanj, to pomeni, da si ta med seboj ne nasprotujejo. Človek išče in nahaja povezave med pojavi in vidi v obstoju teh povezav jamstvo za resnico. Počasi se mu začenja dozdevati, da njegova naloga ni iskanje resnice, temveč to, da ustvarja okrog sebe ozračje usklajenosti. To usklajenost – četudi je umišljena in neobstoječa, samo da je usklajenost – je pripravljen sprejeti za resnico. Zdaj več ne najdeš načina, da bi ga prepričal o nasprotnem ali ga vsaj spomnil, da je kdaj prej tudi on sam vedel, da nimata resnica in usklajenost nič skupnega. Ko je to omenjal Platon, so mu očitali dualizem, mitološkost – nekateri so govorili celo o čvekanju (Hegel). V najboljšem primeru ga razlagajo na sodoben način – v njegovi anamnezi vidijo sintetične sodbe *a priori*. (AIJ, 4, XX)

O koristi filozofije. Ljudje tako malo verjamejo v možnost, da bi se lahko vsaj delno seznanili s poslednjo resnico, da najiskrenejša vedoželjnost in najprizadevnejša iskanja, kadar prehajajo meje znanega, zbujaajo v njih zlobo in razdraženost. Pred nami ni nihče ničesar odkril in tako bo tudi v prihodnje: čemú bi torej iskali, vznemirjali sebe in druge spravljali iz notranjega ravnotežja? Vsako iskanje se namreč navadno začne z nemirom in konča z izgubo ravnotežja. Lahko se zanimamo za metafizične probleme in se z njimi ukvarjamo, a pod nespremenljivim pogojem, da z njimi ne povezujemo svoje usode ali usode človeštva. Metafizični sistemi morajo biti zgrajeni tako, da se ne morejo prebiti v življenje in omajati ustaljenega življenjskega reda. Ali še bolje, da slavijo in blagoslovljajo veljavni red. In kadar se pojavi človek, ki misli, da lahko metafizika odkrije novo resnico in preuredi življenje, se vsi

hkrati pobesnelo vržejo nanj. Tako metafizika kot znanost, umetnost in religija morajo koristiti družbi. Nekoristna metafizika ali nekoristna religija – ali se je v zgodovini sploh že kdaj zgodilo, da bi kdo tako krstil svoje najskrivnejše upe? Obenem pa vsi, ki iščejo ali so iskali, vedo, zatrdno vedo, da metafizika ne more biti koristna in da ni ničesar hujšega kakor priti v Gospodove roke. Vendar se o tem poredkoma govori. Celo religija križanega Boga se trudi, da bi posnemala metafizične sisteme, in privrženci te religije, četudi nosijo na prsih križ, zmeraj pozabljajo, da je Odrešenik s križa zavpil svetu: Gospod, zakaj si me zapustil? Zdi se jim, da je Odrešenik sveta moral preživeti tak obup, oni pa da bodo lahko prebili tudi brez njega. Ljudje potrebujejo metafiziko in religijo, ki jih bosta tešili in zadovoljevali. Nasprotno pa resnica, za katero ne vemo vnaprej, kaj nam bo prinesla, in religija, ki nas vodi v neznano, nista nikomur potrebni. Tem bolj zato – še enkrat ponavljam – ker malokdo dopušča možnost, da nas lahko metafizika in religija pripeljeta do česa pametnega, in ker vsakdo zahteva, naj bosta religija in metafizika očitno, otipljivo koristni zdaj, v danem trenutku. (AIJ, 4, XXX)

Človeška resnica in božja prevara. Descartes je zatrjeval, da Bog ne more biti slepar in da je zapoved »ne laži« obvezujoča tudi zanj. A Bog človeka vendarle vara – to je res. Človeku kaže nebo – sinji, trd, kristalen svod – ki ne obstaja. Da smo se odkrižali te prevare in spoznali pravo resnico, smo potrebovali tisočletja. Kako pogosto nas Bog vara in kako težko je te prevare spregledati! Sicer pa, ko bi nas Bog ne varal in ne bi niti en sam človek videl kristalnega neba, temveč bi vsi vedeli za neskončno prazna ali z etrom napolnjena prostranstva, ko ne bi nihče slišal zvokov in bi vsi samo preštevali nihaje zračnega valovanja, je le malo verjetno, da bi ljudje s tem kaj pridobili. Po vsej verjetnosti bi jih njihove resnice spravile v obup, zato bi naposled priznali, da je Bogu dovoljeno kršiti zapoved, ki jo je razglasil on sam. Ali pa se morda ne bi strinjali? Jim je resnica dražja? Če jim ni, bi jih nemara kar na lepem prešinila naslednja misel: Ali sploh drži, da so njihove ugotovitve resnične

in da je to, kar jim kaže Bog, navadna laž? Da je potemtakem nebo vendarle kristalen svod, da je zemlja ploščata, da so zvoki eno in gibanje drugo, da se barve ne porajajo zaradi fizikalnih zakonov, temveč po Stvarnikovi volji. Morda takšno »spoznanje« človeka še čaka. Se bo tedaj človek odrekel svojim dokazanim resnicam in se vrnil k nedokazljivim? Se bo tedaj izkazalo, da je zapoved »ne laži« samo nekaj pogojnega in začasnega. Sploh ni boljše, da umreš, kakor da bi se v življenju enkrat samkrat zlagal, kot je učil Kant; boljše je, da se na ta svet sploh ne rodiš, kakor da živiš v svetu naših resnic. Drugače povedano, morda bo napočil čas (Platon je o tem veliko govoril, pa se ni za njegove besede nihče zmenil), ko bo »boljše« premagalo tako naše resnice kakor nedvomnosti in samo-umevnosti. (AIJ, 4, XXXII)

*Docta ignorantia*²⁶. Pritožujemo se, da ne vemo, od kod smo prišli, kam gremo, kaj je bilo, kaj bo, kaj početi, česa se izogibati itn., in smo že vnaprej prepričani, da bi bilo boljše, če bi vedeli. Morda pa ne bi bilo boljše, temveč slabše: znanje bi nam zvezalo roke in nas omejilo. Če namreč česa ne vemo, nas nič ne zavezuje. Ne zavračam niti naslednje možnosti: nekje in nekoč se bomo popolnoma osvobodili znanja, to pomeni, da se nam več ne bo treba prilagajati »dani« resničnosti, kakor to počnemo zdaj, temveč se bo resničnost začela prilagajati nam in *adaequatio rei et intellectus*, na katero se je vselej speljevalo in se še zmeraj speljuje človeško znanje, bo zgubila dejavnik prisile – tega bo zamenjala svobodna človeška odločitve. Ljudje so nekajkrat to že začutili. *Docta ignorantia* nemara ni merila na nič drugega kakor na podrejanje *res intellectui* in osvobajanje *intellectus*-a vseh spon, celo »prapočel«. Nismo se mi prisiljeni prilagajati stvarem, temveč so stvari – na človeško besedo ali zahtevo – pripravljene spreminjati ne le svojo obliko, marveč tudi bistvo ... Ne samo da bo mogoče iz voska, kakor to počnemo zdaj, po želji izoblikovati šahovsko figuro ali tiskarsko matrico, temveč bo mogoče vosek z golo močjo misli spremeniti v

26 Učena nevednost (avtorjeva opomba)

marmor ali zlato. Lahko se izkaže, da filozofski kamen ni bil le nesmiselna zablada praznovernih nevednežev, in celo legenda o Pigmalionu bo našla svoje mesto v »zgodovini«. (AIJ, 4, XXXIV)

Vprašanje. Ali so veliki filozofi pri sebi opazali protislovja? Ali pa so ta protislovja opazali samo njihovi nasledniki, in se je filozofom zdelo, da protislovij ni? Govorim o Platonu, Aristotelu, Plotinu. Seveda so jih opazali, vendar jih to ni vznemirjalo, saj so vedeli, da protislovja sploh niso pomembna. (AIJ, 4, XXXV)

Prerekanja o resnici. Zakaj se ljudje toliko prerekajo? Kadar teče pogovor o vsakdanjih stvareh, je to razumljivo. Nečesa si pač niso mogli razdeliti in zdaj se vsaka stran – v želji, da bi ji pripadlo več – trudi dokazati svoje. A prerekajo se tudi filozofi, teologi, čeprav se zdi, da si ti nimajo česa deliti. Izkaže se, da se med seboj pravzaprav ne prerekajo, temveč bojujejo. Zakaj? Ali naj to pomeni, da boj sploh ne potrebuje razloga? Boj je vsemu oče, vsemu kraj, je učil že Heraklit: pomembno je, da se bojuješ, zakaj se bojuješ, pa je že nekaj drugega. Nekdo na primer reče: človek je merilo vsega; nenadoma mu odvrnejo: ni res, merilo vsega je Bog, in že ga začnejo obsojati. Nekdo razglša: mnoštvo, pa mu odgovorijo: enost, in ga s tem izzovejo na poslednji in strašni boj itn.: vsa zgodovina človeške misli – tako filozofske kot teološke – je zgodovina boja, in to ne boja na življenje, temveč na smrt. To nas navaja na misel, da predstava o resnici kot o nečem, kar ne prenese protislovja, izvira ravno iz strastne potrebe po boju. Starejši ljudje – filozofi in teologi so navadno starci – se ne morejo več pretepati s pestmi, zato so si izmislili, da je resnica ena sama, da bi se tako lahko preteпали vsaj na besedni ravni. Resnica, ki še zdaleč ni »ena sama«, pa sploh ni taka, da bi se morali ljudje zaradi nje pretepati. (AIJ, XXXIX)

Še enkrat o zakonu protislovja. »Še enkrat« zato, ker je zmeraj premalo, ne glede na to, koliko je o tem že bilo povedano. To, da

o zakonu protislovja podvomiš, nikakor ni »isto«, kakor da se mu odrečeš. »Isto« bi bilo, če bi mu potem, ko smo o njem že podvomili, še zmeraj priznavali suverene pravice. Ampak tisti, ki so enkrat, a takrat z vsem svojim bitjem začutili, da je moč zakona protislovja omejena, vedo, da jih to niti malo ne sili k zavračanju njegove koristnosti in pomena. Res pa je, da ga nočejo priznati, kakor je želel Aristotel, za »najtrdnejši princip«, nočejo verjeti, da je zmeraj in povsod na mestu, da je človekov razsodnik in njegovo glavno vodilo. V resnici ni nobeno vodilo in si človeka ne podreja, temveč samo izpolnjuje določene predpise. Zaradi tega je, če je potrebno, nesporen. A tak ni sam po sebi, tak ni že »po svoji naravi«: z nespornostjo ga obdarja nekaj, kar je nad njim. Orfej je trdil, da je Evridika pač Evridika in da nobena druga ženska ne more biti Evridika. V tem primeru postane zakon protislovja po Orfejevi volji »najtrdnejši princip«. Nobena od milijonov žensk, ki so živele takrat kot Evridika, pred njo in kasneje, ni mogla biti Evridika. Celo pekel ali peklena vrata se niso mogla upreti Orfejevi volji in moči, ki jo je dal zakonu protislovja. Kaj pa trditev – »Giordana Bruna so sežgali na grmadi« – doslej jo je prav tako varoval zakon protislovja, ki ni dopuščal nasprotne trditve – »Giordana Bruna niso sežgali na grmadi« – ali ta trditev lahko z gotovostjo računa, da bo imela takšno zaslombo na vekov veke in da tudi nje peklena vrata ne bodo nikoli premagala. Ali pa naslednja, še splošnejša trditev: »Kar je enkrat umrlo, ne bo nikoli več živelo«? Ali ne bi mogli dopustiti, da nekaj od tistega, kar je enkrat bilo, nikoli ne bo preminilo, vse drugo pa je zapisano nebivanju, in da bo torej zakon protislovja, ki se ravna po nekem njemu nadrejenem načelu, za zmeraj ohranil nekaj listov preteklosti in za vekomaj zabrisal sledove za drugimi. Čeprav bi takšno postavko lahko naredili, je ne naredimo samo zato, ker se »bojimo« (naše mišljenje se zmeraj česa »boji«), da bo vse skupaj postalo preveč zamudno in zapleteno, da bo treba na novo zgraditi vso našo logiko ali se celo (to se nam zdi najstrašnejše) odreči že izdelanim kriterijem – »zgubiti tla pod nogami«. Namesto da sprašujemo, bi morali odgovarjati, namesto da se podrejamo, bi

morali ukazovati. Prisiljeni bi si bili sami izbrati svojo Evridiko in se celo spustiti v pekel, da bi peklu iztrgali priznanje za svoje pravice. Ali ni to malo preveč za človeka, za preprostega, navadnega, smrtnega človeka? (AIJ, 4, XLI)

Avtonomna morala. Kakor je znano, se je avtonomna morala najbolj izpopolnjeno in dovršeno izrazila v nauku Sokrata, ki je trdil, da dobrodejnost ne zahteva povračila in da dober človek – ne glede na to, ali je duša smrtna ali nesmrtna – prejema od »dobrega« vse, kar potrebuje. Jaz pa mislim, da Sokrat (in tudi Kant, ki je v »Kritiki praktičnega uma« hodil po Sokratovih stopinjah) ni bil dosleden in da »dobrega« takšna priznanja pokornosti ne morejo zadovoljiti. Narediti je treba še en korak. Treba je torej priznati, da je Sokrat smrten, kajti že tukaj, na zemlji, je prejel od »dobrega« vse, česar si je le mogel želei, nasprotno pa so nesmrtni Alkibiad in njemu podobni, ki jim »dobro« ne daje ničesar ali jim daje zelo malo. Ti bivajo v svobodi drugačne ideje, ki v tem, zemeljskem življenju ne utegne uresničiti svojih obljub, zato jih pušča neuresničene do srečanja v onstranstvu. Takšno, samo takšno priznanje more dati »dobremu« resnično zadovoljitev in končati prerekanje o avtonomni in heteronomni morali. Ljudje, ki so kakor Sokrat prostovoljno sprejeli »dobro« za najvišje načelo, se ravno tako prostovoljno odrekaajo onstranskemu življenju, ki jim je čisto nepotrebno. To je v prid ljudem, ki se po Alkibiadovem zgledu podrejajo ideji, drugačni od Sokratovega dobrega, in imajo pravico, da pričakujejo in zase zahtevajo tudi posmrtno življenje. Iz Sokratovega zornega kota se bodo alkibiadi vendarle uštel: sto najuspešnejših in najsrečnejših življenj brez »dobrega« je vredno manj kakor eno samo, najtežje in najbridkejše življenje v dobrem. Filozofija bo lahko naposled slavila svojo dokončno zmago, kajti tako sokratom kakor alkibiadom bo popolnoma zadoščeno in vsa prerekanja bodo končana. (AIJ, 4, XLVI)

Neprimerna vprašanja. Jaz vem, pravi sveti Avguštin, kaj je čas, a kadar me o tem vprašajo, ne znam odgovoriti, zato je videti, kakor

da ne vem. Kar govori Avguštin o času, bi lahko rekli za marsikaj. Človek marsikaj ve, dokler ga ne začnejo ali se ne začne sam o tem spraševati. Človek ve, kaj je svoboda, a če ga o tem vprašate, se bo zapletel in vam ne bo znal odgovoriti. Tudi to ve, kaj je duša, a psihologi, torej znanstveniki, ljudje, ki so še posebno trdno prepričani, da so vprašanja zmeraj koristna in na mestu, so prišli do tega, da so ustvarili »psihologijo brez duše«. Na tej podlagi bi morali ugotoviti, da naše metode iskanja niso tako neoporečne, kakor navadno mislimo, in da nezmožnost odgovoriti na vprašanje včasih priča o vednosti, pomanjkanje želje po spraševanju pa o tem, da je človek resnici že tako ali tako blizu: vendar takšnega sklepa ne naredi nihče. To bi namreč na smrt užalilo Sokrata, Aristotela in vse sodobne sestavljalce knjig »o logiki«, z mogočniki sveta, živimi in mrtvimi, pa se nihče ne želi prepirati. (AIJ, 4, LXI)

Še enkrat o neprimernih vprašanjih. Med neskončnim številom apriornih ali samoumevnih resnic, na katerih po splošnem mnenju človeška misel sloni, čeprav se je v resnici vanje zapletla, se je najtrdneje usidrilo mnenje, da vprašanja zastavljamo samo zato, da bi nanje dobili odgovore. Ko sprašujem, koliko je ura, čemu je enaka vsota kotov v trikotniku, kolikšna je specifična teža živega srebra, ali je Bog pravičen, volja svobodna in duša nesmrtna, si želim – to je vsakomur jasno – da bi na vsa ta vprašanja dobil natančne odgovore. A vprašanje ni enako vprašanju. Kdor sprašuje po uri ali specifični teži živega srebra, res potrebuje določen odgovor, in z njim mu je zadoščeno. Tisti pa, ki sprašuje, ali je Bog pravičen in duša nesmrtna, tisti hoče nekaj čisto drugega – jasni in določni odgovori ga namreč spravljajo v bes ali obup. Kako to razložiti ljudem? Kako jim pojasniti, da se nekje, za neko ločnico, človeška duša toliko spremeni, da ji celo »mehanizem« mišljenja postane tuj? Ali bolje rečeno, četudi se mišljenje ohrani, je mehanizem človeku popolnoma odveč. (AIJ, 4, LXII)

Izbira. To, da se je človek pojavil na svet, je grešna predrznost. – Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, in ko ga je dokončal, ga je blagoslovil. Če sprejmete (izberete) prvo trditev, bo naloga vaše filozofije *katarzis* – prizadevali si boste za to, da v sebi izkoreninite svojo »samost«. Vaš poglavitni problem bo po svoji naravi etičen in ontologijo boste razumevali kot mišljenje. Vaš ideal bo kraljestvo razuma, dostopno vsem, ki so pripravljeni pustiti vnemar božje darove, ker v njih po Heglovem zgledu vidijo »nasilje nad duhom«. Če sprejmete drugo trditev, vas bodo plodovi drevesa spoznanja dobrega prenehali zapeljevati, prizadevali si boste »onstran dobrega in zla«, večno vas bo vznemirjal *anamnezis* (spomin) na to, kar je videl prvi človek, vaš daljni prednik, slavnostne himne razuma razumu se vam bodo zdele dolgočasne zemeljske pesmi, njegove resnice pa stene zapora. Plotin se je sramoval svojega telesa, biblijski ljudje so se sramovali in bali svojega razuma. Upravičeno lahko domnevamo, da se je Nietzsche odvrnil od sodobnega krščanstva ravno zato, ker je to videlo v razumu, tako kot tudi Spinoza, *lucem divinam et donum maximum* (božansko svetlobo in največji dar) in ker je biblijsko zgodbo o izvirnem grehu razlagalo v pomenu, kakršnega so izvirnemu grehu pripisovali stari Grki. Isto bi lahko trdil tudi o Dostojevskem, a mi nihče ne bi verjel. Vsi so prepričani, da je Dostojevski napisal samo nekaj deset strani – o starcu Zosimi, Aljoši in tiste članke v »Dnevniku pisatelja«, v katerih s svojimi besedami razlaga misli slavjanofilov. »Zapiskov iz podpodja«, »Sanj smešnega človeka«, »Krotkega dekleta« in še devetdesetih odstotkov tistega, kar je izšlo v njegovih zbranih delih, pa kakor da ni napisal on, temveč neki gospod z »nazadnjaško zunanostjo«, in še to samo zato, da bi mu mogel Dostojevski na primeren način oporekati. (AIJ, 4, LXIV)

Kamni, ki imajo zavest. Če bi imel kamen zavest, je zatrjeval Spinoza, bi se mu zdelo, da prosto pada na tla. A Spinoza se je motil. Če bi imel kamen zavest, bi bil prepričan, da pada zaradi nujnosti kamene narave vsega obstoječega. »Iz tega sledi«, da se je ideja

nujnosti lahko porodila in utrdila samo v kamnih, ki so obdarjeni z zavestjo. In ker je ideja nujnosti pognala tako globoke korenine v človeške duše, da jo imajo vsi za prvobitno – brez nje namreč ni mogoče niti bivanje niti mišljenje – moramo tudi na tej podlagi sklepati, da obstaja zelo veliko ljudi, večina, ki niso ljudje, kakor se nam je zdelo doslej, temveč kamni, ki imajo zavest. In ta večina, ti kamni, obdarjeni z zavestjo, ki so do vsega ravnodušni, a vendarle mislijo, živijo in delajo po zakonih svoje kamene zavesti, prav ti kamni so ustvarili tisto okolje, tisti svet, v katerem je prisiljeno živeti vse človeštvo, torej ne le kamni, ki zavest imajo ali je nimajo, temveč tudi živi ljudje. Proti večini se je zelo težko, skoraj nemogoče bojevati, predvsem zato, ker so kamni bolj prilagojeni na zakone zemeljskega bivanja in zmeraj lažje preživijo. Ljudje se torej morajo ravnati po kamnih, se jim prilagajati in priznavati za resnico in celo za dobro tisto, kar se zdi resnično in dobro kameni zavesti. Mislim, da so bili Kantova razmišljanja o *Deus ex machina*, ki sem jih navedel zgoraj, Spinozova *sub specie aeternitatis seu necessitatis*²⁷ in tudi naše ideje o zavezujoči resnici in zavezujočem dobrem živim ljudem vsiljeni od kamnov, obdarjenih z zavestjo, med katere so ljudje pomešani. (AIJ, 4, LXVII)

De servo arbitrio. Četudi je Sokrat po izročilu ob branju prvih Platonovih del rekel, koliko laži je ta mladenič napletel o meni, je Platon o Sokratu vendarle povedal tudi veliko resničnega. Rekel bi, da sta ton in vsebina Sokratovega zagovora v »Apologiji« podana zvesto. Sokrat je svojim sodnikom najbrž rekel, da njihovo obsodbo sprejema. Njegov notranji demon ga je očitno prisilil, da se je obsodbi, ki jo je štel za nepošteno in zarotniško, uklonil ne le na videz, temveč tudi notranje. A vendarle, tudi če se ji je Sokrat uklonil, k pokornosti to nikakor ne zavezuje nas. Še zmeraj nam ostaja pravica – kdo bi vedel? – morda celo možnost, da Sokrata rešimo njegove usode – nasprotujoč vsemu, kar je govoril, nasprotujoč celo njegovi volji. Da ga zoper njegovo voljo iztrgamo iz rok

27 s stališča večnosti ali nujnosti (lat.)

Atencev. In če ga mi (ali pa ne mi, temveč nekdo, ki je od nas močnejši) nasilno rešimo, ali naj to pomeni, da smo mu odvzeli »svobodno voljo«? Vsaj na videz odvzeli: ne da bi ga vprašali, smo ga v nasprotju z njegovo željo rešili. A »volje« mu vendarle nismo odvzeli, temveč smo mu jo vrnili ... *Sapienti sat* ali naj vam še enkrat pojasnim? Če še ni dovolj, bom nadaljeval: namen Lutrovega nauka o *servo arbitrio*, Calvinovega o predestinaciji in celo Spinozovega o »nujnosti« je bil samo ta, da bi od Sokrata odgnali njegovega demona, ki mu je vsilil misel, da se je treba usodi podrežati, pa ne zaradi strahu, temveč zaradi vesti. Aristotel se seveda ni motil, ko je trdil, da se nujnost ne meni za nasvete. Ali naj bi to potem takem pomenilo, da je treba nujnost vzljubiti z vsem srcem in dušo in se ji ukloniti zaradi vesti? Če bi se ji zaradi strahu, bi bilo drugače, vest pa bo zmeraj nasprotovala kakršni koli prisili. In »naša vest«, vest, ki nas uči, kako biti »pokoren« in »spravljiv«, je samo zakrinkan in preoblečen strah. Če se nam torej posreči, da od Sokrata odženemo njegovega demona, če ga mi (ali kdo drug, ker pač mi takšni nalogi nismo kos) nasilno iztrgamo iz rok in oblasti »zgodovine«, mu bomo samo povrnili svobodo, ki jo živi človek v globini svojega srca (v tisti globini, do katere svetloba »naše vesti« in vse druge vrste »naše« svetlobe nikoli ne sežejo in kjer se moč demonov končuje) ceni in ljubi najbolj na svetu, ceni in ljubi celo takrat, ko jo javno žigosa za samovoljo, muhavost in koristoljublje. (AIJ, 4, LXVIII)

Sodni dan. Kant je postuliral Boga, nesmrtnost duše in svobodo volje. Kantov »Praktični um« je bil očitno trdno vezan na interese našega zemeljskega, minljivega bivanja. In tukaj, na sipini časa, je s temi postulati najbrž še mogoče nekako preživeti. Večini ljudi niso potrebni sploh nobeni postulati, živijo namreč iz dneva v dan, tako da jih vsakdanje skrbi in zabave popolnoma zasedajo. Ko pa se približa *dies irae*, *dies illa*²⁸, takrat vse skrbi, zabave in postulati zgubijo svojo moč in očarljivost. Človek spozna, da sploh ne gre

²⁸ dan gneva, tisti dan (lat.)

za to, ali je postuliral ali ni, ali je verjel ali ni. Sodni dan, ki je tako vznemirjal srednji vek in ga je naša sodobnost tako dokončno pozabila, še malo ni izmišljiva koristoljubnih in nevednih menihov. Sodni dan je najveličastnejša resničnost. V trenutkih – resda so bolj redki – ko spregledajo, začutijo to celo naši pozitivni misleci. Na sodnem dnevu se bo odločilo, ali bo volja svobodna in duša nesmrtna ali ne – ali je duši biti ali ne biti. In celo o božjem bivanju nemara še ni vse odločeno. Kakor vsaka živa človeška duša tudi Bog čaka na poslednjo sodbo. Bije se hud boj, boj med življenjem in smrtjo, med realnim in idealnim. In mi, ljudje, še slutimo ne, kaj se dogaja v vesolju, in smo trdno prepričani, da nam tega niti vedeti ni treba, kakor da se nas sploh ne tiče! Mislimo, da je najpomembnejša trdna in udobna namestitev in da mora celo filozofija, tako kot vse, kar je ustvaril človek, rabiti predvsem mirnemu in brezskrbnemu življenju. (NJT²⁹, 2, VI)

Maske bivanja. Nepretrganost in neopazna postopnost sprememb, ki se dogajajo v svetu, je objektivna, človekova zmožnost, da se vsemu privadi, pa subjektiven razlog za našo nevednost in površnost. Pod mrtvo nepretrganostjo se skrivata burnost in svobodna nenadnost ustvarjalne rasti in dejavnosti. Navada pa ubija vedozeljnost. Če bi Eskima na hitro prestavili v Pariz, bi se mu zdelo, da je prišel v pravljичen svet. Seveda pa bi se kmalu privadil in začel Evropejcem verjeti, da so vse pravljice samo prazne izmišljije. (NJT, 2, VII)

*Sklepi. Mibi ipsi scripsi!*³⁰ – je vzkliknil Nietzsche, ko je dokončal knjigo. Bil je prepričan, da je napisal knjigo samo zase, vendar se je motil. Samo zase knjige pač ne moreš napisati. Celo dnevnika ne moreš pisati samo zase. Če bi človek pisal samo zase, ga ne bi nihče razumel. Zelo verjetno je, da tistega, kar je bilo napisano »zase«, po nekaj letih ne bi znal razvozlati niti sam avtor. Ljudje se

29 Na Jobovi tehtnici

30 Napisal sem zase! (lat.)

vendar z leti tako zelo spreminjajo, tako pozabljajo, kaj se je z njimi dogajalo! Cezar bi na stara leta ne razumel ničesar od tistega, kar bi mu govorila Cezar mladenič ali deček. Tudi svojih mladostnih ali otroških zapiskov ne bi mogel razumeti, če bi jih bil pisal zase. Vse, kar pišemo, pišemo za druge, torej objektiviramo. Vsaj za zdaj ljudje še niso našli načina, ki bi jim omogočil, da se izražajo adekvatno. Pisatelj, pa tudi umetnik, je postavljen pred dilemo: če bo govoril tako, kakor vidi in sliši, drugi videli in slišali ne bodo. Če hoče, da bodo videli in slišali, se mora prilagoditi zunanjim okoliščinam in govoriti tisto, kar lahko vsi zmeraj in povsod sprejmejo. – Je treba potemtakem obmolkniti? Očitno! Sicer pa sploh ni treba obmolkniti, samo s sklepi ni treba tako hiteti! Za zdaj je dovolj, da se sprijaznimo z dejstvom, potem, nekoč kasneje, *ne zdaj, samo ne zdaj*, pa bo sklep dozorel – bržkone bo popolnoma nepričakovan, a vreden neprimerno več kakor tisti, ki nam sili na jezik zdaj. Mislim, da bi vedeli veliko več, če bi na nas tako ne pritiskali z neposrednimi sklepi. (NJT, 2, XXI)

Vprašanja in odgovori. Zastavljati vprašanja ni isto kakor spraševati. Vprašanje lahko zastavi tudi papagaj. Kakor je znano, je devetdeset odstotkov ljudi papagajev. Govorijo in govorijo, njihove besede pa so prazne. Če torej kdo sprašuje, kaj je čas ali večnost, celo kaj je dobro ali smrt, še ne pomeni, da »trka« na vrata, ki bi se mu potemtakem, če je verjeti Svetemu pismu, morala odpreti. On vendar sploh ne trka, temveč samo izgovarja besede. »Trkanje« ni tako lahka stvar, sploh ni lahka, in vsi mi »trkamo« samo v redkih, neverjetno redkih trenutkih. Zato nam najbrž tudi ne odprejo. Celotno starodavni, blaženi možje, celo ti so dostikrat bolj cenili razglabljanje kakor trkanje. Kaj pa zdaj, ko imamo na voljo toliko knjig in je v vsaki knjigi zbranih toliko pripravnih idej, ali se zdaj sploh še komu ljubi, da bi se poglobljal v svoj lastni strah? Tem bolj zato, ker tudi Svetemu pismu nihče ne verjame. Vsi so prepričani, da se vrata ne bodo odprla, pa naj še tako trkajo, in da tudi odpreti nima kdo. Ljudje zato raje sestavljajo duhovite kombinacije iz starih idej, kakor

da bi mislili in iskali, torej prenašali tisti velikanski napor, brez katerega se vprašanje, ki bi si zaslužilo odgovor, še poroditi ne more. (NJT, 2, XXIX)

Ideja kaosa. Ideje kaosa se ljudje bojijo, kajti po splošnem prepričanju v kaosu ali neredu ni mogoče živeti. Z drugimi besedami, kaos so ljudje nadomestili s kozmosom, in to po našem mnenju ni najbolj posrečeno, saj je kozmos vendarle nekakšen red, ki izključuje možnost življenja. Ideja reda se je pač tako zelo zrasla z našim duševnim ustrojem. Kaos pa je v resnici odsotnost kakršnega koli reda, torej tudi tistega, ki izključuje možnost življenja. Kaos nikakor ni omejevanje možnosti, temveč nekaj čisto nasprotnega: torej neomejenost možnosti. Doseči in sprejeti absolutno svobodo nam je neskončno težko, tako kot je težko človeku, ki že od nekdaj živi v temi, gledati svetlobo. Seveda pa to ne more veljati za izgovor. Tem bolj zato, ker lahko v življenju – v tistem življenju, ki se je porodilo na našem svetu, v katerem vlada red – naletimo na veliko večje težave, ki so popolnoma nesprejemljive. In tisti, ki te težave pozna, si bo upal poskusiti srečo tudi z idejo kaosa. Nemara se bo prepričal, da zlo ne izvira iz kaosa, temveč iz kozmosa. Ta je kriv tudi za vse tiste »nujnosti« in »nemogočnosti«, ki spreminjajo naš svet v dolino solza in bridkosti. (NJT, 2, XLIV)

Pavel Kuznecov

*Ujetnik filozofskih spekulacij
ali apofatičnost Leva Šestova*

Izmed vseh ruskih mislecev z začetka dvajsetega stoletja je Lev Šestov najbolj nenavadna in najskrivnostnejša osebnost. Že po prvih natisnjenih delih je postal razmeroma znan in bran – sodeloval je v tistem kulturnem gibanju, ki so ga kasneje poimenovali »srebrni vek« ali »religiozno-filozofska renesansa«, gojil je prijateljske odnose z njegovimi najizrazitejšimi predstavniki, a se obenem vendarle držal nekoliko ob strani, oddaljen od »magistral«, odmaknjen od glavnih tokov. V obsežni spominski literaturi o tisti dobi naletimo na njegovo ime skrajno redko, v zbornikih ni sodeloval in do nedavnega izida njegove biografije v dveh delih je bilo težko najti kakršne koli podatke o njegovem življenju.

Berdjajev, ki ga je dobro poznal, ga je označil za »monodeista« – torej človeka, ki ga v celoti obseda ena sama ideja. In četudi V. Zenkovski v »Zgodovini ruske filozofije« to oznako zavrača, jo njegova lastna predstavitev idejnega sveta Šestova potrjuje. V nasprotju z zgodnjim Šestovom iz obdobja »Filozofije tragedije« in »Apoteoze izkoreninjenosti«, ki je v svoji problematiki resnično zelo raznovrsten, pa zreli, emigrantski Šestov ni več niti »monodeist«; ne le da ves čas govori o enem in istem, temveč se nenehno ponavlja, ne glede na to, o čem ali o kom piše.

Ko vzamemo v roke katerega koli izmed njegovih člankov – o Husserlu, Vladimirju Solovjovu, Plotinu, Rozanovu ali Pascalu – že vemo, da bo tako ali drugače spet končal z istim – z zgodbo o izvirnem grehu, s postavljanjem drevesa življenja nasproti drevesu spoznanja, Razodetja filozofiranju, Jeruzalema Atenam ... Te večkratne variacije nas začnejo naposled že nekoliko utrujati: Kaj še nima

dosti! In kaj imajo s tem Solovjov, Husserl, Plotin, Spinoza, Rozanov – zakaj vse te najrazličnejše ideje filozofov, ki nimajo med seboj nič skupnega, speljevati na eno in isto? Husserl je Šestovu ob njunem srečanju upravičeno očital: »Spremenili ste me v kamnit kip, tega ste postavili na visoko podnožje in ga nato z udarcem kladiiva zdrobili na drobne kosce. Ali ste prepričani, da sem tako kamnit?« Isto vprašanje bi mu lahko zastavili vsi njegovi nasprotniki, ko bi bili še živi ... Sam Lev Isakovič se je s tem v bistvu strinjal: ja, zmeraj govori o istem, vendar sploh ne gre za to: »Vsi se name jezijo, ker menda ves čas govorim o enem in istem. Tudi na Sokrata so se zato jezili. Kakor da drugi ne bi govorili o enem in istem. Najbrž so jezni zaradi česa drugega. Če bi govoril eno in isto, vendar to, česar so vajeni in kar jim je prijetno slišati, bi se name ne jezili. Mislim si, da se najbrž jezijo zaradi istega, zaradi česar se jezi speči, ko ga začno buditi. Ta bi rad spal, nekdo drug pa dreza vanj, češ, zbudi se ...«

Seveda Šestov ni bil prvi mislec, ki je skušal »prebuditi« dremajoče človeštvo, imel je vsem dobro znane predhodnike, a priznati je treba, da tako pred njim kakor kasneje tega nihče ni počel v tako izzivalno radikalni obliki, nihče se ni tako zagrizeno in sistematično bojeval proti dolgotrajni filozofski tradiciji.

V zgodbi »Prividi« Leonida Andrejeva, ki se dogaja v umobolnici, eden izmed junakov nenehno razbija po zaprtih vratih. Natanko tako je nenehno »razbijal« tudi Šestov v svojih delih – in to razbijanje so slišali tako različni ljudje, kot so Camus in Lawrence, Berdjajev in Husserl, priznali so pomembnost izziva, ki ga je Šestov naperil proti zahodnoevropski kulturi. Sčasoma je ironija usode Levu Šestovu, zagovorniku paradoksa in »mizologu« (nasprotniku razuma), namenila, da ga je evropski intelektualni panteon adaptiral in sprejel. Vendar pa podoba Šestova še naprej ostaja skrivnostna: kakšen je namen njegovega izziva, kateri razlogi so filozofa (če ga smem tako imenovati) spodbodli k tako srditemu boju proti »prevladi idej«, »filozofskim spekulacijam«, »samoumevnim resnicam«, »drevesu spoznanja«, proti tistemu, od česar je filozofija živela stoletja?

Kadar govorijo o avtorju »Filozofiranja in Razodetja«, včasih omenjajo zgodbo o angelu smrti, ki jo je Šestov navedel v članku »Premagovanje samoumevnosti. Ob stoti obletnici rojstva F. M. Dostojevskega«: »Neka starodavna modra knjiga govori o angelu smrti, ki prileti k človeku, da bi ločil njegovo dušo od telesa, in je čez in čez prekrit z očmi. Dogaja se, da angel smrti, ko pride po dušo, spozna, da je prišel prezgodaj. A preden se oddalji, neopazno pusti človeku dve izmed svojih neštetihi očes ... in tedaj človek nenadoma vidi več kakor drugi ..., vidi nekaj čisto novega.«

Angel smrti je Šestova obiskal jeseni leta 1895, ko je bilo mislec devetindvajset let. Preživel je hudo duhovno krizo – ne vemo, kaj natančno se je zgodilo, in tudi njegova biografija v dveh delih o tem molči. Šele veliko kasneje, v »Dnevniku misli« (leta 1920), Šestov ta dogodek zaznamuje z datumom: »Letos bo minilo petindvajset let, odkar je razpadla ‚povezava med časi‘, ali natančneje, minilo bo zgodaj jeseni, na začetku septembra. Da ne bi pozabil, zapisujem najpomembnejše življenjske dogodke – o njih namreč nihče razen mene ničesar ne ve, tako da bi mi lahko kaj hitro ušli iz spomina.«

Navsezadnje pa niti ni tako pomembno, kaj se je v resnici zgodilo – bistveno je nekaj drugega: približno od tistega trenutka naprej se začne mislec divje bojevati proti malodane vsej svetovni kulturi. Prevrednotenje vrednot, ki tedaj napoči, je celo bolj radikalno kakor pri Nietzscheju. Skozi bleščečo površino sodobne civilizacije, skozi tančico morale in kulture je Šestov uzrl tragično jedro bivanja, ki ga poznajo, a skrbno skrivajo vsi največji moralisti človeštva – od Kanta do Tolstoja; skrivajo ga za »pozitivnim svetovnim nazorom«, »ideali«, skrivajo ne le pred drugimi, temveč tudi pred sabo. Zgodnja dela Šestova nekoliko spominjajo na sodne procese, na katerih so si Kant, Belinski, Lermontov, Tolstoj, Dostojevski dokazovali neiskrenost, laž, ki se jim je zdela odrešilna.

»Iskati je treba tisto, kar je višje od dobrega – iskati je treba Boga,« tako se končuje delo Šestova o Tolstoj in Nietzscheju. »Da bi našli Boga, smemo žrtvovati prav vse,« zapiše veliko pozneje, ko

se v dvajsetih letih loteva svojih »popotovanj po dušah«. Zaman pa bi iskali Boga pri zgodnjem Šestovu – v izdaji njegovih del v šestih knjigah iz leta 1911. Tam Boga ni, so samo neštete žrtve, nihilističen pogrom vseh tedanjih vrednot, razdejanje, ki ga napravi »filozofija tragedije« v imenu »apoteoze izkoreninjenosti«. Razume se, da je to metafizičen in ne socialen pogrom, čeprav drži, pa naj se sliši še tako čudno, da popolnoma apolitični Šestov, ki je zmeraj razmišljal samostojno in izvirno, v svojem pobesnelem maksimalizmu na začetku stoletja predvsem nadaljuje tradicijo domačega nihilizma – tiste bolezni, ki jo je prebolela skoraj vsa ruska inteligenca – od Čaadajeva do Pisarjeva, od Bakunina do eserov in boljševikov.

»Treba je podvomiti, a ne za to, da bi se potem znova vrnili k trdnim prepričanjem ...« piše v »Apoteози izkoreninjenosti«. »Dvom mora postati nenehna ustvarjalna moč, prežema naj samo bistvo našega življenja.« Njegov univerzalni metafizični skepticizem ne pozna meja – v končni fazi se vselej nujno znajde na pogorišču.

Vendar pa je angel smrti misleca obdaril ne samo z videnji Pekla, v katerega so ljudje, ki so jedli od drevesa spoznanja dobrega in zla, spremenili svet, marveč tudi z neverjetno učinkovitimi videnji Raja, v katerem je človek nekoč živel, a ga je za vekomaj izgubili. »O nečem ne more biti dvoma: ko so ljudje enkrat stegnili roko k drevesu spoznanja, so za vselej zgubili svobodo,« ponavlja vedno znova. »Ljudje so očitno popolnoma pozabili, da jim je bila ob nekem, morda mitološkem času njihovega obstoja dana možnost izbire, a ne med dobrim in zlom, temveč med tem, ali naj zlo sploh obstaja ali ne.« To pomeni, da je pred zgodovino, njenimi strahotami, zakoni, etiko in determinizmom obstajal neki *drug* svet, v katerem izbira med dobrim in zlom ni bila mogoča, ker je bilo vse »zelo dobro«. Spoznanje nam razkriva samo to, da vlada svetu usodna nujnost – njej se morajo uklanjati vsi. Vztrajnost ali celo fanatizem, s katerim zreli Šestov to ponavlja v vsakem novem delu, zbuja hkrati začudenje, jezo in očaranost. Zenkovski upravičeno ugotavlja, da »slovesnemu ‚pogrebu‘ racionalizma v enem delu v

drugem spet sledi kritika racionalizma, kakor da bi ta medtem oživel. A vse to je mogoče pojasniti s tem, da Šestov, ko znotraj sebe uniči en „sloj“ racionalističnih nazorov, naleti na nov sloj, ki je še globlji. »

In ravno tu se začenja najbistvenejše: postopno prodiramo v tisto skrivnostno dramo, ki je Šestova vse življenje mučila in bila hkrati vir njegove ustvarjalnosti. Četudi Šestov ves čas govori o »drevesu življenja«, »živem življenju«, drugačnem, blaženem, rajskem življenju, bi to življenje zaman iskali v njegovih delih. »Življenje« lahko na primer najdemo pri Rozanovu – drugim »iskalcu raja«, ki je bil Šestovu kdaj pa kdaj zelo blizu; pri Rozanovu to življenje v resnici obstaja, diha iz njegovih fragmentov, delčkov fraz, opaziti ga je v »bežnosti«, v muhasti nepredvidljivosti »padajočih listov«; »misel« ali »logika« tu nista več pomembni, pomembno je »tkivo«, »meso«, celotno ozračje besedila, v katerem ena stran govori v nasprotju s prejšnjo. »Detinstvo« Rozanova (ali »večno babje« v ruski duši, kakor se je izrazil Berdjajev) se v tem pogledu močno razlikuje od izostrene silogistike Šestova, ki je dosledna, neulovljiva in v vsakem novem delu bolj izbrušena. Ob pozornem branju je moč ugotoviti, da si nepomirljivi nasprotnik zakona protislovja le redko dovoljuje, da bi ta zakon tudi kršil (v nasprotju s splošnim prepričanjem). Šestov še zdaleč ni iracionalist, proti racionalizmu se bojuje z njegovim lastnim orožjem. Logika Šestova je v resnici podobna udarcem kladiva, s katerimi razbija kip za kipom, zavestno si ustvarja močne nasprotnike in hkrati ruši njihove metafizične konstrukcije. Vsi njegovi »sovražniki« so podobe, ki si jih je ustvaril sam: Solovjov ni tisti Solovjov, ki ga poznamo, temveč Solovjov Šestova. Isto lahko rečemo za Hegla, Husserla, Kanta ali Berdjajeva. Šestov se ne spopada z njimi, temveč s samim seboj – ko v katerem izmed nasprotnikov opazi zarodek svoje lastne drame, ga zaostri, da bi tako razgalil svoje eksistencialne konflikte.

Naj se sliši še tako protislovno, a prav on se je bolj ko kdor koli drug »zastrupil s filozofskimi spekulacijami«, in to brez upanja na ozdravitev. Ko spet in spet govori o »strahotni prevladi čistega razuma«, o tem, kako se »duši posreči, da se odreši samoumevnosti

in razuma«, lahko začutimo, da te besede niso obrnjene toliko navzven, kolikor so navznoter, k njemu samemu. In tu sploh ne gre za znamenita »protislovja«; ne bi bilo prav, da jih očitamo nekemu, ki jih je zmeraj zavestno sprejemal. Gre za nekaj bistvenejšega: človek, čigar poslanstvo je filozofija, torej filozof v pravem pomenu besede, in čigar krvni obtok je skoz in skoz prežet z evropsko filozofsko tradicijo, to isto tradicijo izzove, se trdovratno in fanatično bojuje proti »prevladi filozofiranja«, a se ga sam ne more otresti. V tem se skriva eksistencialna drama, če že ne kar tragedija Šestova, in to ne samo njegova; v nekem pogledu je to tudi drama filozofije dvajsetega stoletja, ki jo je prikazal v tako bolesten in razgaljeni obliki. V njegovi podobi se filozofija po petindvajsetih stoletjih svojega obstoja dvigne v upor proti sami sebi, upor, ki je brezupen in brez možnosti za zmago.

Hrepenenje po izgubljenem raju prežema večji del njegovih besedil; seveda pa v tem hrepenenju še zdaleč ni sam: v našem stoletju ga opazimo vsepovsod, na vsakem koncu zemeljske krogle, kamor je skupaj s civilizacijo že prišla tudi »prevlada idej« in »samoumevnih resnic«. Vzemimo najznačilnejše besedilo: »... Vse miselno imetje človeštva, vse bogastvo dosežkov in vrednot, ki so ga stoletja nakopičila in utrdila, me zadnje čase teži kakor neprijetno breme, kakor pretežka, zadušljiva obleka,« piše sodobnik in prijatelj Šestova M. O. Geršenzon sostanovalcu Vjačeslavu Ivanovu. »Ta občutek, ki me je že prej vseskozi nekoliko vznemirjal, me zdaj več ne zapušča. Zdi se mi: kakšna sreča bi me zajela, če bi se ob skoku v vodo z mene v hipu brez sledu izmil spomin na vse religije in filozofske sisteme, na vse znanje, umetnost, poezijo, če bi se mogel na breg povzpeti nag in kakor prvi človek – gol, lahkoten in radosten – svobodno stegniti proti nebu razgaljene roke, spominjajoč se iz preteklosti samo nečesa – kako težko in zadušljivo mi je bilo v tistih oblekah in kako lahkoten sem brez njih.« Geršenzon končuje z značilnim pojasnilom: »Morda nam razkošne mašne obleke niso bile v napoto, dokler so bile na nas cele in so nam prijetno objemale telo; ko pa so se v teh letih (gre za prvo svetovno vojno in revolucijo

– P. K.) razcefrale in obvisale na nas kakor krpe, bi jih radi do konca strgali s sebe in vrgli stran.«

To, kar se je nekoč imenovalo filozofija in bilo privilegij redkih izbrancev, se je sčasoma spremenilo v ideologijo, ideologija se je, ko je prišla na oblast, sprevrгла v ideokracijo – tako na Zahodu kot na Vzhodu so se začeli brezprimerni tehnični in socialni eksperimenti: »prevlada idej«, ki je bila za večino ljudi stoletja brez pomena, se je spremenila v realno, strašno in vsemogočno oblast (dandanes se že govori o prevladi jezika – »logokraciji«). Razsvetljenski človek je bežal pred »temo neznanja« v »svetlobo filozofskih spekulacij« in pozitivnih idej, človek dvajsetega stoletja pa beži nazaj od »svetlobe« k »temi«, kajti svetloba se je spremenila v temo in tema v svetlobo. »Skesana« filozofija, ki jo pooseblja Lev Šestov, bržkone ravno zato tako trmasto govori samo o raju. A kaj je o njem sploh mogoče povedati, kako ga opisati? Raj je poskusil opisati Dostojevski v »Sanjah smešnega človeka« in v »Mladeniču«, a dandanes nas tak opis le stežka zadovolji. Kaj lahko povemo o tistem, kar je brezimno in neizrazljivo? Sami čutimo, da tudi Šestov ne more izraziti tistega, kar bi rad; njegova misel kroži po spiralah in obstaja samo kot niz neštetihi zanikanj. »Po dušah potuje« s pomočjo popolne, skoraj absolutne apofatičnosti in zmeraj znova ponavlja, kaj *ni* pristno bivanje, a pristnega bivanja seveda tudi ne more pokazati. V celoti je zavezan filozofiranju in večstoletni tradiciji ter si prizadeva za to, da bi se otresel »zadušljive obleke«, ves čas govori o *drugem*, drugačnem svetu, o drugi dimenziji zavesti, o preboju k nečemu drugemu, a ni mu dano, da bi se iztrgal, kajti Drugo pomeni konec filozofije, Šestov pa je ves v njej. Včasih se nam zdi, da postaja žrtev svoje lastne apofatičnosti: ker s pomočjo svojega čudovitega in pretanjenega razuma, ki ga pogloblja in brusi v vsakem novem delu, nenehno zanikuje in ruši, ostaja sam v njegovi oblasti.

Ob branju njegovih del se nam večkrat zastavi vprašanje: Kdo je pravzaprav? Filozof, ki se je uprl filozofiji? Mislec, ki se bojuje proti tiraniji misli, zakona, morale? Prerok? Malo verjetno ... Pogosto

so ga primerjali s Tertulijanom, a kljub podobnosti je med njima bistvena razlika: Tertulijan je že bil v »Jeruzalemu«, Šestov pa se je šele trudil, da bi tja prišel. In tudi če bi bil prišel do tega, k čemur je tako strastno pozival, bi neogibno obmolknil – končal bi v askezi in molitvi. Bržkone bi ga morali imeti za »zasebnega pisatelja«, kakor je sebe imenoval dvojnik Šestova – Kierkegaard, in spričo njegovega velikanskega daru nam je lahko samo žal, da je avtor dela »Na Jobovi tehtnici« ostal samo v mejah filozofije, ne da bi nam zapustil besedila kakšne druge vrste.

Junak Šestova – kakor, mimogrede, tudi Kierkegaarda – je očak Abraham, ta je zaslišal glas božji in »ubogal napotilo, naj gre v deželo, ki naj bi jo prejel v dedno last, in odšel, ne da bi vedel, kam gre«. Tako so naredili vsi njegovi najljubši junaki in tudi preroki, tako Luter kot Tolstoj. Na nekem mestu Šestov omenja evangelijsko priliko o dveh sinovih: eden je rekel »pojdem«, vendar ni šel, drugi je rekel »ne pojdem«, a je šel. Šestov je vse svoje življenje posvetil utemeljevanju tega, da »greš«, vendar ni šel, natančneje, prišel je do roba in se tam ustavil ... Vse življenje je pisal o tem, da je »vera nova dimenzija mišljenja«, »nedoumljiva ustvarjalna moč, velik, celo največji in z ničimer primerljiv dar božji«. Hrepenenje po veri je izrazil z nenavadno in pretresljivo močjo, a vera mu vseeno ni bila dana. Vse življenje je pisal, kako nujno je, da presežemo »ujetništvo filozofiranja«, a bolj ko se ga je hotel osvoboditi, bolj je bil njegov ujetnik ...

Najraje je imel in citiral Biblijo, a kakor je bilo že zdavnaj ugotovljeno, »iz Biblije jemlje samo tisto, kar potrebuje za svojo temo«. Šestov sploh ni bil biblijski človek, bil je človek konca devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja. Na njegovo življenje je najbolj vplival Nietzsche, ki mu je bil bližji kakor Biblija. Šestov je pisal biblijsko transkripcijo ničejanske teme, ničejanskega boja s Sokratom, razumom in moralo v imenu »življenja«. Tragična ironija usode je hotela, da je obtičal nekje med Atenami in Jeruzalemom, bil ni niti stari Grk, niti Žid (čeprav so starozavezne korenine njegovega svetovnega nazora očitne), niti kristjan: kakor da mu blago-

slov ni bil nikoli namenjen. Plod z drevesa spoznanja, ki ga je enkrat okusil, je bil usoden za njega samega, tisti univerzalni dvom, o katerem je pisal v »Apoteozi izkoreninjenosti«, pa mu jo je grdo zagodel – naposled se je pokazalo, da strupa totalnega skepticizma ne more premagati.

Prav o tem mu govori Berdjajev v enem izmed zasebnih pisem: »Mislim, da sta nevera in skepticizem statična in nepremična. Jaz vidim ‚izhod‘ (tega se ti najbolj otepaš), kajti jaz sem verujoč kristjan in jemljem svojo vero skrajno resno. ‚Izhod‘ je namreč ravno gibanje, kroženje pa je brezizhodno. Ti, Šlecer (prijatelj in prevajalec Šestova – P. K.) in vsi vajinega duha se bojujete proti vsem, ki življenju priznavajo pozitiven smisel. A prav to, da priznavaš življenju pozitiven smisel, je značilno za vsako religijo. Motite se, ko mislite, da stanje vernika ni tragično in da je tragično samo stanje nevernika. Prav nasprotno. Vernik tvega zelo veliko. Vernik tvega, da izgubi večno življenje, nevernik pa postavlja na kocko samo nekaj desetletij, in to ni tako zelo tragično, prej smešno.«

Resnično, Šestov je vztrajno in iskreno iskal izhod, a kadar ga je našel, se je vedno znova ustavil na pragu – ni ga mogel (ali hotel) prestopiti; iskal ga je, kakor bi se ga bal najti, zato je vsakič zamrl v neodločnosti, kakor da bi ga prav njegova lastna apofatičnost pripeljala do eksistencialne paralize.

Ta večni bogoiskatelj je z nenavadno močjo izrazil duhovno dramo našega časa, in zato je njegova usoda tako pomembna in edinstvena.

Prevedel **Borut Kraševc**

Za pomoč pri izboru tekstov se zahvaljujemo Gorazdu Kocijančiču.

Fragmente sta izbrala Primož Čučnik in Borut Kraševc.

DRUGE CELINE

Jaan Kapliński *Pesmi*

Skozi gozd

*

Moje pesmi mnogokrat niso pesmi; so deli neke dolge ljubezenske
izjave
svetu, dolg pesniški seznam ljudi in stvari, ki jih ljubim. Ko sem bil
mlad, sem imel rad svoje misli, svoja čustva, svoj obup, svoje
koprnenje in
veselje. Na ta svet sem prišel kot kak balon vročega zraka, velik in
pisan
balon, ki je vse zakril. Z leti se je balon ohladil,
skrčil, in zdaj vidim zmeraj več in več drugih stvari, vidim, kaj
preprosto
je. To, kar preprosto je, se mi je zmeraj zdelo čudno. Včasih čutim
to
čudaštvo kot vzvišenost, včasih je kratko in malo smešna. Ta občutek
čudaštva ni izginil, mogoče je globlji in še bolj v zavesti kot kadar
koli.

Stenska ura je bila narejena v Valgi leta 1902 in še zmeraj lepo
teče. Lahko bi celo bila, ko bi imel verigo za drugo utež. Vendar ne
verjamem, da bi se lahko navadil na stensko uro, ki bije ure.
Zdaj kaže 11. Je 31. december 1992. Kakor mnogokrat poprej
zadnjo uro leta nekaj pišem. Nisem prepričan, da bi želel
temu reči pesem. Ne zahteva veliko časa in čustveno
ozračje zadnje ure v letu se pisanju dobro prilega. In
tiktakanje stare ure se temu ozračju prav tako prilega. Mislim si, da
mogoče stari urar iz Valge meni in moji družini tako pošilja
svoje pozdrave. Jaz njemu tega ne morem storiti.

*

Mislil sem, da sem mislil na smrt, vendar zares ne vem, kako mora človek misliti na smrt. Smrt je najbrz zelo težka, prav tako težka kot življenje, vendar

življenje je nekaj, kar živiš kos za kosom, umreš pa enkrat in za zmeraj ...

Enkrat in za zmeraj moraš odtrgati vse preživeto življenje – sedem, sedemnajst, sedemdeset, in če je nekdo zelo močan, osemdeset let – in jih

pustiti, da padejo v prepad, v praznoto. Droban bled breztelesen brezdušen

nekdo zalebdi za hip na robu prepada. To je tisti, ki je odvrigel svoje življenje, bolje bi bilo reči, osvobodil ga je.

Gledano z druge strani, življenje je smrt, življenje in smrt sta ena in ista stvar. Življenje je nekaj, kar moraš ves čas hraniti in varovati kot podgano v kletki. Ker je tako težko misliti na smrt, raje mislim na ribez, rdeči in beli ribez, ki je tako zrel, da odpade, ko se dotakneš grma.

*

Ko se znoči, rogovila breze ujame
svetlobo ulične svetilke in je tako svetla
kot brezimna zvezda, ki ji sije med vejama.
Sneg ostane v temi, sneg zdrsne iz spomina,
zgolj breza ne odide, ne obmiruje, in zvezda
na temnem nebu, in otrok, ki se je drsal
iz šole vso pot do doma, spodrsnil, padel
in spet vstal. Vendar sneg zdrsne iz spomina,
na prostoru snega je prazen prostor, vendar je mogoče
to tisto, zaradi česar je dihanje tako lahko
in nebo tako globoko.

*

Smrt ne pride od zunaj. Smrt je znotraj.
 Rojena – rase skupaj z nami.
 Gre z nami v otroški vrtec in šolo.
 Se z nami uči brati in šteti.
 Gre se z nami sankat, in v kino.
 Išče z nami smisel življenja.
 Se z nami trudi razumeti Einsteina in Wienerja.
 Z nami naveže naše prve spolne stike.
 Se poroči, ima otroke, se prepira, si izmišljuje.
 Se loči, ali morda ne, z nami.
 Hodi na delo, gre k zdravniku, gre na taborjenje,
 v bolnišnico in v zdravilišče. Se postara,
 dočaka poroke otrok, gre v pokoj,
 pazi na vnuke, zboli, umre
 z nami. Torej se ne bojmo. Naša smrt
 nas ne bo preživela.

*

Veter ne piha. Veter je proces prav samega pihanja.
 Je lahko kje kak veter, ki ne piha? Sonce, ki ne sije?
 Reka, ki ne teče? Čas, ki ne teče?
 Zakaj čas je tok. Vendar nihče ne ve, kaj je tisto, kar
 teče. Ali je nenadoma lahko
 čas, ki čaka, ki ostaja na istem prostoru kakor jezero
 za jezom? Je lahko ogenj, ki še ni
 začel goreti, ki še ni začel niti žareti?
 Je lahko ogenj mrzel? Je mogoče, da strela še ni usekala?
 Misli še ne bile mišljene? Je lahko življenje,
 ki še ni živeto in bo morda ostalo
 kak prazen prostor, črna luknja v posušeni coprniški gobi,
 val, ki zmrzne, preden doseže breg, in zdaj
 bolšči vame z roba mize
 in mi trka na srce, ko spim?

Tišina. Prah.

1

V začetku ni nobenega začetka.

V začetku je tišina. Tišina je v tebi. Ne drzneš si je dotakniti
prezgodaj – nihče si ne drzne.

Ni vredno biti »pesnik« – pisati pesmi, kolikor ne zmoreš še kaj
drugega – če zmoreš, pusti jih nenapisane.

Tišina in svetloba.

Jasna tišina, pod katero bivajo tiste besede. Prispodobе. Podobe.
Poezija.

Mišja gnezda. Pajki. Klopi. Čebelje matice. Šopi trave.

Svet pod šopi.

Albrecht Dürer in Harry Martinson. Sanjajoč za zmeraj o tem, kar
sta videla,

iz česar sta dobila svoje podobe poezije. Šop z vijolicami. Šopi –
Tvor.

Umetnik in pesnik prezimujeta v svoji lastni stvaritvi,
pokrita s popisanimi in nepopisanimi listi.

Vendar papir ostaja prej bel kot lisast, pokrit z vzorci, popisan.

Posamezne črke so kot pege, ničesar ne spremenijo kaj prida.

Jasna tišina ostaja. Sneg in pod snegom led in pod ledom potok,
drgetajoč, streluše in spomladanski mah.

V snegu mišje sledi, ki jih odnaša veter. Vrtinčenje snežnega prahu
nad praznoto, nekaj listov svilnice in nekaj kosov borovega lubja.
Nekaj besed. Jedrnatih, daljnovzhodnih, skoraj brezbesedno
besedno mojstrstvo.

Bela tišina. Bela igralčeva maska, pod njo, globoko v temi, obličje
in duša s svojimi lastnimi strastmi.

Hripava pesem, pesem iz trebuha, iz človekovega središča, njegovega
najglobljega dela, njegovega Marianskega jarka.

Kjer koli je tišina, se nabira prah.
 Prah hoče mir. Prah se nabira tam, kjer je malo premikanja.
 Prah pride
 od blizu in daleč, s cest, plugov, starih kožuhov, vulkanov in
 vesoljskih prostorij.
 Prah pride in seda na pokrove klavirjev v umetniških centrih,
 na stare Biblije na podstrešjih, na police, preproge, pralnice,
 kovačnice, zapuščene mline,
 v stara gospodarska poslopja, kjer ležijo stare lesene posode,
 motovila, zavržene statve in skrinje, polne bal cunj.
 Tudi jaz hočem mir. Zaradi tega tolikokrat naletim na prah.
 Rad obiskujem pralnice, kovačije, zapuščene mline in stara
 gospodarska poslopja.
 Verjamem, da teče čas tam počasneje in da misli ali podobe,
 ali kakor koli naj jim že rečemo, v počasnejšem času tonejo
 počasi na tla.
 Včasih tule na tale papir, in tako jim je včasih mogoče reči
 pisanje, besedilo.
 Preden čas vdre vrata in ostane nekaj brezupno nedokončano,
 grad v zraku nedograjen, niti misli nenasukane, um
 nerazjasnjen.
 Zgolj nad papirjem nima čas velike moči.
 Včasih tam kaj ostane.
 Kot, na primer:

3

Mir zmaga vse.

Mir zavihti prapor miru

nad dimnikom, savno, vrtom,

tabornimi ognji, Ribnikovim gričem,

kjer sta se nekoč Južno in Severno Kraljestvo

vse poletje vojskovali.

Vse je zvrhano miru,

voz, stari skedenj, savna, staja, hlev, stranišče,

ulnjak, gnezda, kopalnica, pomivalno korito,

vedro za pepel, samokolnica, cvetlični lončki, posode barv,

košare, sodi, žepi in krožniki.

Moja vznemirjenost nič več

ne najde zase kraja,

nikjer ni več zanjo prostora

razen v besedah;

moj nemir je

zdaj lahko le

v srcu in poeziji.

Poezija je razširitev srca,

razširitev njegovega bitja

v drevesa, grme,

cvet jablane, škrlatne ščinkavce,

pajkovo nit, vrvi za sušenje perila.

MIR

je takrat, ko vse počasi poganja korenine,
 ta stari skedenj, ta rastlinjak,
 ta grm rabarbare, ki sem ga posadil predvčerajšnjim,
 to staro železo, ta stari samovar,
 tiste vazice, ki jih je naredila Tiia,
 ta prazna škatlica za vžigalice,
 ta figura, izrezljana iz lipovine,
 ta prodnik, prinesen iz Saaremaa, poln fosilnih polžjih hišic,
 te *kantele*, ki smo jih našli v neki prazni hiši,
 ta drobna miš, ki pod statvami teka od stene do stene,
 ta pajek, ki čaka na prašni okenski šipi,
 ta stari beli gumb na okenski polici,
 te vilice, ki so prišle na dan, ko smo prekopavali vrt,
 te jablane, tisti vrtni koli, tiste letve, tisti latniki,
 tiste zidne klade, mrtve teh šestdeset let,
 tiste skodle, ki smo jih našagali na žagi Sakhri –
 vsi ti vse bolj odganjajo korenine –
 tudi jaz.

5

Pajek je izsušil
 še eno muho.
 Življenjski sok menja lastnika.
 Privlačnost vsega z vsem,
 vojna vsega proti vsemu,
 veliki praznik stvarjenja,
 v katerem je vse, izmenoma,
 jedec in pojedeno,
 in čemur uspe zbežati,
 potone v pesku ali v močvirju
 in se nazadnje spremeni v premog,
 in namesto da bi gorelo
 komu v drobu,
 gori v peči centralnega ogrevanja
 nekega februarskega popoldneva,
 ko sinica prvič zapoje
 in začne rdeče sonce zahajati
 na jugozahodu onkraj radarja in gozda.

6

Bela tresorepka poletí
v vetru na nihajočo žico,
ujame ravnotežje
in zapoje svojo kratko, strastno pesem.
Dež je za hip ponehal,
le tu in tam, z listov neke jablane,
pade kakšna kaplja, ujet v kaplji,
kak bel cvetni list
pade na kup šote.

Kukavica, ura pomladi,
onkraj barja v brezovem logu:
tik-tak
kuk-u
bije, kakor da bi bila s sekiro,
trske z roba časa.
Moj sin dela čoln
in se spet ureže v prst.
Kaplja krvi zaznamuje
sedanji hip,
hip prostega pada,
ko je vse enako –
kamen in peresce,
berač in kralj,
komar in pesnik,
motovilo in zajec za sezuvanje.
Prihodnost – velikanska črna luknja
v črni praznoti.
Ne vidim je,
ne čutim njene teže.

8

Dež je kot stonoga,
ki je začela premissljevati,
kako stopa,
in ni več mogla nadaljevati poti.

Spet in spet padajo kaplje
na iste
cvete, liste, vejice,
vendar sonce gre naprej
nekje v zgornjem zraku.

Obrisi in sence
mirujejo,
pajek v kotu svoje mreže
in žvižg v grlu ptice.
Zgolj misel se giblje
in kosmulje nabrekajo
proti jeseni,
za katero lahko še zmeraj rečemo, da je
še *daleč*.

Dobro je, da človekove oči
ne vidijo nazaj
v njegovo notranjost
in da ni sivih las
nositi nič teže
kot črne.

Trije pajki
so si med sabo razdelili
štiri okenske šipe,

prozorne pokrajine,
v njihovem ozadju
v tretji dimenziji
cveti jablana
in listi mahovnice
utripajo pod dežnimi
kapljami.

Na okenski polici
par posušenih kril.
Posušen metulj.

Na drugi strani vrta, onkraj deževnega naliva,
na zidu sobe
tiktakata dedova ura in električni merilec,
nikoli se ne ujameta.

Radio še zmeraj igra
Schubertovo nedokončano simfonijo,
zvok dežja napolnjuje premore,
tišina zvoka dežja.
Nihče ne ve, od kod prihajajo.
Nihče ne ve, kam gredo.

Vendar mi sami smo
drugačni od glasbe,
drugačni od dežja.
Zakaj mi, resnično, ne živimo –
življenje živi v nas
kot v gorečem polju ogenj,
ki skače od stebila do stebila.

Morda nekje nekdo
spreminja koruzno polje v krčevino
in seje semena v pepel.
Vendar to
je že onkraj mojega razumevanja.

Kaj, konec koncev, lahko pišem?

O čem je bilo – spomini.

O čem bi lahko nastalo – sanje.

Ne enega ne drugega nočem.

Pisati hočem

predvsem o tem, kar je.

O sedanjosti. Vendar zdajšnjost
je srečanje dveh zidov – prav tistih
spominov in sanj. In med njimi
je zgolj kót, pretesen,
da bi pisal v njem, *on je*.

Zdaj razumem:

že spet stojim v kotu
kot nekoč na Univerzitetni ulici
in hočem verjeti, da se od tam
s te izmikajoče črte
odpirajo vrata nekam drugim
nekam daleč proč.

12

Kadar pišeš, si malo umrl.
 Če hočeš pisati o življenju,
 ga je težko zgrabiti
 in živeti.
 Stopil si stran od življenja:
 namesto da bi živel, pišeš;
 če hočeš biti pošten,
 moraš pisati o pisanju,
 o tem, kako pišeš, namesto da živiš,
 o tem, kako pišeš o tem,
 kako pišeš, namesto da živiš,
 isto spet tule, isto spet
 o spet istem.
 Potegniti hočeš črto skozi vse,
 ki bi vodila k tej isti
 neobstoječi zdajšnji
 točki.
 V prepričanju, da skozi točko
 gre še neka druga črta, vrata na
drugo stran.
 V starem gospodarskem poslopju,
 kjer sedim pri stari mizi
 in kjer je nenadoma
 toliko tišine in prostora.

Pojdi, pojdi, pravi pomirjajoči dež.
 Proč, proč, pravi pomirjajoči dež.
 Cvetni list z jablane pade na travo.
 Lepota zareže globoko kot nož,
 razreže osebnost na mnogo kosov.
 Del sebe nenadoma pomisli na november,
 na prvi sneg, ki je tak
 kot bela mrežasta zavesa kake stare gospe,
 le onstran okenske šipe.
 Drugi del sebe misli na utrujenost,
 kako je utrujen vrt, je utrujena hiša,
 so utrujeni grmi, so utrujene cvetne grede,
 si ti sam utrujen, utrujen od življenja, bivanja,
 pričakovanja, vstajanja in odhajanja
 v ta utrujeni svet.
 Vendar tretji del sebe nenadoma spozna:
 včasih lahko človeka utruji tudi to, da je utrujen.
 Ko odprem vrata, dežne kaplje nič več
 ne padajo z neba. Na jugozahodu se sonce svetlika
 skozi tenak oblak. Voda kaplja z žleba,
 neka velika čebela
 pa že kroži izpod žleba starega skednja.
 Natakнем si gumijaste škornje in ugotovim,
 da je svet hkrati
 zelo star in zelo mlad
 in jaz nisem ne to ne ono.

Prevedel in spremno opombo napisal **Veno Taufer**

Jaana Kapliński je vodilen in v svetu najbolj znan sodobni estonski pesnik. Rodil se je v Tartuju 1941 kmalu po vdoru sovjetskih čet in okupaciji Estonije. Mati je bila Estonka, oče pa Poljak in je izginil, ko je bil Jaan še otrok, v delovnem taborišču na severu Rusije in tam tudi umrl. »Moje otroštvo je potekalo v Tartuju, univerzitetnem mestu, opustošenem od vojne,« je v nekem intervjuju povedal pesnik. »To je bil čas zatiranja, hipokrizije in revščine.« Kapliński je na tartujski univerzi študiral romanske jezike in strukturalno lingvistiko, kasneje pa se je posvečal študiju arheologije, ekologije in antropologije, posebej še del Paula Radina, Clauda Lévy-Straussa in lingvista Benjamina Whorfa. Še zmeraj se pogloblja v nauke Mahajana Budizma in v daljnovzhodne filozofije.

Njegovo pesniško delo – 15 pesniških zbirk, nekaj tudi prevedenih v angleščino (*Isto morje v vseh nas*, 1990, *Jaz sem pomlad v Tartuju*, 1991, *Blodeča meja*, 1992, *Skozi gozd*, 1996) – ga je uveljavilo kot enega najuglednejših in najbolj prevajanih srednje- in vzhodnoevropskih pesnikov. Je dobitnik več estonskih in tudi tujih nagrad. Poleg poezije piše tudi eseje in prozne zgodbe ter predava na univerzah doma in v tujini. Po estonski neodvisnosti leta 1991 je bil do 1995 poslanec v estonskem parlamentu. Zdaj živi v Tartuju z ženo in otroki, piše v časopise in tudi prevaja iz španščine, francoščine, angleščine, poljščine in kitajščine.

Poezija Jaana Kaplińskega preseneča in omamlja s svojo navidezno skrajno preprostostjo, vendar se v njej razkrivajo nejasne, neulovljive, skrivnostno prenikajoče se stvari in življenjski pojavi, vse to pa se prikazuje nenadoma drugje in drugače, kot smo navajeni. Pesnik raziskuje človekovo nujo, da bi svet in stvari razločeval jasno in razvidno, in pri tem odkriva iluzornost mnogih meja, resnično naravo drugačnosti. Tako v svojih pesmih slavi tisto, kar se izpričuje kot mejno bivanje. Pesnik je natančen opazovalec vsega živega in stvari, ki se povezujejo z bitji in bivanjem. Je meditativen zvezdogledi mislec, ki zmore tudi bližnje-daljni pogled na preproste, presenetljivo paradokсне in navidezno majhne posameznosti v nepričakovano novih človeških dimenzijah, dimenzijah narave, časa in brezčasa ciklov narave. Pesnikova zaljubljenost v vse živo je očarljiva, vendar nikakor ne patetična, prej melanholično premišljujoča pod osupljivo preprostostjo nenavadno poetičnih podob, ki dostikrat na nekako samoumeven način zmorejo združiti zelo kontrastne, tako rekoč izključujoče se stvari, nizke in visoke, lepe in »grde« ali krute – v eno samo hvalnico, da nekaj *je*. Kapliński opeva poetičnost dvoumnosti, izmuzljivosti in hkrati nepreklicne stvarnosti tega *je* vsega.

Opombe k pesnitvi *Tišina. Prab.*:

Harry Martinson (1904–1978), švedski pesnik.

Ribnikov grič, Južno in Severno kraljestvo, kup zemlje ob mlaki, kjer se igrajo pesnikovi otroci.

Kantele, citram podobno ugrofinsko ljudsko glasbilo.

ZADNJA IZMENA

Ama Ata Aidoo
Dekle, ki lahko
Med požirkom

Dekle, ki lahko

Pravijo, da sem se rodila v Hasodziju; in to je zelo velika vas v osrednjem delu naše dežele Gane. Prav tako pravijo, da tedaj, kadar se vsa Afrika ne duši v suši, Hasodzi leži v zelo rodovitnem nižavju na območju, ki je poznano po dobri prsti. Morda zato vsakič, ko ne pojem do konca svoje hrane, Nana pravi, »Ti, Adjoa, ti pojma nimaš, kaj je življenje ... ti sploh ne veš, kakšni problemi so v tem življenju ...«

Kolikor sem lahko razumela, je bil problem en sam. In ta ni imel prav nič opraviti s tem, kar je po mojem vedenju imela za 'probleme' Nana ali kar vidi kot 'problem' Maami. Maami je moja mama. Nana je mama moje mame. In pravijo, da sem stara sedem let. In moj problem je, da pri mojih sedmih letih obstajajo stvari, o katerih lahko v glavi premišlujem, toda morda nimam pravega jezika, da bi z njim spregovorila o njih. In mislim, da je to zelo resen problem, ker se je vedno težko odločiti, ali naj ostanem tiho in ne povem ničesar, kar mi pride na pamet, ali pa povem in se mi smejejo. Pa sploh ni lahko dobiti kakšnega odraslega, ki bi te poslušal, tudi ko se že odločiš, da boš tvegala in jim rekel kaj resnega.

Na primer Nana. Najprej se moram bojevati za njeno pozornost. Potem ji povem nekaj, za kar sem potrebovala dolgo časa, da sem ugotovila. In potem, a veste, kaj se vedno zgodi? V hipu neha početi, kar koli je počela, in z odprtimi usti zelo dolgo strmi vame. Nato se skloni in rahlo obrne glavo, tako da se mi približa z enim ušesom, in mi reče s *tistim* glasom: »Adjoa, kaj praviš?« Ko ponovim, kar koli sem že rekla, mi še vedno s *tistim* glasom reče, naj »nikoli, nikoli, ampak NIKOLI več ne ponovim TEGA«, ali pa v trenutku izbruhne v smeh. Smeje se in smeje in smeje, dokler ji po licih ne

začnejo teči solze in neha početi, kar je počela, da si obriše solze z visečim robom svojega blaga. In potem se še naprej smeje, dokler ni čisto utrujena. Toda nato, takoj ko pride mimo kdo drug, da ne bi pozabila, kaj sem ji rekla, to ponovi. In potem se seveda smejeta in kričita dve starki, ki jima po licih tečejo solze. Včasih se ta predstava nadaljuje, dokler ni treh, štirih ali še več takšnih smejočih se, kričečih in objokanih odraslih. In vsa ta predstava samo zaradi tega, kar sem rekla? Pri vsem tem me nekaj zelo bega. Nihče mi nikoli ne razloži, zakaj ne bi smela včasih ponoviti kakšnih stvari, ki jih rečem; drugič pa se jim druge stvari, ki jih rečem, zdijo tako smešne, da jih ponovijo velikokrat, v zabavo mnogih ljudi. Ali vidite, zakaj me nobeden teh načinov poslušanja ne opogumi, da bi izražala svoje misli pogosteje?

Tako kot vsa ta zadeva glede mojih nog. Vedno sem jima hotela povedati, naj ju ne skrbi. Mislim Nano in mojo mamo. Ne bi bilo treba, da se moji najljubši osebi prepirata zaradi tega. Nisem hotela, da bi mi rekli, naj tega ne rečem več, ali da bi se jima zdelo tako smešno, da bi se mi vsi smejali, dokler ne bi jokali. Konec koncev so bile to moje noge ... Če zdaj pomislim za nazaj, sta Nana in moja mama najbrž razpravljali o mojih nogah od dneva, ko sem se rodila. Zagotovo vem, ko sem prišla iz dežele sladke, mehke tišine v svet hrupa in razumevanja, so bile prvi predmet pogovora moje noge.

Ta pogovor se je zelo redno ponavljal.

Nana: »Ah, ah, veš, Kaya, hvala bogu, da je tvoj čisto prvi otrok deklica. Toda Kaya, nisem prepričana glede njenih nog. Hm ... hm ... hm ...«

In Nana je zmajala z glavo.

Maami: »Mama, zakaj se vedno pritožuješ čez Adjoine noge? Če mene vprašaš ...«

Nana: »Presuhe so. In nič te ne sprašujem!«

Nana ima veliko glasov. Ima posebnega, ki ga uporabi, da vsi utihnejo.

»Nekateri ljudje sploh nimajo nog,« spet poskusi mama z vso trohico poguma, kar ga ima.

»Toda Adjoa ima noge,« vztraja Nana; »le da so presuhe. In tudi predolge za žensko. Kaya, poslušaj. Od časa do časa, toda vmes preteče veliko časa, se nekdo odloči – narava, otrokova dušna mama, zgodi se nesreča, in kdo se rodi brez rok ali nog ali brez obeh parov udov. In naj se dotaknem lesa; to je žalostna stvar. In saj veš, o takšnih rečeh se ne pogovarja vsak dan. Toda če se deklica odloči priti na ta svet z nogami, potem bi to lahko vsaj bile noge.«

»Kakšne noge?« In v tem trenutku sem po njenem glasu vedno vedela, da mama notri joka. Nana ni nikoli slišala takšnega notranjega joka. Saj ne da bi jo to ustavilo, tudi če bi vedela. To me je vedno presenetilo, kajti skoraj v vseh drugih rečeh razen mojih nog je Nana tako dober odrasel človek. Pa kaj sploh vem o dobrih odraslih in o slabih odraslih? Kako naj bo Nana dober odrasel človek, ko kar naprej tako govori o mojih nogah? Vse, kar hočem reči, je, da imam zares rada Nano, razen glede tega.

Nana: »Kot pravim, če se kakšna ženska odloči, da bo prišla na ta svet s svojima dvema nogama, potem naj si izbere noge, ki imajo kaj mesa: s praviimi meči. Ker je gotovo, da takšne noge podpirajo močne boke. In ženska potrebuje močne boke, če hoče imeti otroke.«

»Oh mama.« Tako je odgovorila moja mama. Čisto čisto potihoma. In pogovor se je končal ali pa se premaknil kam drugam.

Včasih je Nana privlekla še kaj o mojem očetu:

»Pri takšnem moškem moramo biti skromni in priznati, da je konec koncev mnogo božjih otrok ...«

»Potem ko je edina hči vztrajala, da se poroči s takšnim moškim, se je treba zahvaliti Bogu, da je kasneje največji problem vnukinja z nogami kot zobotrebeci, ki so predolge za žensko in presuhe, da bi bile za kakšno rabo.«

Ob načinu, kako je pod sapo dodala tisti del o mojem očetu, je najbrž mislila, da nisem slišala. Toda vedno sem slišala. In to je moja mamo tudi dokončno utišalo, tudi če nisem slišala besed, ko je bila moja mama videti, kot da nima več niti tiste trohice poguma, sem lahko vedno uganila, kaj je Nana dodala svojim dokazom.

»Noge, ki imajo kaj mesa z dobrimi meči, da podpirajo močne boke ... da imaš lahko otroke.«

Zato sem želela, da bi nekega dne videla, na svoje oči, noge kakšne ženske, ki je imela otroke. Toda v naši vasi to ni lahko. Starejše ženske ves čas nosijo dolga ogrinjala. Morda, če bi mi dovolili, da bi se šla zvečer skopat v reko, bi lahko preverila. Toda nikoli nisem imela priložnosti. Dolgo sem morala prosjačiti, da sta mi mama in Nana dovolili počofotati v plitvem delu reke s prijateljicami, ki so bile male punčke kot jaz. Za pravo kopel smo uporabljali majhno kopalnico za našo kočo. Zato so bile edine gole noge, ki sem jih videla, tiste od drugih deklic, takih kot jaz, ali starejših deklet v šoli. In tiste od mame in Nane: dva para nog, ki sta gotovo pripadala sprejemljivi vrsti; ker je Nana rodila mojo mamo in moja mama je rodila mene. V mojih očeh so vse moje prijateljice imele noge, ki so bile videti kot noge, toda če so noge imele na sebi meso, da bi podpiralo takšne vrste bokov ... tega ne vem.

*

Kot pravijo starejši dečki in deklice, je razdalja med našo vasico in majhnim mestecem pet kilometrov. Ne vem, kaj pomeni pet kilometrov. Vedno se pritožujejo, kako dolga je pot do šole in nazaj. Toda meni, mi živimo v naši vasi, ni bilo mar prehoditi teh kilometrov. Šola je fina.

Šola je še ena stvar, o kateri sta se Nana in moja mama pogovarjali in glede katere se je zdelo, da imata različne poglede. Nani se je zdelo, da je to izguba časa. Nikoli nisem razumela, kaj je hotela s tem reči. Moja mama je bila videti, kot da ve – in ni se strinjala. Kar naprej je govorila Nani, da je ona – to je moja mama – čutila, da je zaprta v nekakšno temo, ker ni hodila v šolo. Tako da če bi se jaz, njena hčerka, lahko naučila pisati in prebrati svoje ime in še kaj malega povrh – morda izračunati kakšne stvari na papirju – da bi bilo to dobro. Še vedno bi se lahko kasneje poročila in morda ...

Nana se je samo smejala. »Ah, morda z nogami, kot jih ima, lahko res gre v šolo.«

Teči s sošolkami na našem majhnem športnem igrišču in vedno biti prva, to se mi nikoli ni zdelo nekaj, o čemer bi govorila komu doma. Tokrat je bilo drugače. Ne vem, kako so se učitelji odločili, da mi na krajevnih športnih igrah dovolijo teči za mlajši odsek naše šole. Toda so.

Ko sem prišla domov, da povem mami in Nani, sprva nista verjeli. Zato se je Nana odločila, da gre in »vpraša, kot se spodobi«. Prišla je domov in povedala mami, da je resnica. Bila sem ena šolskih tekačic.

»Kaj res?« je vzkliknila moja mama. Poznam jo. Usta so se ji premaknila, kot da bo povedala Nani, da navsezadnje le obstaja glede mene skrivnost, ki je ni mogla deliti z vsemi. Toda tudi Nana je bila videti tako zadovoljna, da je mama od presenečenja ostala tiho. Kakor koli že, odkar sta prvič izvedeli za novico, sem pogosto ujela Nano, kako je strmela v moje noge s čudnim izrazom na obrazu in se še vedno pretvarjala, kot da ne gleda. Ves ta teden je sama prala mojo šolsko uniformo. To je veliko presenečenje. In ni se ustavila pri tem, šla je celo do hiše gospoda Mensaha in si sposodila njegov likalnik na oglje. Vsakič, ko se je vrnila domov z njim, je likala in likala in likala uniformo, dokler ji nisem jaz, če bi bila uniforma, na glas rekla, da imam dovolj.

Nositi šolsko uniformo je bilo ta teden zelo fino. Na paradi prvega popoldneva je njen blesk ujel sončne žarke in sijala je bolj kot uniforma kogar koli drugega. Prepričana sem, da je to videla tudi Nana in moralo ji je biti všeč. Ja, vsak popoldan tega krajevnega športnega tedna je prihajala z nami v mesto. Vsak popoldan si je izvlekla par svežih starih ogrinjal iz velike medeninaste skleda in si jih nadela. In ta stara ogrinjala so vedno tako trdo naškrobljena, da lahko slišiš škripanje blaga, kadar gre mimo. Toda hodi daleč za šolskimi otroki. Kot bi bila na poti nekam drugam.

Ja, zmagala sem na vseh tekmah, ki sem jih tekla za šolo, in dobila sem pokal za najboljšo vsekrajevno mlajšo atletinjo. Ja, Nana

je rekla, da ji je vseeno, če se takšne reči ne počnejo. Ona bo. Veste, kaj je naredila? Nosila je svetleč pokal na hrbtu. Kot to počnejo z dojenčki in drugimi zelo dragocenimi rečmi. In tokrat se ni trudila, da bi hodila sama.

Ko smo prispeli v vas, je stopila na naše dvorišče, da pokaže pokal mami, preden ga je odnesla nazaj k ravnatelju.

Oh, odrasli so tako čudni. Nana me ima ravno zdaj v naročju in nežno joka. Mrmra, mrmra in mrmra: »Saa, suhe noge so tudi lahko koristne ... suhe noge so tudi lahko koristne« in »tudi če nekatere noge nimajo veliko mesa, da nosijo boke ... lahko tečejo. Suhe noge lahko tečejo ... potem, kdo ve?«

Ne vem veliko o takih rečeh. Toda tako sem ves čas čutila in mislila. Da gotovo lahko počneš z nogami še kaj drugega, kot da jih imaš zato, da podpirajo boke, ki delajo dojenčke. Samo da me je bilo strah reči takšno reč na glas. Ker bi mi kdo rekel, naj nikoli, nikoli, ampak NIKOLI ne ponovim teh besed. Ali pa bi se tako močno smejali temu, kar sem rekla, da bi se jokali.

Tako je precej bolje. Da sem jim to pokazala, čeprav ne bi mogla tega vnaprej načrtovati.

Kar pa zadeva mojo mamo, bila je brez besed kot po navadi.

Med požirkom

Pravim vam, strici moji, če greste v Akro in vam kdo reče, da je najbolje izskočiti pri Circlu, potem vam je dobro storil, toda ... hmm ... saj niti ne vem, kako naj to opišem ...

»So vsa ta bitja, ki hodijo sem ter tja, človeška? So ljudje kupili vse te avtomobile z denarjem ...?«

Toda, spoštovani moji, ne želim zapravljati vašega časa. Pogledal sem naokoli in nisem našel svoje torbe. Oči sem preprosto uprl v tla in hodil naprej. ... Ne vprašajte me zakaj. Vsakič, ko sem skušal dvigniti pogled, se mi je vrtelo od številnih avtomobilov, ki so vozili mimo. In nisem mogel stati pri miru. Če sem, se mi je zdelo, kot da je ves svet narejen iz premikajočih se avtomobilov. Tam nekje je nekaj, strici moji. Ne želim vas oglušiti s predolgo zgodbo ...

Ustavil sem se, tik preden sem stopil v sam Circle. Dolgo sem stal tam. Potem je prišel mimo tovarnjak in pomignil sem mu, naj ustavi. Saj ne, da bi res ustavil.

»Kam greš?« me je vprašal.

»V Mamprobi grem,« sem odvrnil. »Skoči noter,« je rekel in začel speljevati. Hm ... skoraj sem padel, ko sem lezel noter. Ko sva šla okoli stvari, ki je bila kot velika skleda na velikem lesenem štoru, sem si jo mislil dobro ogledati in kasneje mi je Duayaw povedal, da brizga v zrak vodo ... toda voznik se je z menoj pogo-varjal, zato si je nisem mogel dobro ogledati. Povedal mi je, da on sam ne gre v Mamprobi, da pa gre do postaje in od tam lahko greh s tovarnjakom, ki gre do tja ...

Da, strici moji, ni me prevaral. Takoj ko sva prispela na postajo, sem našel voznika tovarnjaka, ki je vpil »Mamprobi, Mamprobi«. Končno, ko je ura odbila dve in pol, sem potrkal na Duayawova

vrata. Nisem dolgo trkal, ko so se vrata odprla. Ah, pravim vam, trdno je spal, trdno, pravim, na sobotni popoldan.

»Kako najdejo ljudje čas za spanje na sobotne popoldneve?« sem se vprašal. Srčno sva se pozdravila. Strici moji, Duayaw je dobro poskrbel zase. Njegova mati Nsedua je zelo srečna ženska.

Kako to, da nekatere ljudi šola osreči, drugih pa ne? Kaj ni Mansa hodila v šolo z Duayawom, tukaj, prav v to šolo, ki jo zdaj lahko gledam? Kaj smo naredili, da je Mansa hotela pustiti šolo?

Toda nadaljevati moram svojo zgodbo ... Da, Duayaw je dobro poskrbel zase. Njegova soba ima lepo pohištvo. Le premajhna je. Vprašal sem ga, zakaj, in povedal mi je, da ima celo srečo, da je dobil ta ozki prostor, ki je videti kot škatla. Zelo težko je najti prostor za spanje v mestu ...

Vprašal me je po namenu obiska. Vse sem mu povedal. Kako, to je vedel tudi sam, moja sestra ni hotela nazaj v šolo po ‚klase tri‘ in kako jo je moja mama skušala prepričati, da bi šla ...

Mati moja, ne ustavljaj me, vsi tukaj navzoči vedo, da si za hčerko skušala storiti vse, kar si mogla.

Da, povedal sem mu, kako smo jo, ko ni več hotela nazaj, končno odpeljali k tej ženski, ki je obljubila, da jo bo naučila gospodinjenja in dela s šivalnim strojem ... in kako se je, ko jo je ženska vzela, vrnila domov za prvi božič, toda nato nikoli več v teh dvanajstih letih.

Duayaw me je vprašal, ali je bil moj namen, da v mestu poiščem sestro. Povedal sem mu, da ja. Smejal se je, ko je rekel: »Smešen si. A misliš, da lahko v tem kraju najdeš žensko? Saj ne veš, kje stanuje. Tudi ne veš, ali je poročena ali ne. Kje naj jo najdemo, če se je z njo poročil kdo od velikih in stanuje zdaj v enem tistih velikih bungalovov, ki so kakšnih petnajst kilometrov iz mesta?«

Vzklikaš »Moj Bog«, mati? Si presenečena nad tem, kar sem povedal o poroki? Ne bodi. Tudi jaz sem bil presenečen, ko je tako govoril. Tudi jaz sem vzkliknil »Moj Bog« ... ja, tudi jaz, mati. Toda ti in jaz sva pozabila, da se je Mansa rodila kot deklica in pri deklicah ne traja dolgo, da odrastejo. O njej razmišljamo, kot smo jo nazad-

nje videli, ko je bila stara deset let. Toda mati, to je bilo pred dvanajstimi leti ...

Da, Duayaw mi je povedal, da je zdaj že dovolj stara, da se poroči in še stori kaj več, kot samo poroči. Vprašal sem ga, ali ve, kje je, in ali ve, ali ima kaj otrok – »Otrok?« je vzkliknil in se začel smejati na poseben način ...

Gledal sem ga ves čas, ko je govoril. Povedal mi je, da mi ni le jemal poguma, temveč je hotel, da vidim, kako velika in težavna je stvar, ki sem jo predlagal. Odvrnil sem, da to ni bilo pomembno. Pomembno je bilo, da tudi če je bila Mansa mrtva, njen duh ve, da je nismo popolnoma pozabili. Da je nismo pustili tavati po mestih drugih ljudi in da smo jo poskušali pripeljati domov ...

Te solze, ki jih zdaj jočeš, so zaman, mati moja. Sem mar rekel kaj takšnega, kar bi kazalo, da je mrtva?

Duayaw in jaz sva se dogovorila glede drobnih stvari, ki jih bova postorila naslednji dan za začetek najinega iskanja. Potem mi je dal vodo za kopanje in mi prinesel hrano. Sedel je poleg mene, ko sem jedel, in me spraševal po novicah z doma. Povedal sem mu, da se je njegov oče poročil z drugo žensko in kako je lansko leto *akatse* pokvaril ves naš kakav. To že vemo. Ko sem pojedel, mi je Duayaw naročil, naj se malo zlekнем, in sem se. Mislim, da sem dobro spal, kajti ko sem odprl oči, je bila tema. Prižgal je luč in v sobi je bila ženska. Predstavil mi jo je kot prijateljico, toda mislim, da je to dekle, s katero se želi poročiti proti volji svojih ljudi. Lepa je kot sončni vzhod, toda ne prihaja iz naših krajev. ...

Ko je Duayaw videl, da sem čisto zbujen, mi je povedal, da je ura odbila osem zvečer, in njegova prijateljica mi je prinesla nekaj hrane. Vsi trije smo jedli skupaj.

Ne recite »Ej«, stric, zdi se, kot da ljudje v mestih počnejo te stvari. Ženska pripravi obrok za moškega in jé z njim. Da, tako pogosto počno.

Moja usta niso zmogla hrane. Bila je pripravljena iz kasave in koruznega testa, vendar je bila kljub temu to čudna hrana. Potrudil sem se, kot se je dalo. Po obedu mi je Duayaw povedal, da bomo

večer preživelim zunaj. Takrat sem se spomnil na svojo torbo. Povedal sem mu, da se glede na okoliščine ne morem preobleči in ne morem z njima ven. O tem ni želel slišati ničesar. »Bil bi pravi zločin priti v to mesto in ne iti ven v soboto zvečer.« Posvaril pa me je, da tam, kamor gremo, morda ne bo mnogo ljudi ali sploh nikogar, ki bi bil tudi v ogrinjalu, toda to naj me ne skrbi.

Dajte mi požirek, kajti moje grlo je zelo suho, stric moj ...

Ko smo bili na cesti, nisem mogel verjeti svojim očem. Ves kraj je bil jasen kot nebo. Nekateri od teh luči so zares lepe. Vsak bi jih moral videti ... in toliko jih je! »Kdo plačuje za vse te luči?« sem se vprašal. Tega nisem mogel izreči na glas iz strahu, da bi se Duayaw smejal.

Hodili smo po mnogih ulicah, dokler nismo prišli do velike stavbe, kjer je igrala glasbena skupina. Duayaw je šel kupit karte za vse tri.

Vsi veste, da še nisem bil nikjer, kjer bi bilo tako. Dovolite mi, da rečem, da sem bil osupel. »Ej, so vsi ti ljudje otroci človeških bitij? In kam gredo? In kaj želijo?«

Preden sem šel noter, sem mislil, da je stavba velika, toda ko sem šel noter, sem ugotovil, da je množica v njej večja. Nekateri so pri pultu kupovali pijačo, drugi so plesali ...

Da, tako je bilo, stric, šli smo na kraj, kjer so prirejali ples, toda tega nisem vedel.

Nekateri ljudje so sedeli na železnih stolih okoli železnih miz. Duayaw je nekim ljudem naročil, naj nam prinesejo mizo in stole, in so jih. Takoj ko smo se usedli, nas je Duayaw vprašal, kaj bomo pili. Jaz sem si izbral *lamlale*, toda njegova ženska je naročila »Pivo« ...

Ne bodite presenečeni, strici moji.

Da, zelo dobro se spominjam, rekla je pivo. Kmalu potem je Duayaw prinesel pijačo. Bil sem preveč presenečen, da bi spil svojo. Sedel sem z odprtimi usti in gledal hčerko ženske piti pivo kot moški. Skupina je za nekaj časa nehala igrati in kmalu spet začela. Duayaw in njegova ženska sta šla plesat. Sedel sem tam in pil svoj *lamlale*. Ne morem opisati, kako so plesali.

Čez nekaj časa je skupina nehala igrati in Duayaw in njegova ženska sta se prišla uvest. Zeblo me je in to sem tudi povedal Duayawu. Rekel je:

»Kaj nisi ves čas pil te ženske pijače?«

»Te od nje zebe?« sem ga vprašal.

»Ja,« je odvrnil. »Nisi vedel tega? Piti moraš pivo.«

»Ja,« sem odvrnil. Tako mi je kupil pivo. Ko sem pil pivo, mi je povedal, da mi bo toplo, če bom plesal.

»Saj veš, da ne morem plesati tako, kot plešete vi ljudje,« sem mu povedal.

»Mislim, da vi vsi plešete kot belci, in ker ne vem, kako se to počne, se mi bodo ljudje smejali,« sem rekel. Duayaw se je začel smejati. Ni se mogel zadržati. Tako se je smejal, da ga je njegova ženska vprašala, za kaj gre. Rekel je nekaj v jeziku belcev in spet sta se začela smejati. Duayaw mi je potem povedal, da če ljudje plešejo, so tako zaposleni, da nimajo časa gledati drugih, kako plešejo. In tudi, v mestu je vsem vseeno, ali dobro plešeš ali ne ...

Da, tudi jaz sem plesal, strici moji. Nikogar nisem poznal, to je res. Stric moj, ne recite mi, da sem, namesto da bi se ukvarjal s stvarjo, zaradi katere sem šel v mesto, šel plesat. O, če bi vedeli, kaj se je zgodilo na tem kraju, ne bi tega govorili. Ne bi rad končal na sredi in vam izdal le še konec ... Raje bi potisnil zgodbo naprej, takšno, kot je, se otreseš vseh teh ovijalk iz grma...

Toda ko smo se pogovarjali o plesu, je nekaj pripravilo Duayawa, da se je obrnil in pogledal nazaj, kjer so za mizo sedele štiri ženske ... O! hitro je obrnil pogled in nakremžil obraz v nekaj čudnega, česar nisem razumel, in mi rekel, da če sem želel plesati, bi lahko prosil eno teh žensk, naj zapleše z mano.

Strici moji, tudi jaz sem bil presenečen, ko sem to slišal. Vprašal sem Duayawa, ali bi ljudje, ki me niso poznali, z menoj plesali, in rekel je »Ja«. Dvignil sem pogled, strici moji, toda tresel sem se kot voda v medeninasti skledi.

Takoj me je ena izmed njih opazila, skočila je pokonci in rekla nekaj v takšnem jeziku belcev, ki ga vsi, tudi tisti, ki niso hodili v

šole, govorijo v mestu. Odkimal sem z glavo. Rekla je še nekaj drugega v jeziku ljudi, ki živijo tam. Spet sem odkimal. Nato sem jo slišal vprašati v jeziku Fante, ali hočem z njo plesati. Odvrnil sem: »Ja.«

Ej! moja mala sestra, me kaj sprašuješ? O! hočeš vedeti, ali sem našel Manso? Ne vem ... Naši strici so me prosili, naj povem vse, kar se je tam zgodilo, in tudi tebi! Kuham ti cel obrok, zakaj hočeš že zdaj polizati kuhalnico?

Ja, šel sem plesat z njo. Tako sem strmel vanjo, da mislim, da sem ji ves čas stopal na prste. Pravim vam, bila je tako črna kot jaz in ti, toda njeni lasje so bili zelo dolgi in so ji padali na ramena kot tisti od belk. Nisem se jih dotaknil, toda videl sem, da so zelo mehki. Ustnice s tisto rdečo barvo so bile videti kot sveža rana. Med njeno kožo in obleko ni bilo nič prostora. Ja, plesal sem z njo. Ko se je glasba končala, sem šel nazaj tja, kjer sem sedel. Ne vem, kaj je povedala svojim družabnicam o meni, toda slišal sem jih, kako so se smejale.

V tem trenutku sem sprevidel, da so vse slabe mestne punce. Duayaw mi je rekel, da mi bo toplo, če bom plesal, in vendar mi je bilo potem, ko sem plesal, še hladneje kot prej. Kot bi me kdo polil s škafom vode. Bil sem nesrečen, ko sem razmišljal o teh puncah. »Kaj nimajo domov?« sem se vprašal. »Jih njihove matere ne marajo? Bog, vsi garamo za svojih par fičnikov, da si kupimo kaj za pod zob ... toda, o! Bog! to ni nobeno delo.«

Ko sem razmišljal o svoji lastni sestri, ki je bila izgubljena, sem postal malce srečen, ker sem čutil, da je bila, čeprav je nisem našel, vseeno poročena z velikim človekom in je bilo z njo vse dobro.

Ko je začela spet igrati skupina, sem šel k ženski mizi, da vprašam tisto, s katero sem plesal, naj spet pleše. Toda nekdo je že šel z njo. Vzel sem eno od dveh, ki sta še vedno sedeli tam. Šla je z mano. Ko sva plesala, me je vprašala, ali je res, da sem Fante. Odvrnil sem: »Ja.« Nisva več govorila. Ko je skupina nehala igrati, mi je rekla, naj jo peljem tja, kjer so prodajali stvari, da ji kupim pivo in cigarete. Premišljeval sem, ali imam denar. Ko sva bila tam,

kjer so luči svetlo sijale, mi je nekaj reklo, naj jo pogledam v obraz ... Nekaj me je stisnilo v srcu.

»Mlada žena, je to delo, ki ga opravljaš?« sem jo vprašal.

»Mladi mož, kakšno delo misliš?« je vprašala ona mene. Zasmel sem se.

»Kaj ne veš, kakšno delo?« sem spet vprašal.

»In kdo si ti, da me to sprašuješ? Vprašam te, kdo si? Naj ti povem, da je vsako delo delo. Ti kmet, ti kmet, kdo si ti?« je zavpila.

Strah me je bilo. Ljudje naokoli so naju gledali. Položil sem ji roke na ramena, da bi jo pomiril, in jih je s silo odrinila.

»Mansa, Mansa,« sem rekel. »Kaj me ne poznaš?« Dolgo me je gledala in se začela smejati. Smejala se je in smejala, kot da smeh ne bi prišel iz njenega trebuha. Ja, kot bi bila lačna.

»Mislim, da si moj brat,« je rekla. »Aha.«

O, mati moja, teta moja, o, sestra mala, kaj vse jokate? Takšne ste ženske!

Zakaj bi jokale? Poslali ste me, da najdem izgubljenega otroka. Našel sem jo žensko.

Daj mi požirek ...

Vsako delo je delo ... To mi je povedala Mansa, z usti, ki so bila videti kot strjena kri. Vsako delo je delo ... torej ne jočite. Ta božič se bo vrnila domov.

Brat moj, daj mi še en požirek. Vsake vrste delo je delo ... je delo je delo!

Prevedla in spremno opombo napisala **Nataša Hrastnik**

Ganska pisateljica **Ama Ata Aidoo** (1942) velja za eno najpomembnejših avtoric afriške literature. Izšolala se je na univerzi Legon v Akri. Pred osamosvojitvijo Gane je bila privrženka panafricanističnih in socialističnih idej, ki pa so se po osamosvojitvi pri mnogih afriških izobražencih in tudi pri njej sprevrgle v razočaranje in v razbite iluzije nad dosežki nacionalnega boja za osvoboditev, ki ni spodbudil družbenega napredka.

Svojo prvo igro *The Dilemma of a Ghost* je napisala leta 1965, naslednjo, *Anowo*, 1970, sledili so romana *Our Sister Killjoy* (1973), *Changes* (1991), zbirki kratkih zgodb, *No Sweetness Here* (1969), *The Girl Who Can* (1999), zbirki poezije, otroške knjige ter številni eseji o afriški literaturi in položaju žensk v afriški družbi. Ukvarjala se je tudi s kritiko, vzgojo in izobraževanjem, predavala je tako v Afriki kot Združenih državah. V osemdesetih letih je bila pod vlado Jerryja Rawlingsa tudi ministrica za izobraževanje.

Dela Ame Ata Aidoo sodijo v tako imenovano postkolonialno obdobje. Njene junakinje in junaki se v vsakdanjem življenju spopadajo z ekonomskimi in kulturnimi težavami sodobne Gane, z odnosi med moškimi in ženskami, s konflikti in razpetostjo med življenjem v tuji Evropi in domači Afriki, tako kot jih doživljajo afriška imigrantka Sissie v romanu *Our Sister Killjoy* in drugi liki njenih pripovedi. Odkrito raziskuje individualizem zahodne kulture v konfliktu s skupnimi zavezami afriških družbenih praks, hkrati pa ostaja ves čas kritična do ganske družbe in predvsem do statusa žensk, ki jim življenje po neodvisnosti ni prineslo nikakršnega olajšanja. Zato ni nenavadno, da mlajše afriške pisateljice Amo Ato Aidoo, proti njeni volji, imenujejo »mama«.

Urban Vovk *Splet budnosti in sna*

Marjan Strojan: **PARNIKI V DEŽJU**

Cankarjeva založba, Ljubljana 1999

Marjan Strojan je pesnik in prevajalec, ki sicer generacijsko pripada prvemu valu po vojni rojenih književnikov, a je izid svojih prvih pesniških zbirk (*Izlet v naravo* in *Drobne nespečnosti*) dočakal šele v začetku devetdesetih – čeprav je bil dovršen del v prvi zbirki objavljenih pesmi kar precej starejšega datuma, najstarejša, *Kraška vas*, celo polni dve desetletji – *Parniki v dežju* pa so njegovo tretje izvirno pesniško delo (in nedvomno knjiga, ob kateri je treba izreči visoko oceno oblikovalki). Ob teh je kot prevajalec poustvaril še nekaj pomembnih del iz angleške književne tradicije in njenih (ne)pravovernih nadaljevalcev – novejših, sodobnih angleško pišočin pesniških peres, za to je prejel tudi eminentno Sovretovo nagrado.

Za pesništvo Marjana Strojana je, tako kot za pomemben del njegove prevajalske dejavnosti, značilna afiniteta do tradicije (ta je zelo opazna že v njegovem pesniškem prvencu), balad, romanc ter zlasti do njene v modernem in po-modernem času izpodrinjene literarne zvrsti – verzificiranega pripovedništva, ki pretežno zaznamuje prvi dve tretjini pričujoče zbirke. In zares Strojan očitno najraje in, treba je reči, tudi najbolje od vsega, pripoveduje zgodbe, pa naj pri tem nastopa bodisi kot tradicionalnejši vsevedni epski subjekt (objekti subjektove vsevednosti so literarni, umetniški, znanstveni akterji in fakti; v tem oziru najslikovitejši sta gotovo *Teologija insektov* in skoraj štiristo verzov obsegajoča pesnitev *Neskončni hotel*) bodisi kot novodobnejši, postmodernistični prvoosebni narator. Tedaj je iskalec skritih pomenov in izgubljenih aluzij (denimo v *Skrivnosti*

zgodovine), ki na pastelno podlago stvarnega nanaša živobarvne pigmentne nanose domišljjskega in s tem ustvarja epično-lirične svetove, ki so samo lučaj od podvojenega stvarstva, nesmrtnosti, neminljivosti in neskončnosti, v bližini katerih se na poetično-spekulativni ravni zelo rada mudi in navdihuje tudi Strojanova pisava (na primer odlični *Nenadna smrt z zadržkom* in *Poročilo o stanju* ali tudi *Modra knjiga*), njen domišljjski in izmišljjski svet pa izkazuje oprijemljivo duhovno bližino s stvariteljem in najvplivnejšim izmišljevalcem, J. L. Borgesom.

Nekaj liričnoizpovednih pesmi s konca zbirke Strojana predstavlja kot občutljivejšega, tenkočutnejšega in predvsem redkobesednejšega impresionista (ta motivika je sicer bolj navzoča v njegovih zgodnejših objavah, med pesmimi iz zadnje zbirke pa naj izznamem *Brez naslova*, *Kratek spomin*, *kratek tok* in – upravičeno naslovno – *Parniki v dežju*). V celoti pa je zbirka *Parniki v dežju* zelo gostobesedna (v tem je skoraj brez primere v slovenski poeziji devetdesetih), (pre)širokopotezna in ponekod, treba je priznati, tudi dokaj naporna pesniška zbirka dolgih verzov in mnogih tujejezičnih kurzivnih vrinkov ter »teoretskih«, pojasnjevalnih delov besedila v oklepajih. Najslošnejši vtis, ki se porodi ob branju *Parnikov v dežju*, je, da gre za izrazito intelektualno, načitano narativno poezijo, in če je, kot se je o tem na nekem mestu izrazil Borges, intelektualna poezija preplet dveh procesov (miselnega abstrahiranja in posredovanja podob) oziroma stanj (budnosti in sna), potem je Strojanovo pesništvo gotovo najreprezentativnejši primer tovrstne vezane pisave v aktualni literarni ponudbi pri nas.

Strojanovi verzi se vsebinsko pogosto poigravajo s premeščanji mest izpovedovanja ter sprevračanjem medsebojnih razmerij avtorja in bralca, podobe in pomena, če izpostavim samo najočitnejši pojmovni dvojici. Avtorstvo se, spet v emfatični postmodernistični drži, izpričuje predvsem kot vsota branj, kot glas nekoga, ki je, v šali rečeno, *preveč bral* in začenja verjeti tezi o vsevednem duhu, ki piše vse knjige tega sveta, če sem na rovaš prejšnje opazke lahko še nekoliko ironičen. Naj ob tem znova omenim pesem iz prvega, istoimenskega cikla *Nenadna smrt z zadržkom*, v kateri prvoosebni

subjekt v kupeju vlaka prepozna pesnika, čigar knjigo je pravkar odložil, in ta se zagleda v svoj obraz na platnicah knjige, ki je »dvajset, trideset let mlajši«. »Vrnil sem se v svoj svet, preletel življenjepis / na zavihku knjige in opazil, da je pred petimi leti umrl,« nadaljuje pripovedovalec in se vrne k sebi z epilogom: »Tisto noč sem bil prvič samo korak od nesmrtnosti.«

Tudi prvo- in tretjeosebni »junaki« Strojanove knjige so namreč često osebe, ki so *preveč brale* in se jim zdi poetična fikcija resničnejša in oprijemljivejša od minljive in predvidljive dejanskosti, ki je v nasprotju s prvo nepopolna ter le kratkega, omejenega dosega (pripovedovalec *Mamljive ponudbe* že predhodno – literarno – doživi in opiše pot, ki naj bi jo šele prepotoval zastonj in v povračilo kasneje napisal pesem z opisom poti; hoče plačati vnaprej, z valuto domišljije. Tudi *Ko vračam knjigo v knjižnico* vsebinsko vsekakor sodi v ta kontekst). Ne vedo natančno, tudi nočejo izvedeti, ali le sanjajo svojo budnost ali v budnosti podoživljajo oprijemljivost sanjskih podob. Podoba le kaže, beseda pa pomeni in moč besede Strojan izrablja vse do ironije na njen račun: v *Papeškem pismu čebelam* se tako poigra s prispodobo pisma, ki »je vsebovalo zelo močne besede ... – zadnje tako močnih besed na Zahodu«; v *Ženski usodi* pa so se z neko pesmijo »zastrupili in nevarno zboleli vsi kritiki«. Ali kot se o razmerju med običajnimi in prenesenimi pomeni oziroma med eno- in mnogoznačnostjo izreka v sklepnih verzih *Poročila o stanju*: »... In, odkar se / je človek skoraj o vsaki stvari / prisiljen izražati v metaforah, // občutek, da smo mavrica z dveh, / v času zapognjenih rečnih bregov.«

O Strojanovem razumevanju odnosa med branjem in pisanjem zgovorno priča tudi del njegovih besed, izrečenih na pogovoru o poeziji, ki je bil del niza tematskih pogovorov *Slovenska književnost ob stiku tisočletij*, v zapisu na svetlo danih straneh prejšnje številke pričujoče revije: »Jaz zelo rad berem, ampak če sem hotel brati takšno poezijo, kot bi jo res rad bral, sem jo moral sam napisati.« Besede, ki *avtorja/bralca* brez dvoma tudi po smotru pisanja (ne le po slogu) predstavljajo kot svojevrstno osebnost, ki bi ji v našem prostoru težko našli morebitne vzornike, somišljenike in slednike.

Urban Vovk

Odprta vrata med življenjem in poezijo

Josip Osti: KRAŠKI NARCIS

ŠOU, Študentska založba, Ljubljana 1999 (Knjižna zbirka Beletrina)

Danes so se spet nekaj razpisali okrog moje najnovejše zbirke.
 Izmislili prave štorije o tem, kdo vse da name vpliva.
 Najbolj je name vplivala neka absolventka germanistike.
 A to so zamolčali, kajti, za boga, le koga to briga.

Izet Sarajlić: *Piši mi na zeleno adresu poletja*, prevedel Ivan Minatti

Pesnik Josip Osti, bivši mladinski prvak bivše Jugoslavije na štiristo metrov, stanuje z ženo Barbaro v Šiški in v hiši v Tomaju na Krasu. Na podobno nenavaden način je začel svojo kratko spremno besedo k Sarajličevi *Liriki* (DZS, Ljubljana 1971) Kajetan Kovič. Razlog, ki tudi mojemu pisanju o drugem avtorju dopušča to navidezno indiskretnost (že) v uvodnem stavku kot primerno in upravičeno, pa se zdi enako preprost kot pri njem – tudi Josip Osti namreč, kot njegov dobri prijatelj Sarajlić, pušča vrata med življenjem in poezijo na stežaj odprta, to pa, vsaj zame, bolj kot po poetizaciji sveta življenjskega izkustva, ponazarja nasprotno intencijo – po vstopanju tega sveta v jezik poezije. Sam Osti pa o tem, v pesmi *Nekateri pesniki pišejo tako, kot živijo* iz zbirke *Salomonov pečat*, pravi naslednje: »Nekateri pesniki pišejo tako, kot živijo, / drugi pa živijo tako, kot pišejo. / Sem med tistimi, ki pišejo tako, / kot živijo, in živijo tako, kot pišejo.«

Med poetikama Ostija in njegovega starejšega *zemljaka*, sicer najbolj znanega bosanskega pesnika, je tudi drugače kar nekaj sorodnosti. Tudi za Ostija je, tako kot za Sarajlića, značilna narativna,

emotivna in intimistična lirika, ki vzdržuje z bralcem komunikativen odnos in ki kljub preprostosti izraza kljubuje obrabljenosti in plehkosti sporočila, za oba pesnika pa je značilna tako ljubezenska kot vojna tematika. S poudarjanjem podobnosti med obema pesnikoma si nikakor ne želim začeti premisleka o morebitni vplivnosti Sarajličevega razumevanja poezije na Ostijevo, temveč le še dodatno poudariti življenjskost, organskost obeh poetik, ki si ne pokrivata ušes ne pred vzdihom ne pred krikom; poetik, katerih senzibiliteta se ne izmika trpkosti in bolečini ter ki vsaka po svoje upesnjujeta vsakdanjo izkušnjo in navzlic svojim dostopnejšim in razumljivejšim poudarkom ter vsečloveškim temam ohranjata izpovedno avtentičnost.

Zbirka *Kraški Narcis*, ki jo prelevata močni občutenji kraške pokrajine in živega glasu mrtvega pesnika, Srečka Kosovela, je avtorju prinesla letošnjo Veronikino nagrado za najboljšo pesniško zbirko, to pa je, za Ostija, še kako pomenljivo – Veronika je namreč prav tako ime njegove matere, ki ji, ob očetu in očetovih starših, knjigo tudi posveča in katere podoba je v pesmih *Kraškega Narcisa* ves čas vsebinsko navzoča – njena mladostna fotografija v kuhinjski kredenci, njen glas, ki ga še kot edini povezuje s tragedijo porušenega rodnega mesta in osebno zgodovino. Je podoba, ki v njegovo neposrednejšo govorico opevanja pitoreskne in zvokovne lepote Krasa, najdene pesniške Itake, dežele »ponovnega otroštva«, novega doma, jezika, ljubezni, žene (*Pomlad na Krasu*), vnaša melanholično intonacijo spominov, ki so sicer bili osrednja tema Ostijeve prozne zbirke *Odraščal sem med živalmi*, iz katere je tudi v slovenščino prevedeni izbor zgodb *Izginula ledena čarovnija* (CZ, Ljubljana 1998).

O trinajsti, četrti v Sloveniji natisnjeni knjigi pesmi Josipa Ostija naj povem nekaj bolj ali manj že znanih poglobitosti in podrobnosti: da je *Kraški Narcis* pesnikova prva v slovenščini napisana pesniška zbirka (*druga prva*, kot ji pravi sam), s tem se kot pesnik (kot kritik in teoretik že prej, morda pa nekoč tudi kot prozaist) pridružuje družini literatov, ki so zamenjali svoj izpovedni jezik

(Beckett, Brodski, Kundera, Nabokov ...); da je zbirka nastala v nekaj dneh in da prinaša šestdeset pesmi, med katerimi so štiri objavljene v prevodu (ker so bile napisane v Ostijevem maternem jeziku in že bile objavljene v knjigi). Ob teh poudarkih postane zanimivo osredotočenje zlasti na dvojce: kako prepričljivo (drug) jezik posreduje (zrcali) zgoraj opisano vsebinsko motiviko in ali v tem smislu prednjačijo prevodi, ki so pomešani med Ostijeve izvirno slovenske pesmi, ter, drugo, kako se tematska pestrost v knjigi uglašuje oziroma dopolnjuje s tako izrazito inspirativno pesniško kreacijo.

Osti tudi v drugačnem jeziku ostaja predvsem virtuoz upesnjevanja malih lirizmov (snov za pesem je lahko zanj tudi *popravljanje ograje*) in *večnosti trenutka*, to se zlasti izkazuje v istoimenski pesmi ter v pesmih *Ob svitu*, *Svetloba v avgustu* in *Ledene rože*, v katerih se z neizmerno lahkotnostjo poigrava z asociacijami in pri tem s pretanjenim občutkom za jezik in doziranjem besed spretno detajlira in niansira podobe, ki so vzgib tem asociacijam. Podobe priklicujejo spomine in oživljajo hrepenenje, iz bežnega prizora ali drobnega doživljaja se odvijte nit časa v različne smeri in se naposled sklene v krog, v katerega se lahko ujame nevidno, kot »električni krog misli na rojstvo in smrt«, ki se zaiskri v trenutku, ko njegova roka, mokra od zemlje, poboža ženin trebuh (v pesmi *Ob svitu*). Poleg tega je ena izmed elementarnih prepoznavnosti Ostijeve pisave nasploh sugestivna otožnost njegovega osebnoizpovednega sentimenta, ki pride popolnoma do izraza denimo v pesmih *Leta in leta že živim samo od spominov* in *Še eno poslovilno pismo*. V slednji spesni tudi tako obupano odsotne verze, kot so: »... Ampak / ne morem, ne morem, ne morem več. Tudi / v Tomaju me je, mati, našel sarajevski / dež. Nimam se pred njim več kam skriti. / Nimam pred njim več kam pobegniti.« Pesnikovi verzi so, s tem ko so spregovorili v drugačnem jeziku, morda izgubili nekaj melodičnosti (predvsem, razumljivo, v odnosu do njegovih pesmi, napisanih v bosanskem jeziku, in manj do Potokarjevih prevodov istih pesmi), ki jo kajpak pogojuje tudi neenaka pestrost obeh jezikov.

Manj opazen oziroma manj prepričljiv del *Kraškega Narcisa*

so na eni strani kratke pesmi (dvo- in trivrstičnice), ki izzvenijo (to preseneča zlasti z ozirom na Ostijevo tenkočutno upesnjevanje večnosti trenutka) precej togo in v vsebinskem pogledu bolj iskrivo kot poglobljeno. Na drugi strani pa enak vtis nastane ob znotraj-poetsko- in autoreferenčnih pesmih (*Kako nastaja moja pesem, Ljubim tudi za vas, Antipesem*), pri katerih prevlada občutek, da so ob – za Ostija značilni – odkriti emotivnosti in iskrenem patosu, ki nosi te pesmi, refleksivno prepovršno artikulirane in prešibko poantirane, to pa, nazadnje, seveda ne more in ne sme kaliti toka pri njegovem izviru.

Petra Vidali *Neznosno podložna realnost*

Dušan Merc: SLEPI POTNIK

ŠOU, Študentska založba, Ljubljana 1999 (Knjižna zbirka Beletrina)

Slepi potnik je tretji roman Dušana Merca. Prvencu *Galilejev lestenec* (Literarno-umetniško društvo Literatura, 1996) in *Sarkofagu*, nominirancu za lanskega kresnika (ŠOU, Beletrina 1997), sledi *Slepi potnik* znova s skoraj rekordno hitrostjo, ki preseneča še posebno zaradi obsežnosti romana. Pisava ostaja ob tem gosta, fragmentarnost in prepletanje pa bistveni strukturni določili. Prejšnja romana sta še omogočala realistično verjetnostno rekonstrukcijo, v Slepem potniku pa se ravni, ploskve domnevne realnosti lomijo, med njimi zevajo luknje, ki jih ni mogoče zapolniti ali presvetliti.

Protagonist Urban Franc se zdi na začetku popoln, sicer družbeno še funkcionalen avtist. Vse, kar je zanj relevantno, vidi skozi svoje kletno okno: vidi žensko, ki jo želi, in ljubljansko Opero, kjer je kot scenski delavec zaposlen, družbo in službo. Potem začenja dobivati junak nove in nove dimenzije. Tolikšne in takšne, da večkrat več ne veš, ali je to še ista oseba. Indici neidentitete se pojavijo hitro, a dolgo misliš, da gre za nesporazum, ki ga bo roman že še razrešil.

Hkrati z novimi in ne povsem kompatibilnimi dimenzijami junaka se pojavljajo nove osebe. Najprej je njihova strukturna funkcija nejasna, počasi se razkrije povezava z osrednjim likom, na koncu so, pretirano, vpijoče, vsi povezani z vsemi. Takšno ekscesnost pozna res samo še kakšna drugačna, žajfasta namreč, opera. (Naj mi gospod Merc oprost, saj to pač ni vrednostna oznaka, a med literarnimi žanri res nisem našla ustrezne paralele.)

Redundanca pa ima enak učinek kot luknjičavost: ni realistična.

Res bi nas lahko na branje pripravil moto, vzet iz Baudril-

lardovega *Popolnega zločina* (»Prvi očitek realnosti je navsezadnje njen značaj brezpogojne podložnosti čisto vsaki hipotezi, ki ji jo lahko pripišemo ... Še sreča, da se čisto nič ne zgodi v realnem času, saj bi bili sicer v informaciji izpostavljeni luči vseh dogodkov – in sedanost bi bila nevzdržno razbeljena ... Še sreča, da se realnost ne dogaja. Še sreča, da zločin ni nikoli popoln.«), a je eno tistih vodil, ki funkcionirajo šele za nazaj: razumeš ga, ko prebereš roman.

Primerna forma za tak fragmentaren in luknjast svet je forma mnogih poglavij (sedeminštirideset jih je), tako da pripovedi kar naprej sekajo druga drugo. Protagonist je skoraj v vsakem poglavju drug in pisec jih po navadi uvaja tako, da ostaja junak oziroma gledišče, dokler je le mogoče, anonimno. Posledica je takšna zastranitev (namerna, bi rekla, tako kot vse druge meglice v romanu), da v iskanju odgovora na vprašanje »kdo« izgubimo »kaj«. In se potem, tako kot tudi zaradi prej omenjenih vrzeli, vračamo.

V nasprotju s *Sarkofagom* pripoved v *Slepem potniku* ni prvoosebna. Če bi bila, bi se zdel shizofren ali kako drugače patološki samo junak, njegova zavest, tako pa je postavljen pod vprašaj status vse realnosti, junak pa ostaja neulovljiv. Skoraj se ne spomnim, da bi kdaj o kakšnem junaku toliko prebrala in lahko potem o njem tako malo povedala. Urban Franc je popolno prazno mesto, razpoložljivo, tako kot po Baudrillardu realnost sploh, za vse mogoče. Če je že podoben kakšnemu tipu literarnih junakov, potem je z absurdnim bivanjem najbližji eksistencialističnim vržencem v svet. Najbrž pa je eksistencialistične provenience tudi prespraševanje resničnosti.

Sicer pa je njegovo pozicijo najbolje definirala pisatelj z naslovno sintagmo. Junak novega Merčevega romana nima voznega listka, tihotapi se skozi življenje, a ne kot pretkanec, temveč kot obstranec. Kolikor je junak avtist, slep za svet, tudi svet njega ne vidi. O njem ne vodijo evidence, izbisali so ga iz registrov, po svetu hodi kot senca – »slepi potnik« se zdi popolna metafora.

Edino fiksno in konstantno določilo Urbana Franca je želja po ženski. Izražena večidel z opisi stikov in poželenj, tu in tam pa tudi

pripeljana do pojma: »Nebo se lahko razkolje, potres lahko sesuje mesto, pokrajino, politiki lahko razglašajo čas krize, politične, ekonomske, one ostajajo tukaj in nas zapeljujejo. Niso prikazni, prave ženske so. Ni smrti, ni Boga, ni verovanja, samo te ženske so ...« (Str. 310) Stalne ženske figure so tri (toliko je v osnovi tudi prizorišč, Ljubljana, Bled, Novo mesto), obsedajo ga sinhrono in hkrati posebej, vsaka je samo ona, a že tudi druga in vse. Kot vsi pojavi v romanu so podvržene premeščanjem in multiplikacijam in kot med drugimi figurami so v končni fazi tudi povezave med njimi ekscesne: delita si ga mati in hči, res ne njegovi, a v nekem smislu zapolnjujeta njegova spodletela srečanja z materjo.

Tako kot je avtor sam izvrstno zadel in indirektno označil položaj in status junaka, vgrajuje v besedilo še druge metatekstovne pasuse, ki sicer pojasnjujejo kak fragment ali kakšno »zunanjost« entiteto, a so lahko razumljeni hkrati kot komentar romanesknega dogajanja ali strukture: »Opazila je, da se stvari nekako dopolnjujejo, srečujejo na čudnih ravneh« (str. 295); »In potem se zagrne čas v neko preteklost, nastopajo novi in novi ljudje in usode, vendar to sveta ne spremeni« (str. 161); »mogoče ti zastoji pomenijo, da se je entropija tako nabrala, tako močna da je že, da se kaos spreminja v sam red, v dokončno pomiritev« (str. 211).

Intimne zgodbe romanesknih oseb tudi tokrat uravnava družbena mašinerija, vendar je v *Slepem potniku* v primerjavi s predhodnima romanoma tudi ta odnos zrahljan, povezave so manj kavzalne. V *Galilejevem lestencu* in *Sarkofagu* se Merc obrača v preteklost, tukaj pa se zazira v prihodnost, kakršno nam obetajo milenarični diskurzi. A kot so se pretekle katastrofe – inkvizicija (*Galilejev lesteneč*) in mehanizmi polpreteklih političnih sistemov (*Sarkofag*) – ves čas zdele samo metafora za perpetuirano črno sedanost, je tudi katastrofična prihodnost, ki jo v *Slepem potniku* napovedujejo različni tipi napovedovalcev, od ciganke in novodobnih sekt pa do observatorijskih znanstvenikov, samo način, kako spregovoriti o aktualni praznini in ničju. Ali pa nas, kot misli eden stranskih junakov, katastrofičnost rešuje pred praznino: »Kaj ni tvoj

mož stalno govoril (...), da brez katastrofe ne bi bilo sveta, da bi ne bilo nas? Je tako? In občutek katastrofičnosti nas žene, nam zakriva resnico, da delujemo, da smo dejavni.» (Str. 244)

Če bi *Slepi potnik* (najbrž bi lahko to veljalo za Merčevo romanopisje sploh) vstopil v literarnokritiško areno desetletje in nekaj prej, bi z njim zelo hitro opravili: postmodernizem pač, z rizomsko mrežo in z luknjami ... Zdaj, ko mislimo, da nas ne določa noben izem, in si domišljamo, da se delom zato bolj individualno posvečamo, bi morali reči, da *Slepi potnik* ponuja samosvoj način zajetja tega, čemur so včasih rekli totaliteta sveta, oziroma da je nov obračun z njo. Seveda se drža ne more več zdeti povsem izvirna, ker so lomili in sestavljali delce svetov že na toliko različnih in hkrati podobnih načinov, a ji Merc najde *raison d'être* tudi v živem času.

Jožica Štendler
Branje Preglja konec devetdesetih

INTERPRETACIJE – IVAN PREGELJ

Uredil Marjan Dolgan. Nova revija, Ljubljana 1999 (Zbirka Interpretacije; 9)

Niko Grafenauer, urednik zbirke Interpretacije, je ob prvem zvezku (M. Rožanc; 1991) kot popotnico zbirki zapisal, da je njen namen »čim bolj kompleksno predstaviti opus posameznega avtorja« ter osvetliti njegova dela in poetiko iz različnih literarnokritičnih in teoretskih zornih kotov. Deveti zvezek Interpretacij se na obsežnih štiristo osemintridesetih straneh pri predstavitvi Ivana Preglja strogo drži te poslanice in se po svoji zasnovi in namenu ne razlikuje od zvezkov, izdanih pred njim.

Študije so razdeljene v tri sklope. Najkrajši je uvodni, ki je posvečen spominom sodobnikov na leta 1960 preminulega profesorja Ivana Preglja. V drugih zvezkih Interpretacij je ta spominski blok običajno nadomeščen z intervjuji z avtorjem ali avtorjevim razmislekom o svoji lastni poetiki. V drugem sklopu skuša šestnajst razprav pridati vsaka svoj delež pri celostni podobi Preglja, vsestranskega, a po vojni nekaj časa nezaželenega avtorja. Večina je delnih; ukvarjajo se z interpretacijo posameznega dela ali le določenega vsebinskega ali slogovnega segmenta, le nekaj jih ponuja bolj celosten pregled posameznih zvrsti Pregljevega ustvarjanja. Zadnji, bibliografski sklop utegne biti zgolj za ljubitelja Pregljevih del malce dolgočasen, strokovnim raziskovalcem pa bo nepogrešljiv vir podatkov, saj prinaša, kot je za zbirko že običajno, ta hip najpopolnejšo bibliografijo njegovih del, to pa je ob tem, da je Pregelj eden redkih slovenskih klasikov, čigar opus ni združen v Zbrana dela, še posebnega pomena.

Nove metode in raziskave so tudi razpravljalcem v Interpretacijah omogočile potrditev in dokaz nesporne kakovosti Preglja kot jezikovnega stilista in neprekosljivega mojstra v arhaiziranju besedila, vendar pa so ob celostnih zvrstnih pregledih zagotovo ob časovni in ideološki oddaljenosti najzanimivejše tiste študije, ki se z različnih osebnih in filozofskih vidikov ukvarjajo s tematskimi interpretacijami njegovih najspornejših in najodmevnejših del. In to tem bolj, ker je pred petnajstimi leti Slovenska matica izdala zbornik z znanstvenega simpozija, ki je potekal leto prej ob stoti obletnici pisateljevega rojstva, v uvodu katerega je njegov urednik Joža Mahnič zapisal, da je namen simpozija »kolikor se da vsestransko, pretehtano in objektivno na novo osvetliti Pregljevo umetnost, po potrebi dopolniti ali spremeniti dosedanje poglede nanj in ji potrditi pripadajoče visoko mesto v slovenskem slovstvu« (Pregljev zbornik, 1984). V čem je torej novost branja Preglja konec devetdesetih?

Izbor razpravljalcev je zares obsežen in tudi utemeljen, saj se jih je večina že prej ukvarjala z avtorjem, bodisi v revijalnih objavah, magistrskih delih, disertacijah ali samostojnih monografijah. Šest izmed njih je sodelovalo že pri izdaji Pregljevega zbornika (PZ), nekateri pa se s Pregljem javno prvič srečujejo. Med njimi je zanimiva študija duhovnika Rudija Koncilija, ki versko izkustvo v *Plebanusu Joannesu* razlaga s stališča vernika in doktorja teologije. Glede na nekdanje kritike iz katoliškega tabora bi na podlagi tega primera lahko sklepali, da konec devetdesetih Cerkev ne le strpno, ampak presenetljivo pozitivno sprejema Pregljeva dela in jim priznava visoko umetniško vrednost.

Podobno pozitiven in priznavalen odnos sodelujočih avtorjev lahko ugotovimo tudi pri vseh drugih spornih in večno aktualnih vprašanjih, povezanih s Pregljem, ki so burili že njegove sodobnike in se jim niso mogli docela izmakniti niti vsi kasnejši raziskovalci, tako tudi ne avtorji v obeh zbornikih. Problematična se kaže že njegova literarnozgodovinska uvrstitev. Izšel je iz tradicije romantičnega realizma, v dvajsetih pa se preusmeril v izrazit ekspresio-

nizem in obveljal za najpomembnejšega slovenskega pisca tega obdobja. Ob tem se v njegovih delih kažejo tudi prvine baroka. Posvetil se je predvsem zgodovinski povesti in romanu. Kljub njegovemu mojstrstvu ob prikazovanju preteklih obdobij protestantizma in kmečkih uporov so že tedanji kritiki ugotavljali, da mu ne gre za natančen prikaz časa, in mu ob literarnih junakih očitali prvenstveno upovedovanje njegovih lastnih psiholoških stanj. Liberalni tabor mu je očital pretirano katoliško usmerjenost, ki je botrovala tudi zapostavljenosti njegovih del po drugi svetovni vojni. Kritizirali so obsesivno ponavljanje stalnih motivov in tem; bogoiskateljstvo, iskanje osebne vere, razkol med duhom in telesom ter prikazovanje duhovščine kot konstantnega literarnega junaka njegovih del. Njegov besedni artizem, slogovne inovacije in drzna miselnost so ga ob izidu novele *Thabiti kumi* pripeljali tako daleč, da so se mu odrekli tudi katoliški kritiki.

Temo bogoiskateljstva in problem osebne vere zlasti pri duhovniku v PZ zastopa le urednikova »duševnoslovna-umetnostna razčlenitev Plebanusa Joannesa«, v Interpretacijah se z njo z različnih vidikov preskuša kar troje avtorjev. Poleg že omenjenega Rudija Koncilije in Cirila, ki je podal celostno sliko o psihološki podobi in poslanstvu Pregljevih duhovnikov (ki sta že prej bila predmet več razprav), Edvard Kovač (*Pregljeva apokalipsa v njegovi noveli Thabiti kumi*) Pregljevo najbolj obsojano novelo razlaga s stališča apokaliptične literature. V nasprotju s posvetnim razumevanjem preteklih kritik se mu najspornejši zdi zadnji prizor, ki v obliki stopnjevanih eshatoloških podob prikazuje celostno združitev telesa in duha, v kateri se čutno doživljanje duhovne ljubezni stopnjuje v daritev in žrtev za drugega. Ob tem ugotavlja, da Pregelj upanja krščanske apokalipse ne sprejema v celoti, saj epilog novele kljub vsemu ostaja zelo pesimističen in tragičen.

Miran Hladnik v študiji *Pregljeva zgodovinska pripoved v Pregljevih delih* odkriva konstitutivne elemente zgodovinskega žanra, ki jih je sočasna kritika pogostokrat neupravičeno označevala za trivialne in romantične prvine. Za roman *Tolminci*, ki je zaradi

svoje nacionalne in socialno spodbudne ideje pri povojnih oblasteh edini užival nekaj naklonjenosti, ponuja razlago, da tudi v njem prevladuje Pregljeva naklonjenost življenju pred socialno pravičniško akcijo. Hladnikova razprava je ena redkih doslej, ki Pregljeva dela obravnava žanrsko, večina drugih piscev se bolj ukvarja z odnosom med t.i. zgodovinsko resnico in pisateljevo domišljijo. Čeprav so mu že tedanji kritiki očitali pretirano projiciranje svoje lastne duševnosti v pripovedne like, se z verodostojnostjo in resničnostjo zgodovinskih oseb in dogodkov, ki jih je upodobil v svojih delih, ukvarjata Branko Marušič in France Pibernik in pri tem ugotavljata, da njegova interpretacija zgodovine ni povsem zvesta resničnim dejstvom, bodisi da Pregelj ni poznal vseh zgodovinskih virov, ki so na voljo danes, ali morda iz njih celo ni hotel črpati in si tako omejevati ustvarjalne svobode. Na podlagi nedavno odkritih dokumentov v dunajskem dvornem arhivu je Janez Dolenc razkril resnico o štirih imenih upornikov, ki so bili usmrčeni drugega dne krvave rihte, in tako odgovoril Bogu Grafenauerju na njegovo zastavljeno vprašanje v PZ, ali so imena plod Pregljeve domišljije, in če niso, od kod mu vednost zanje.

Ne odgovor, ampak dopolnitev PZ pomeni razmišljanje o Pregljevi poeziji, ki je pri kritikih ves čas veljala za manj vreden del njegovega ustvarjanja in katere mladostnim poskusom se je tudi sam avtor kasneje odrekel. Sistematično in natančno analizo metričnih shem in verznihih ritmov Toneta Pretnarja v PZ, ki pa ji že urednik Mahnič očita pomanjkanje vsebinske razlage, je Janez Dolenc s kronološkim naštevanjem in razlago Pregljevih pesmi izpeljal v njegov življenjepis. Boris A. Novak (*Zapoznela romanika Ivana Preglja*) pa je Pretnarjevo pusto navajanje različnih tipov verzov in ritmov postavil v širši literarnozgodovinski okvir in prepričljivo utemeljil, zakaj je Pregljeva zbirka *Romanitka* ob svojem izidu naletela večinoma na odklonilen sprejem. Po njegovi sodbi so klišejske in skrepenele verzne in kitične forme iz devetnajstega stoletja popolnoma zamorile sicer svežo in živo čustveno izpovednost njegovih pesmi. Izbiro pesniških modelov, ki so že tedaj glede na sočasne

literarne tokove veljali za zastarele, pojasnjuje s psihologijo male skupnosti, ki s pretirano zvestobo preteklim modelom skuša zavarovati svoje izročilo in identiteto.

Dopolnitev PZ se kaže tudi v študiji Denisa Poniža (*Pregljevi Berači ali o razpadajočem svetu*), ki je osnovne postavke Jožeta Koruze (PZ) o ekspresionističnih in grotesknih elementih v Pregljevih kratkih dramah izrabil za sodobno interpretacijo Pregljevih *Beračev*, ki po njegovi razlagi že daljnega leta 1917 napovedujejo in delno že uresničujejo tisti razpad sveta, ki ga evropska dramatika še posebno intenzivno tematizira po drugi svetovni vojni in ki tudi danes ostaja osrednji predmet njenega zanimanja.

Med obema zbornikoma je toliko povezav, da so Interpretacije nedvomno zavestno nastale na podlagi svojega predhodnika. Joža Mahnič je v sklepni besedi PZ zapisal, da kljub pestrosti in raznolikosti prispevkov, ki so domala pokrili skoraj vsa področja Pregljevega ustvarjanja, pogreša nekaj tem. Pogreša natančen prikaz Pregljevega delovanja kot kritika, esejista in pisca člankov, v katerih je ocenjeval tedanjo slovensko in tujo literarno produkcijo ali se ukvarjal z literarno zgodovino in teorijo, za Interpretacije pa je tak prikaz napisal kar sam. Glede na obsežnost kronološkega in natančnega naštevanja, koliko člankov, koliko esejev in koliko strani daljših študij je v posameznem letu objavil v tej, oni in drugi reviji, kdo se je ob tem v uredništvu zamenjal ter kaj je Pregelj v kritikah pohvalil in kaj pogrjal, je Mahničev povzetek Preglja kritika skromno strnjen na dva odstavka.

Interpretacije prinašajo tudi »poseben pretres« romana *Simon iz Praš* in troje analiz Pregljeve stilizacije, besedišča in izraznih sredstev, ki jih Mahnič omenja kot manjkajoče v PZ, čeprav so bile oblikovne in stilne inovacije ena stalnih razpravljalnih tem ob Pregljevih delih. Tudi ob Interpretacijah pa bi se lahko pridružili Mahničevi želji, da bi bila njegova dela obravnavana bolj celostno. Tako se na primer romana *Tolminci* dotaknemo skorajda samo prek imen štirih upornikov in več izvemo o vseh možnih preperelih zgodovinskih virih in strani fascikla, na kateri so navedeni, kot pa

o samem romanu. Ena najpomembnejših Pregljevih novel *Matkova Tina* se samo bežno omenja in podobno. Tudi o precejšnjem delu Pregljeve »mohorjanske« literature ni govora niti toliko, da bi izvedeli, da sicer je, ampak ni vredna omembe. Kljub želji po čim popolnejši predstavitvi pa smo lahko prepričani, da noben zbornik ne bo docel izčrpal kompleksnosti in večplastnosti Pregljeve umetnosti.

Konec devetdesetih je po sprejetju osnovnih ugotovitev o Preglju, ki jih je v slovensko literarno zavest vnesel in dokončno utrdil že Pregljev zbornik, branje njegovih del (vsaj pri večini študiji) kljub ponavljanju »pregljevskih« stalnih tem bolj svobodno, inovativno, neobremenjeno z literarnozgodovinskim predalčkanjem in podprto s sodobnimi metodami. Nekoliko moteči sta še vedno nenehno omenjanje in izgovarjanje na zamolčanost in nepravilnost literarne zgodovine do Preglja (že kdaj uradno sprejeto in tudi že odpravljeno dejstvo), ki bolj zbujata občutek Pregljevega mučeništva kot pa veličine pravega umetnika.

Ignacija J. Fridl
Autorefleksivni zapiski neke žirantke

Ivo Svetina: **OJDIP V KORINTU. TAKO JE UMRL ZARATUŠTRA.**
 Založba Obzorja, Maribor 1999 (Znamenja; 134)

Leto 1996, spomladi

V prijetnem okolju znane ljubljanske kavarne so se zbrali štirje ljudje – gostitelj nagrade za najboljšo slovensko dramsko besedilo preteklega leta iz Kranja ter trije člani žirije, ki naj bi odločili, katera dramska noviteta bo prejela omenjeno priznanje. Na razpis je prispelo več kot trideset iger. Po nekajurnem ocenjevanju dramske bere minulega leta pa je trojica dokaj enotno presodila, naj nagrada pripade tekstu Iva Svetine *Tako je umrl Zaratuštra*.

Ena izmed njih, edina predstavnica ženskega spola v tej družini, je bila z odločitvijo videti zadovoljna. Brez dvoma je bila prepričana o njeni pravilnosti. Jezik Svetinove igre jo je povlekel v čarni ris literature; božal jo je polni napev njenega metaforičnega izrazja, obenem pa so jo ironični podtoni, porajajoči se iz avtorjevega zdvo mljenja o legitimnosti nihilistične samozavesti junakov našega časa, nagovarjali k budnemu premisleku o usodi sodobnega človeka ...

Leto dni kasneje, aprila 1997

Trenutek, ko gledališče vztrepeta, po ozkih hodnikih je moč čutiti vzneseno ozračje, s težavo je prikrito nervozno dogajanje za zavesami, ko se številni ustvarjalci predstave, otrpli v pričakovanju, da se zastor dvigne, še zadnjič vprašujejo: kaj bo, kako bo.

Bil je prav tak večer, ko se je imela zgoditi krstna uprizoritev taiste Svetinove drame, ki je predtem prejela nagrado. Žirantka izpred leta dni se je zdaj znašla v novi vlogi – priti, videti in oceniti

to, kar se je, še nedavno zgolj literatura, zdaj godilo na odru in se, v preobražanju iz besed v podobe, kazalo očem ter nagovarjalo preostale čute. A ko je prej v velikem pričakovanju dvignjena zavesa padla, se je njena nova naloga izkazala še veliko težja, kot je predvidevala. Odgovora na kaj in kako sta bila dokaj sorodna: prvi se je glasil, da je predstava namesto magičnosti jezika pokazala luknjičavost Svetinovih dramskih besed, ki so z gledaliških desk votlo odzvanjale v smeri gledalčevega dolgočasje, drugi, na vprašanje 'kako', pa, da se je čas med dvigom in spustom zastora, ki še najizraziteje zaznamuje vrednost predstave, zdel neskončno dolg.

Dolgo je potem tudi kritičarka tuhtala, od kod ti občutki, saj režiser dramske predloge na odru ni bistveno spreminjal, krčil ali je zakril s svojimi lastnimi, igri morda vsiljenimi sporočili. Še več, v že kar preveč spoštljivem odnosu do avtorja je tam, vzdolž odra, v avditorij tekla beseda za besedo z istimi idejnimi poudarki, kot jih je v drami predvidel Svetina, ter v istem sosledju prizorov, kot jih je moč najti v besedilu.

Spomin recenzentke gledališkega dogodka, imenovanega *Tako je umrl Zaratuštra*, se je spustil še desetletje v preteklost, k odrskemu uspehu Svetinove *Šeherezade*. Z njo se je namreč dogajalo prav nasprotno – obilje dramskih besed je v soju žarometov zasenčilo obilje zvočnih in likovnih učinkov in se z njimi zlilo v novo celoto. Podobe, v katere je režiser preobrazil govorico igre, so bile žive, presunljive, božale so gledalca v svoji lepoti in ga dramile k premisleku, četudi niso do-besedno sledile nagovoru avtorja.

Če je k svoji kritički formuli o Svetinovi *Zaratuštri* nekdanja žirantka in kasnejša kritičarka prištela še to, se je rešitev zapletene enačbe njenih izkušenj z omenjeno dramo nakazovala že nekoliko jasneje. Njen račun se je glasil nekako takole: Svetinova dramska govorica plus njena odrska uprizoritev lahko dasta bodisi pozitiven ali negativen rezultat, odvisno od tega, kako veliko in samostojno vrednost ima druga spremenljivka. Šele skozi optiko njihove gledališke eksistence se torej razkriva manko Svetinovih iger. Toda tudi ta formula še vedno ni dala jasnega odgovora, zakaj tako.

V torek, 2. novembra 1999

Še tretje srečanje s Svetinovo igro *Tako je umrl Zaratuštra*. Tokrat v družbi z njegovo dramsko preinterpretacijo Ojdipove zgodbe pod naslovom *Ojdip v Korintu*, s katero *Zaratuštra* izide v knjižni obliki pri mariborski Založbi Obzorja. Skupni nastop obeh iger se zdaj izkaže za odločilnega pri določanju in razlagi dramske vrednosti leta 1996 nagrajene igre.

Svetinova variacija na temo Ojdipa je le ena v nizu številnih iger, ki obujajo zgodbe iz tebanskega cikla, znane iz Sofoklove dramske obdelave. Za Svetinovo predelavo pa je značilno, da se dotika nekoliko manj znanega dela Ojdipovega tragičnega življenjepisa, in sicer kraljeve mladosti, njegovega bivanja v starševskem naročju korintskega tirana Poliba in njegove žene Merope, še preden je postal tebanski vladar. To obdobje je pri Sofoklu omenjeno le v nekaj verzih (*Kralj Ojdip*, v. 774–780), in še to retrospektivno, ko Ojdip v zadnjem delu igre že zdvomi o resničnosti starševstva obeh Korinčanov. Ivo Svetina pa prav ta izsek postavi za pglavitno temo svoje igre. Postavi jo v čas, ko se Ojdipova zgodba, kolikor je aktualna za dramatika, pravzaprav šele začena, ko se pokažejo prve razpoke v strukturi njegovih družinskih razmerij, prvi junakovi dvomi, njegove mračne sanje o uboju njegovih staršev, zloslutni namigi Velikega duhovna in dileme Poliba in Merope glede priznanja resnice, da ga je, najdenčka, k hiši prinesel njihov pastir. Zaradi teh občutenj je Ojdip zapustil korintski dom in se odpravil na pot, na kateri je nehote umoril tudi tebanskega kralja, svojega pravega očeta Laja. Kar je torej bilo za Sofokla zgolj sredstvo za logično utemeljitev njegove dramske pripovedi in samega dramskega vrhunca, poskuša Svetina dramatizirati kot povsem samostojno temo. Razlika je v tem, da to, kar se v *Kralju Ojdipu* počasi razkriva kot preteklost, Svetina izrablja za napovedovanje prihodnosti.

Že v uvodnem prizoru *Ojdipa v Korintu*, ko Korinčani izganjajo dečka Fokiba kot grešnega kozla, je pravzaprav implicitno izpisana vsa nadaljnja Ojdipova usoda, čeprav se besedilo dejansko konča z junakovim odhodom iz mesta. Avtor torej od bralca zahteva ali vsaj

predpostavlja njegovo predhodno poznavanje nadaljnjega poteka dogajanja v Tebah, če hoče v njegovi drami začutiti neko stopnjujočo se napetost. Dvome in namige, zaradi katerih Ojdip zapusti Korint, namreč pušča Svetina tudi v finalu svoje predelave *Ojdipa* enako nerazrešene, odprte, nič manj niso jasni, kot so bili na začetku. Če ne vemo, da so v predhodnih dramskih variacijah na temo Ojdipa ti prvi dvomi izkažejo za upravičene in da poženejo zgodbo vse do junakovega prepoznanja krivde in lastnega kaznovanja, nima Ojdipov odhod iz Korinta pri Svetini nikakršnega posebnega dramskega naboja, ki bi se med igro zapletel, izbruhnil, ki bi potiskal dogajanje naprej.

A drama je v svojem izvornem pomenu neko dejanje, kot opozarja že Aristotel. Drama ni samo beseda, ki govori, temveč hkrati beseda, ki se godi. Tudi če hoče Svetina v *Ojdipu v Korintu* detektirati predvsem notranje doživljanje in občutenje razdvojenega junaka in se tako izogiba hitri menjavi dogodkov, bi se dramatičnost njegovega besedila, če ne drugače, morala goditi na nivoju same jezikovne graditve omenjene igre. Jezik pa ostaja ob vseh menjavah prizorišč in odtenkov razpoloženj enako privzdignjeno lep, utemeljen predvsem na precej standardnem, če ne celo nekoliko cenenem obrazcu obrnjenega besednega reda v pridevniški stavi (»pesem ptičja«, »zgodbe mitske«, »kralj pastirski« ...), tudi takrat ko ta obrat v ničemer ne vpliva na ritem besedila.

Svetina dramatičnosti Ojdipove zgodbe v primerjavi s Sofoklom torej ne premešča na drug nivo, da bi tako ohranjal temeljno bistvo slehernega dramskega teksta. Problem je v tem, da igro ponuja zgolj in izključno kot literaturo, da spregleduje dvojno naravo slehernega dramskega besedila, to je, da se mora njena beseda vedno hkrati govoriti in tudi dogajati. Četudi je Sofoklov *Kralj Ojdip*, kar zadeva mizanscenske premike, precej statična igra – vsi prizori se godijo pred kraljevo palačo v Tebah –, se dramska zgodba skladno s svojim imenom godi in ne pripoveduje. Zdaj pride sel, ki osvetli vzrok za propadanje Teb, potem videc Tejrezija, ki izraža zloslutne misli o Ojdipovi prihodnosti ...

In zaradi povsem enakih značilnosti, ki se dajo veliko opazneje razbrati iz *Ojdipa v Korintu*, tudi Svetinova igra *Tako je umrl Zaratuštra* nima pravega dramskega naboja in to se je izkazalo ob njeni uprizoritvi. Kljub Zaratuštrovi smrti, ki sicer brez dvoma pomeni oster, močan sklep, njena besedilnost ustreza prejkone strukturi pripovedi, njen jezik bolj himničnemu patosu kot temu, da bi se prek njega godilo nekaj, kar bi nagovorilo tako njenega bralca kot gledalca. Gledališče pa je dogodek in dramatik, ki tega ne upošteva pri idejni in jezikovni organizaciji svoje igre, je vedno v nevarnosti, da se bo, če ne prej, na odrskih deskah razkril manko njegove drame kot drame.

Dražen Dragojevič *Pesnik – glasnik nad-duše*

Walt Whitman: TRAVNE BILKE

Izbral, prevedel in spremno besedo napisal Uroš Mozetič
Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (Zbirka Klasiki Kondorja; 31)

Izbor pesmi Walta Whitmana, prvega pravega, če ne celo edinega, mojstra ameriškega dekadencega in simbolističnega pesništva, smo v slovenskem prevodu lahko prvič brali v zbirki Kondorja leta 1962. Prevajalec Peter Levec je v svoj izbor uvrstil sicer zgledno število Whitmanovih pesniških stvaritev, a je obšel velik del za pesnika najznačilnejših pesmi. Glavnino pesmi, ki prednjačijo po svoji vsebinski drznosti in formalni prodornosti ter tako sestavljajo vrh Whitmanovega pesništva, je uspešno zajel šele prevajalec Uroš Mozetič v zbirki *Lirika* leta 1989. Desetletje pozneje smo dočakali še Mozetičev najnovejši izbor v odlični zbirki *Klasiki Kondorja*, ki povzema pesmi iz prevajalčevega prvega izbora, prinaša pa tudi šest, v domačo besedo prvič prelitih pesmi.

Novi izbor se tako odmika od predhodnih dveh in vnaša delno svežino v poznavanje Whitmanovega dela. S povzemanjem najboljših pesniških dosežkov iz Whitmanove zbirke pesmi z naslovom *Travne bilke* pa se obema izboroma približuje. *Travne bilke* so Whitmanova edina, a zato večkrat objavljena pesniška zbirka, ki jo je avtor sam nenehno predeloval, popravljal in dopolnjeval. S tem v mislih nas preseneča, da je v izboru na koncu vsake pesmi navedena letnica njene prve objave, opozorila in komentarji o avtorjevih popravkih in dopolnitvah pa manjkajo. Odsotnost takšnih opozoril in komentarjev se zdi toliko bolj nedopustna, če opozorimo, da je Whitman spreminjal svoje pesmi tako na vsebinski kot formalni ravni, s tem pa je pomembno zasukal, če ne celo tudi korenito predrugalil

pomen oziroma sporočilo pesmi ter njihovo grafično in zvočno podobo. Posledice Whitmanovih predelav se najjasneje kažejo z vsebinsko-formalno primerjavo izvirne različice *Travnih bilk* iz leta 1855 s poznejšimi, večkrat preoblikovanimi verzijami, kot so se spreminjale vse do leta 1882, ko je zbirka dobila končno podobo.

Bistvo Whitmanovega pesniškega ustvarjanja je tesno povezano z idejami ameriške transcendentalistične filozofije druge polovice devetnajstega stoletja, natančneje, z njenim razumevanjem človeka, sveta, narave in transcendence. Transcendentalistična misel je temeljila na prepričanju, da mora sleherni posameznik vzpostaviti stik s tako imenovano Nad-dušo. Le-ta je bila pojmovana kot absolutna, nespremenljiva, vseobsegajoča zavest oziroma energija, ki najde svoj izraz v vseh živih bitjih. Prisotnost takšne zavesti v vseh oblikah življenja vnaša v svet posebno stanje: popolno enakopravnost in univerzalno ljubezen med vsemi živimi bitji in njihovo nesmrtnost. Začetki Nad-duše, nosilke višje resničnosti in božanskosti, se tako skrivajo tudi v slehernem posamezniku, v katerem je ta jasno ločena od navadne duše posameznika v smislu njegove osebnosti. Pravo spoznanje napoči ob harmoničnem združenju z Nad-dušo, do katerega vodi le ena pot v obliki brezinteresnega zrenja sveta, intuitivnosti in popolne vdanosti naravi. Med harmonijo z univerzalno zavestjo se človeku lahko razpre vsa božanskost tako neskončnega vesolja kot drobne travne bilke. Naloga pesnika kot medija vsepovezujoče Nad-duše pa je postati znanilec oziroma glasnik absolutne demokratičnosti sveta. V takšnem svetu sta telo in duša enako čudežna, materialni napredek je enakovreden duhovnemu iskanju in poglobljanju, vsa verstva imajo enako težo, ljubezen do ženske pa je enako slastna in poživljajoča kot ljubezen do moškega.

Takšnega pesnika v vlogi glasnika najdemo v Whitmanovih začetnih pesmih iz prve izdaje *Travnih bilk* leta 1855. Lirski subjekt teh pesmi je samozadosten in v posebnem stanju ekstatične zamaknjenosti. Dana mu je nevsakdanja sposobnost vživljanja v sleherni obliko obstoja, pa naj je ta še tako neoprijemljiva in abstraktna ali

pa časovno in prostorsko oddaljena. Pesniško podobje sestavlja niz med seboj nepovezanih, a po pomembnosti in nepogrešljivosti enakovrednih si prizorov iz narave in vsakdanjega življenja, ki sledijo spontanemu toku misli lirskega subjekta. Skozi tako strukturo podobja preseva Whitmanov transcendentalistični nauk o božanskosti, demokratičnosti in neumrljivosti vsega, po katerem se da vesolje reducirati na eno samo travno bilko.

Whitmanovo razumevanje Nad-duše in vloge pesnika se je v poznejših letih pesniškega ustvarjanja korenito spremenilo, to je pustilo svoj pečat tudi na vsebini in formi njegovih pesmi. Njegov lirski jaz je postal obseden z mistično združitvijo z Nad-dušo, zato pa onnipotenten, preroško samovzvišen in pretirano ambiciozen, saj je hotel razsvetliti vsakega povprečnega človeka, govoriti vsemu človeštvu in tako prestopiti jezikovno mejo. Kot prerok oziroma videc, navdihnjen od božanskosti, in ne več zgolj glasnik se je povzdignil nad vse drugo in tako odpravil prej spoštovano enakopravnost vsega živega. Na mesto kozmične Nad-duše pa je stopila pesnikova lastna duša oziroma njegova osebnost.

V skladu s takšnimi miselnimi premiki je Whitman večkrat vsebinsko predelal svoja pesniška besedila. Znani ameriški whitmanolog Malcom Cowley opozarja na pomenske spremembe, ki jih prinaša pozneje pripisani drugi del prve vrstice Whitmanove skorajda programske in najvplivnejše pesnitve *Pesem o sebi* (zaradi večje doslednosti izvirniku navajamo Mozetičev prevod v prvotni, angleški podobi): »Slavim se *in se opevam*.« Besedi »slaviti« in »opevati« nista sopomenki, saj zadnja ne dopolnjuje prejšnje, ampak vnaša v pesem pomemben pomenski zasuk. V prvi izdaji zbirke se je lirski subjekt slaval s tem, ko je opisoval svoja opažanja in prepričanja. To je počel spontano in brez posebne zavesti o namenu svojega početja. V poznejših izdajah pa se tudi opeva oziroma piše pesem o sebi. Opisovanje tako ni več zgolj brezinteresno, ampak ima določen cilj. S tem pa lirski subjekt ni več pasivno odprt za Nad-dušo, to pa mu onemogoča identifikacijo z vsem živim.

Whitmanovi popravki so korenito spremenili tudi formalno plat

njegovih pesmi. Originalna verzija *Travnib bilk* je vsebovala dvanajst nenaslovljenih pesmi, ki so imele specifično strukturo. Razvoj pesniškega podobja so ustavljali miselni premori, pesniška celota pa je bila neobremenjena z razdelitvijo na posamezne speve. Naštete formalne posebnosti so bile v kasnejših izdajah odpravljene in nadomeščene s tradicionalnejšimi formalnimi prijemi, tako da so bile pesmi naslovljene, miselni sklopi ločeni z vejicami, daljše pesnitve pa sestavljene iz spevov. Z uvedbo zunanjeformalnih popravkov je Whitman zmanjšal preroški ton svojih pesmi in omilil spontano oziroma asociativno nanizanost njihove vsebine. S tem pa je razrahljal harmoničnost pesniške strukture, saj miselni sklopi med seboj niso več bili enakovredni. Upoštevalo se pokaže, da so Whitmanove vsebinske in formalne predelave preobrazile ne samo pomensko, ampak tudi ritmično in evfonično raven njegovih pesmi.

Splošne formalno-jezikovne posebnosti Whitmanovega pesništva, ki so brez dvoma izraz pesnikove identifikacije z vlogo glasnika oziroma preroka, obsegajo predvsem retoričnost in biblični slog. Ritmična struktura pesmi temelji na paralelizmu in iteraciji. Naštevane ugotovitve in njihovih variacij rabi stabiliziranju gibanja pesniške vsebine. Vse podobe imajo tako enako težo, to enakomerno porazdeljuje napetost dogajanja in bralčevo pozornost po pesniški celoti. Omenjeni pesniški sredstvi imata še en poseben učinek na razvoj podobja: širjenje. Vsaka podoba je asociativno nadaljevanje naslednje, hkrati pa to nadaljevanje pomeni tudi pomensko dopolnilo prejšnje podobe. Z nizanjem drobcev iz vsakdanjega življenja in narave se nam pred očmi postopno izriše celotna podoba sveta. Za Whitmanov verz sta značilni opuščanje tradicionalne metrične sheme in uvajanje prostega verza, s tem je avtor že razmeroma zgodaj nakazal smer razvoja moderne ameriške in evropske poezije. Odpoved tradicionalni metrični shemi pa ne pomeni tudi odpovedi vsakršni metrični shemi. Whitmanov verz se opira na miselni ritem oziroma na ritem vsebine. Enota verza je tako misel, zaporedje ponavljajočih se misli pa poleg miselnega ritma ustvarja tudi zvočni

ritem. Ritem in dinamiko verzov spodbujata tudi obrnjen vrstni red besed ter kopičenje glagolov in deležnikov, ki označujejo premikanje. Takšen učinek imajo predvsem sedanji deležniki, ki se v angleškem jeziku vsi končujejo na isti zlog. V tem smislu se Whitmanova poezija približuje ritmizirani prozi.

Po pregledu splošnih vsebinskih in formalnih značilnosti Whitmanovega ustvarjanja in primerjavi originalne verzije *Travnih bilk* s poznejšimi, večkrat popravljenimi in dopolnjenimi izdajami lahko ugotovimo, da je bistvo njegovega pesništva dekadenco-simbolistično. To bistvo pa se je v razvoju avtorjevega pesniškega jaza pogosto spreminjalo, dobivalo različne in različno močne izrazne oblike. Dvanajst pesmi izvirne različice njegove edine pesniške zbirke nam kaže Whitmana v svojem najizvirnejšem, vsebinsko najdrznejšem in formalno najbolj prodornem ustvarjalnem zanosu, Whitmana, ki je naiven, vdan intuiciji in spoznava, da je vsak delec vesolja, majhen ali velik, naravnost čudežen. V poznejših izdajah se je njegov jaz prelevil v samovzvišenega, preveč ambicioznega pre-roka, obremenjenega s svojo lastno veličino in pa željo zajeti svet v totaliteti ter razsvetliti človeštvo v celoti. Njegove starejše pesmi so bile izpostavljene poskusom poenotenja vsebine in stila, novejše pa pogosto obtežene z abstraktnimi izrazi in ponavljanjem ustaljenih sintaktičnih vzorcev. Oboje je povzročilo, da je Whitmanovo prvotno izjemno prenikavo pesništvo postalo razmeroma izčrpano, brez prvotne svežine in ostrine. V luči povedanega bi pisec pričujočega besedila na tem mestu rad poudaril, da bi bil prevod originalne verzije *Travnih bilk* iz leta 1855 z vsemi njenimi vsebinskimi novostmi in formalnimi odlikami nadvse zaželen in dobrodošel. S takšno pridobitvijo bi ob že izdanih treh izborih Whitmanove večkrat predelane poezije, ki zajema izjemna zgodnja, povprečna vojna in oslabljen-poznejša besedila, izpopolnili poznavanje tega ameriškega pesnika.

Za konec bomo še poudarili, da so pesmi v najnovejšem izboru brez izjeme nadvse uspešno prevedene. Po Mozetičevi zaslugi zvenijo Whitmanovi verzi v slovenskem jeziku popolnoma naravno. Glede na zapleteno stavčno strukturo Whitmanovih verzov je prevajalec

postavil kar se da ustrezne slovenske rešitve. Domiselno je tudi ohranil stopnjo ritmiziranosti besedila. Težavnost ohranitve stopnje ritmiziranosti angleškega besedila pri prevajanju je povezana z naravnim ritmom angleškega jezika, v katerem prevladujejo naglašene enozložne besede. Kako primerna je ritmiziranost Mozetičevega prevoda, se jasno kaže z vzporejanjem njegove in Levčeve različice. Izkaže se, da je Levčev prevod bolj ritmiziran in tudi bolj interpretativen, tako pa je na pomenski ravni opazen odmik od originala. Mozetič je dosledno spoštoval tudi zunanjo podobo Whitmanovega verza tako, da je vztrajal pri zapisu verznihi preskokov. Če odmislimo nekaj manjših nenatančnosti pri prevajanju in namerno razbijanje monotonosti pesnikovega naštevanja, lahko sklenemo, da smo z novim izborom Whitmanovih pesmi dobili tudi popolnoma senzibilen in užiten prevod.

ROBNI ZAPISI

Walter Benjamin: HAŠIŠ. Prevedla Urška Černe, spremno besedo napisal Gregor Tomč. Cankarjeva založba, Ljubljana 1999 (Zbirka Najst).

Težko bi pri nas našli takšno raziskovalno razpravo o hašišu, kot jo je napisal nemški filozof judovskega rodu Walter Benjamin (1892–1940). Predvsem zato, ker gre za nepristransko obravnavo uživanja hašiša. Z dnevniskim načinom zapisa Benjamin raziskuje in analizira zadetosti, ali sam ali v družbi s prijatelji (na primer s filozofom Ernstom Blochom). Pri eksperimentiranju s hašišem (in meskalinom) gre za nadzorovane, že skorajda znanstvene analize droge – o tem govorijo zapiski z zadetkarskih druženj opazovalcev Ernsta Joëla in Fritza Fränkla. To ne pomeni, da Benjamin ne opozarja na negativne izkušnje ali negativne stranske učinke hašiša, kot so na primer pomanjkanje volje, manjše depresije po uživanju idr. Avtor zgolj skuša podati sliko, ki naj bi na objektivni podlagi prikazala stanja zadetosti. Na tem mestu Benjamina spodnese, saj so njegova občutja ob drogiranju naravnana *estetsko*. Pač v skladu z njegovo življenjsko usmeritvijo, kajti po izobrazbi je bil namreč filozof estetike. Kratka razprava *Hašiš*, ki je bila izdana postumno (in je iz zapisov razvidno, da je bila napisana predvsem za osebno rabo), pravzaprav rezimira tisto, kar danes, pol stoletja od nastanka tega dela, manjka v slovenskem »travarskem svetu«; čeprav naj ob tem pripomnim, da je status hašiša ali marihuane popolnoma drugačen, kot je bil v dobi Benjaminovega pisanja; če ne drugega, sta bili poraba in razširjenost droge veliko manjši pa tudi, to je pomembneje, prohibicije še ni bilo. Pred leti so v kompilacijskem izboru Baudelairovega *Spleena* izšli *Umetni raji*, ki poskušajo po-

dobno ovrednotiti uživanje hašiša kot Benjaminovo delo, vendar pa do danes pri nas večjega odziva ali morda razmisleka o tem ni bilo. Toliko je izid prevoda tega Benjaminovega dela, skupaj z dobro spremno besedo Gregorja Tomca, upravičen in več kot dobrodošel. (Gregor Podlogar)

Nikolaj Berdjajev: NOVI SREDNJI VEK: RAZMIŠLJANJE O USODI RUSIJE IN EVROPE. Prevod in spremna študija Boris Šinigoj. Cankarjeva založba, Ljubljana 1999.

V knjigi zbrane (tri) razprave so odgovor Berdjajeva na veliko krizo, ki je napočila po prvi svetovni vojni in ruski revoluciji. Novi srednji vek je pogojno ime za stanje sveta, ki gre skozi kaos, saj je fašizem »neposredno razkritje volje do življenja in volje do oblasti, razkritje biološke moči in ne prava«. A obenem s tem, ko svet drvi skozi kaos, po Berdjajevu »stremi k izoblikovanju duhovnega kozmosa, univerzuma, ki je podoben srednjeveškemu«. Po načelu dinamičnosti se mora, preden napoči novi srednji vek, zgoditi duhovno upadanje, sesutje, tista jasnost, v kateri bo mogoče prepoznati prvine, ki odmirajo, in tiste, ki se na novo porajajo. Po Berdjajevu optimistu je to vmesno obdobje, dinamičen boj za prostor duha, vsebino življenja, ki je religiozna vsebina, zato tisto pozitivno spremlja tudi pripravljenost na žrtve, to pa je bil, kot se je izkazalo pozneje, realistični moment. Vendar je ves tovrstni optimizem utemeljen na prepoznavanju oziroma privzetju krščanstva. To je optimizem odrešenjske vere. Ta raste iz upiranja družbi, iz pesimizma glede družbene realnosti. Od tod se Berdjajev loteva tudi kritike demokracije in jo, »izgubo vere v resnico«, označuje za skeptično. Vendar je, kot pravi, »skepticizem demokratične družbe optimističen«, saj verjame v »večino glasov«, ki mora privedi do dobrih izidov. Vendar pa je »demokracija skrajni relativizem, zanižanje vsega absolutnega«, demokratične družbe ne poznajo ničesar celostnega, trajnega, ničesar od duha večnosti, to pa obenem začrtuje njihove meje. Novi srednji vek bi torej lahko napočil le onkraj meja demokracije. Socializem pa ima po Berdjajevu, v

nasprotju z demokracijo, »snovno vsebinski značaj«, po svojem psihološkem ustroju ni skeptičen, še več, »socializem je vera, postati hoče nova vera za človeštvo«. Socializem je po drugi strani proizvod zle narave, kapitalizma, povezan je z utopičnimi idejami idealne družbe, visokih ciljev – toda za kakšno ceno? Za ceno usužnjenja celotnega človeka, ne le njegovega telesa, temveč tudi duše. Vendar je bila, pravi Berdjajev, teokratična država tista, ki je »izražala univerzalistično stremljenje, saj je o sebi menila, da je posvečena cerkvena država«. V socializmu so podobne skrajne težnje: »Mehansko hoče zdresirati človeške duše, jih tako izuriti, da bi se v človeškem mravljišču dobro počutile, da bi vzljubile kasarniško življenje, se odrekle svobodi duha.« Po drugi strani pa »krščanstvo ceni predvsem svobodo človeškega duha in zato ne dopušča možnosti mehanskega vzgajanja človeških duš za zemeljski raj. To delo prepušča antikristu.« Socializem je po Berdjajevu tako »reakcija na novo zgodovino in vrnitev k srednjemu veku, vendar v imenu drugega boga«. Novi srednji vek pa mora biti podoben staremu, zanj bo značilna obrnjena teokracija. (Primož Čučnik)

Nikolaj Berdjajev: O ČLOVEKOVI ZASUŽNJENOSTI IN SVOBODI. Prevedel Frane Podobnik, spremno besedo napisal Edvard Kovač. Mohorjeva založba, Celje 1999 (Zbirka Religiozna misel; 7).

Danes družbeni pesimizem Berdjajeva nemara lahko imenujemo preroški, a ob tem se je dobro zavedati, da mineva stoletje, kjer sam ustroj pesimizma v povezavi z družbeno resničnostjo »ni dopuščal zmote«. Pravo razumevanje njegove socialne filozofije, ki v socializmu na koncu prepozna satanokracijo, pa je mogoče šele prek njegovega »anarhističnega« razumevanja sociologije. V odličnem spisu *O protisloujih v moji misli* (v pričujoči knjigi je *Namesto uvoda*) pravi: »Nujno je razkrinkovati nezdružljivost krščanske ideje Božjega kraljestva, krščanske eshatološke zavesti, z malikovanjem zgodovinskih svetinj: konservativno-tradicionalnih, avtoritarnih, monarhističnih, narodnih, družinsko-lastninskih; kot tudi z maliko-

vanjem revolucionarnih svetinj, demokratskih, socialističnih. Ni dovolj zagovarjati resnico apofatične, negativne teologije, prav tako je treba zagovarjati tudi resnico apofatične, negativne sociologije. «Tudi versko utemeljena katafatična sociologija je – po Berdjajevu – izvir človekove zaslužjenosti. V začetku je zanj najpomembnejša personalistična različnost med osebo/persono in individuumom, pri tem je človek seštevek obeh, vendar oseba oklepa univerzalnejše polje, ne nastopa kot del celote, temveč je celota, ki jo »opredeljujejo odnosi do drugega in drugih«. Za racionalno misel je oseba paradoks in tudi zato »med mojo zavestjo in mojo osebo obstaja zapleten odnos, poln nasprotij«. Vendar so prav nasprotja in dinamično razumevanje družbe in človeka temelj celotnega prizadevanja Berdjajeva. Človekova »predestinirana« svoboda je v nenehnem boju z najrazličnejšimi oblikami zaslužjenosti, bodisi družbenimi, na primer kolektivizmom ali revolucijo, bodisi zasebnimi, na primer spolnostjo; sem lahko uvrstimo tudi oris tipa estetskega človeka v najširšem pomenu, za katerega so »namesto vedno dejavne, delujoče vesti – značilna – pasivna estetska čustva«. A že v »uvodu« Berdjajev opozarja na napačno branje tistih, ki bi v njegovi knjigi videli praktičen program za rešitev konkretnih družbenih vprašanj. »Knjiga je filozofska in poudarja predvsem nujnost duhovne reforme ... Filozofija te knjige je zavestno osebna; v njej govorim o človeku, o svetu, o Bogu samo to, kar sem videl in doživel; v njej filozofira konkretni človek ...« Pred nami torej ne ležita »teoretični« knjigi za napačno, temveč knjigi za osebnejše, brez dvoma tudi kritično branje. (Primož Čučnik)

Umberto Eco: IME ROŽE. Prevedel Srečko Fišer, spremno besedo napisal Tomo Virk. Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (Zbirka Veliki večni romani).

Miselna poigravanja literarne vede in kritike o Ecovem romanu *Ime rože* so zares neskončna, zapletena in nerazvozljivo prepletena; neutrudnost premišljevalcev, ki so toliko svojih intelektualnih naporov vložili v zgodbo »okrog prepovedane knjige, Adson, okrog

prepovedane knjige ...«, je nedvomno znak (če se za trenutek prepustimo semiotičnemu izrazju) presežnosti, kjer se lahko najdeti nezahtevni, samo napeto zgodbo uživajoči bralec in nenaivni, prav vulgarno izkušeni modelni bralec raziskovalec. *Ime rože* je pravzaprav utelešenje Ecovih misli o odprtem delu, ki ob svoji neizpoljenosti kar kliče po interpretacijah, dopolnitvah, premišljevanjih. Vendar se zdi, da je tudi globoko v plazu takšnih ali drugačnih razlag – čeprav si vsi domišljamo, da smo najboljši bralci – skrita izjemno premišljena in zanimiva tema, o kateri je Eco najbolj sugestivno, do bralca prijazno in z osebno zavzetostjo razpravljal v zadnjem poglavju *Šestih sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Obsedlo ga je vprašanje, kaj se zgodi, če začnemo izmišljeno pripovedno fikcijo brati kot utelešeno resničnost, ki jo živimo. In navedel številne zanimive primere; eden takih se je pri nas nazadnje najčisteje uresničil v butalski zgodbi o tožbi nekega policista, ki je pripovedno *izmišljijo* Matjaža Pikala *Modri e* bral kot resničnost, se v njej prepoznal in pisca preprosto tožil. Roman kot »stroj za interpretacije« je tedaj postavljen ob veliko nevarnost. Zato se lahko vprašamo, ali niso tudi mnogi prodorni, v svoji miselni daljnosežnosti vsekakor občudujoči poskusi umevanja *Imena rože* – tako kot je na primer dobra spremna beseda Toma Virka – hkrati možne žrtve prav iste groznje. Kajti tudi interpretacija je neke vrste fikcija: Kaj se zgodi, če takšno umišljeno, vsekakor pa subjektivno razlago beremo kot resnično? Kaj pomeni, če govorjenje o smrti Boga, svetu brez smisla in pluralnosti resnic umevamo navsezadnje kot čisto, kristalno resnico? Ali v resnici verjamemo, da si moramo najti bedne nadomestke za entitete, o katerih tako radi razpravljamo, da jih ni in da smo jih preživeli ter v *postmoderni* dobi tudi preboleli. Menim, da gre za miselno poigravanje, ki se prav tako kakor izmisleki založnikov v *Foucaultovem nihalu* gibljejo na krhki meji izmišljenosti in resnice. Smisel si je človek v času unavzočal v številnih pojmi, nenadoma pa je začel zanikati temelje svojega delovanja. Spekulacija je izzivalna, brez dvoma. Toda v Ecovem umevanju je v nevarnosti, da postane resnična. Kaj pa pravzaprav

pomeni človek brez smisla, brez temeljev? Je kakor menartovski celuloidni pajac, kajti v še tako divji naglici išče za številnostjo dejanj, vtisov in podob življenja notranjo logiko, ki vsemu temu »nesmiselnemu« dajejo neizbrisljiv pečat in pomen. In ker je klasična izobrazba žal izgubljena za mnogo generacij, je Primož Simoniti v tej drugi izdaji *Imena rože* prevedel najpomembnejše latinske misli. (Andrej Koritnik)

Nick Hornby: ZVESTOBA DO GROBA (HIGH FIDELITY). Prevedla Alenka Moder Saje. Didakta, Radovljica 1998.

Potem ko sta na Otoku Irvin Welsh in Roddy Doyle v knjigarne pognala veliko neprofesionalnih bralcev, se je to posrečilo tudi Nicku Hornbyju. Po kritiško in bralsko zelo odmevnem prvcu *Fever Pitch*, ki je bil kar šest mesecev med najbolj prodajanimi knjigami britanskih knjigarn, je izdal drugo, prav tako prodajno uspešno knjigo *High Fidelity*. Pri nas je prevajalka naslov poslovenila – tudi glede na vsebino knjige – kot *Zvestoba do groba*, sicer pa izraz prihaja iz angleškega besednjaka elektroakustike, kjer pomeni nekakšno obsedenost, zmaknjenost lastnikov z akustičnimi napravami. Knjiga *High Fidelity* pri nas še zdaleč ni doživela takega uspeha niti pri bralcih niti pri kritikih kot na primer *Dnevnik Bridget Jones* pisateljice Helen Fielding. Jasno je, da se tako Hornby kot tudi Fieldingova gibljeta na tanki ločnici med pravo, resno literaturo in šundom. Obema se je to tudi posrečilo: banalne in vsakdanje situacije stvarnega življenja sta vsak po svoje komponirala v glavno temo svojega dela. Hornbyjev literarni svet, ki je neločljivo povezan tudi z njegovim resničnim življenjem, je poln humorja in satire. Zgodba romana *High Fidelity* je pravzaprav zgodba o sodobni ljubezni, o razočaranju nad njo in o človekovi ujetosti v njegov lastni svet (to nekako povzema že naslov knjige). Knjigo bi po vsebinski plati lahko razdelili na dva dela. Prvi del opisuje čustvena stanja glavnega junaka Roba, lastnika prodajalne plošč Championship Vinyl, ko ga zapusti punca Laura. Ta del prikazuje komične situacije človeka v srednjih letih, ki lahko verjame zgolj in samo še sebi.

Drugi, krajši del pa opisuje Laurino vrnitev in satirične prizore iz daljše ljubezenske zveze. Skratka, tiste situacije, ki so del našega vsakdanjika. Ne vem, ali bi lahko rekel, da je Hornbyju uspel veliki met, vendar je povsem jasno, da piše literaturo, ki jo domala (lahko) berejo vsi. To je dovolj za dobro literaturo. (Gregor Podlogar)

Wilfried Koch: UMETNOST STAVBARSTVA. Prevedel Peter Fister. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.

Prevod Kochovega sijajnega pregleda evropskega stavbarstva od antike do prvih desetletij po drugi svetovni vojni je za slovenski prostor pomemben iz več razlogov. Z njim prejemamo v slovenskem jeziku prvo obsežno študijo o arhitekturi, ki v sebi združuje poglavja o sakralnem stavbarstvu, gradu in palači, meščanskih in javnih stavbah in razvoju mest, vsako od njih pa pazljivo gradi glede na zaporedje slogov in z upoštevanjem razvoja estetike ter tehničnega znanja obenem. Kochova knjiga, ki je v tem trenutku že prerasla v klasično delo, saj je v Nemčiji doživela že dvanajsti ponatis in bila prevedena v vse večje evropske jezike, pa je v Sloveniji hkrati nehote nosilka izzivov za predstavnico humanističnih znanosti umetnostno zgodovino pa tudi kraljico tehničnih znanosti arhitekturo. Arhitektura, ki že od pradavnine pomeni človekov pendant naravi, prostora ne zbira okrog sebe kot kip, niti ga ne širi kot slika ter ga ne polni kot pohištvo, marveč ga ustvarja iz nič. Instinktivno zavedanje kreativne in zato božanske razsežnosti arhitekture pa se je pri človeku skozi zgodovino vedno bolj umikalo estetskemu čutu, ki je v ospredje postavil tudi druge veje umetnosti. Izgubljeno prvenstvo arhitekture, ki je v srednjem veku kot tragedija v antiki združevala vso človeško ustvarjalnost, je obžaloval romantik Hugo v *Notredamskem zvonarju*. In vendar med vsemi umetnostmi 20. in naslednjih stoletij, ko bi moral po Heglu napočiti somrak umetnosti, katere mesto bodo prevzele znanosti na čelu s filozofijo, prav arhitekturi ne grozita nevarnost krize identitete in težava pri iskanju poslanstva zunaj meja estetskega. Platon bi se ob tem položaju zmagoslavno nasmehnil, ko je vendar že sam trdil, da se arhitektura

odmika od mimetičnega načela in je kot taka bližja svetu idej ter spoštovanja vredna umetnost. V slovenskem kulturnem prostoru pa se nasprotno krepi vtis, da ostaja kritično vrednotenje arhitekture ob strani zaradi negotovosti in strahu pred nalogami, ki so s tem povezane. Kabinetna umetnostna zgodovina se njeni interpretaciji in kritiki pogosto izogiba zaradi pomanjkanja tehničnega znanja in se včasih obotavlja celo podpreti svoje kolege konservatorje v njihovem trudu doseči ubranost v odnosu med zgodovinsko arhitekturo in sodobnim okoljem. Arhitekturo, ki je v nenehnem stiku z življenjem in gibanjem, je težje obravnavati kot v galerije in muzeje varno spravljene slike in kipe. Za slovensko arhitekturno snovanje se po drugi strani včasih zazdi, da sta ji tuji historična refleksija in modrost pri povezovanju novega in starega. Stare stavbe, ki se morajo na podeželju in v središčih mest brez razmisleka umikati novim, pomenijo očitno slabo vest tako arhitektov kot umetnostnih zgodovinarjev. Kochova knjiga takšnemu razmišljanju v opomin riše razvoj arhitekture kot nepretrgano pot ustvarjanja novega sveta, na kateri se človek s spoštovanjem ozira nazaj in z iščočimi očmi obrača naprej. (Luka Vidmar)

Josef Pieper: KAJ POMENI FILOZOFIRATI; RESNIČNOST IN DOBRO. Prevedel Peter Lah. Mohorjeva založba, Celje 1999 (Zbirka Religiozna misel; 8).

Josef Pieper se uvršča v horizont t. i. krščanske filozofije ali krščanskega filozofiranja, to pa ne pomeni nič drugega kot nasledstvo dolge tradicije premišljevanja o verskih resnicah, ki se ne zadovoljuje zgolj z neracionalnim, »nekritičnim« sledenjem razodetju, temveč o njem tudi razmišlja in ga skuša »kritično ovrednotiti« v jeziku *logosa*, pri tem je vanj vpisana celotna pot od svetovnega razuma ali bistva stvari starih do krščanske Besede. Vprašanje o bistvu filozofije je za Pieperja nujno povezano z vprašanjem o bistvu človeka, zato odgovor na naslovno vprašanje Kaj pomeni filozofirati spada v domeno filozofske antropologije. Pieper v omenjenem spisu na jedrnat način opredeljuje mesto filozofije (v pomenu *artes liberales*)

v odnosu do »eksaktnih znanosti« in drugih »svobodnih umetnosti«; čudenje in filozofiranje imata zanj »antropološko« strukturo upanja, odnos med teologijo in filozofijo pa opredeljuje v smislu notranjega izvornega prvenstva teologije, kot pravi: »Teologija je vnaprej dana razlaga resničnosti, ki meri na svet kot celoto, ob kateri se vname filozofske vprašanje.« Po Pieperjevem mnenju želi biti krščanska filozofija, ki se giblje na ozkem robu protislovja med *filozofsko vero in razodetjem*, resničnejša tako, da priznava skrivnostnost sveta, pri tem je upiranje razodete resnice filozofskemu mišljenju ustvarjalno in rodovitno početje. Spis *Resničnost in dobro* pa je obenem primerno dopolnilo ali prolegomena v branje Tomaža Akvinskega in razumevanje realističnega spoznavoslovja, torej tistega spoznanja, katerega merilo je resničnost; človekovo spoznanje samega sebe se giblje v sorazmerju z njegovim spoznanjem sveta in v odnosu do dobrega kot popolnosti, h kateri (je vredno) težiti. Pieper ni obremenjen z vsebinsko inovativnostjo. Njegovo filozofiranje podkrepljujejo odprtost, jedrnatost in skorajda šolska nazornost tudi ob najzahtevnejših problemih. Tako bi njegovi razpravi zaradi izmojstrenege sloga lahko označili za filozofska eseja. (Anja Dremelj)

SPROŠČENA SLOVENIJA: OBRAČUN ZA PRIHODNOST. Uredili Niko Grafenauer, France Bučar, Peter Jambrek, Drago Jančar, Jože Pučnik in Rudi Šeligo. Nova revija, Ljubljana 1999.

Udobnost in netežavnost življenja si lahko najlaže zagotovimo z nojevim početjem, kajti glava, globoko zakopana v razbeljen pesek sedanjosti, ne vidi tistega, kar bi oči, čuti in razum morali videti. V nevedenju ni bolečine, pravijo. In prav imajo. A vendar je kaj takega neodpušljivo dejanje; o tem so prepričani tudi sodelavci in ustvarjalci *Nove revije*, ki so nedavno izdali zbornik številnih razprav *Sproščena Slovenija*, kjer s političnega, pravnega in splošno kulturnega vidika premišlujejo za tiste, ki tega nikoli niso bili sposobni. Hkrati so ponatisnili *Uro evropske resnice* in izjavo ob deseti obletnici Majniške deklaracije. V *Sproščeni Sloveniji* so brez dvoma najboljše spise napisali mojstri besede o stanju duha in kulture; neizbrisljiv

pečat daje Drago Jančar s *Slovenskimi marginalijami*, kjer bistro-vidno na podlagi majhnih primerov sklepa o vedno bolj izkrivljeni celoti; hkrati pa ne smemo pozabiti tudi razprav o Katoliški cerkvi danes, o razmerju med ekonomijo in kulturo, Slovenijo in Evropo ter slovenskih lipicancih. Toda kljub temu, da je večina prispevkov dovolj tehtnih, napisanih z globokim umevanjem in podkrepljenih s težkimi, toda resničnimi dejstvi, me je zmotil izjemno nesimpatični odnos Dejana Steinbucha, ki v neizpiljenem žurnalističnem slogu svoje nočne more na nekem otoku v Kikladih brez pomislekov pripisuje slovenski psihozi in klavstrofobični zaprtosti, ki se je človek naleze po letu bivanja v Ljubljani. To preprosto ni tako zelo preprosto! Teza, da je nekaj narobe, mora izhajati iz analize – vnaprej postavljene apriorne, nereflektirane in povrh vsega skorajda žaljive trditve, ki narekujejo podrobnejši premislek, pa največkrat vodijo v iskanje tistih podatkov, ki vnaprejšnje misli samo potrjujejo. To ni več vprašanje hermenevtičnega kroga. Kar pa je še pomembneje, je odmevnost zbornika, ki ga je – tako kot vse dosedanje kritične posege intelektualcev – del slovenske javnosti že takoj pričakal na nož, drugi del pa je ostal v zaglušni tišini nezanske duhovne praznote. Žal je pri nas že tako, da beseda ni nič več vredna, če pa jo zaslišijo dežurni stražniki, jo brez pomislekov raztrgajo in obtožijo najhujšega. To ni več normalno stanje. V jeziku denarne »rentabilnosti« lahko dežurna pamet ukinja *Razglede* (ne glede na to, kdo je urednik in kaj je iz časopisa naredil), toda nihče niti ne pomisli, da gre za ukinitve revije z dolgoletno tradicijo, nihče ne ve, da je kultura največkrat nekaj »nedonosnega«, tisto, kar preprosto podpi-ramo odprtega in širokega srca, ker nas zadovoljuje v svoji presežnosti, če naj omenim samo najnovejši primer slovenske neznosne lahкости bivanja. Toda sodelavci *Nove revije* želijo povedati, da naše bivanje ni tako lahko, kot večina misli, in da je v tej obliki, ki se nam ponuja noč in dan, povsem neznosno. (Andrej Koritnik)

Jevgenij Suhov: JAZ, BOTER. Prevedel Miha Lamprecht. Zbirka Oddih, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.

Podobno kot v Sloveniji se je tudi v Rusiji možnost za urbane žanre odprla šele s koncem komunizma: kaže, da tudi tam prej pravovernega kriminala – vsaj za pisce napetih zgodb – ni bilo, vsi prestopniki so bili delikventi duha. Ker nagel prehod iz komunizma, kot je videti, ni mogoč, je tudi novodobni kriminalni roman še kar povezan s politiko. Vendar se zdi, da so tukaj Rusi naprednejši od Slovencev: v *Pokrajini št. 2* Vinka Möderndorferja je ob vlom v posest partijskega veljaka odločilnejše izginotje skrivnega ukaza o povojnih pobojih kot pa impresionistične slikarije, v ruskih nezakonitih poslih pa politika ne šteje več, velja le še denar. Junaki romana (ki naj bi ga po prepričanju prevajalca, poznavalca novodobne Rusije, pod psevdonimom objavila skupina avtorjev, in to prejkone iz neliterarnih nagibov, namreč zato, da bi razkrinkavali današnjo rusko stvarnost) se ne ženejo za denarjem zato, da bi dobili politično oblast, kot je vsaj v prvem krogu v navadi pri nas, temveč si želijo oblasti zato, da bi legalizirali svoje kalne račune. Ti pa se na papir, kar zadeva ta roman, prelivajo nekoliko preveč po pričakovanjih in s pripovednimi okornostmi (skiciranostjo likov, neenakomerno zgradbo, šablonskimi dialogi ...), ki povzročijo, da Suhov za vrhovi zahodne kriminalke zaostaja vsaj toliko, kolikor ruska mafija po neskrupuloznosti prehiteva svoje kolege iz razvitega sveta. (Zdenka Hribar)

Georges Vigarello: ČISTO IN UMAZANO: telesna higiena od srednjega veka naprej. Prevod Maja Šabec. Spremnna beseda Andrej Studen. Založba /*cf., Ljubljana 1999 (Rdeča zbirka).

Vsakega raziskovalca, znanstvenika in humanista, ki se je odpravil na pot spoznavanja in razumevanja preteklosti ter njene zapuščine, je kdaj obšel ali celo povsem prevzel dvom o sicer trdnem prepričanju, da je razmišljujočemu človeku evropske civilizacije mogoče nepristransko poglobiti se v psihološko in filozofsko perspektivo odmaknjene dobe. Negotovost glede sposobnosti re-

konstrukcije in razlage v poltemo ovitega in izmikajočega se *Zeitgeistu* pa poraja tudi vprašanje o smiselnosti tako naravnane misli, ki jo Evropa morda najbolj dolguje naporom rimskih zgodovinarjev. Ali je torej modro ohranjati pri življenju iluzijo obujenja in potem željo po predsodkov prostem opazovanju že davno pozabljenih vzorcev mišljenja in delovanja ob upoštevanju tega, da ostajamo ne glede na svoje nazore otroci svoje dobe, ki nam posoja svoje radovedne, a ne vedno pravične oči? Morda bi bilo dosti učinkoviteje preteklost brez nepotrebnega pretvarjanja soditi z vidika v danem trenutku veljavnih zakonov in zahtev in iz nje sprejeti tisto, kar se kaže kot zanimivo in vredno posnemanja. Zgodovina umetnosti bi zagotovo dokazala, da se je takšen princip izkazal za zelo plodovitega. Vendar pa je vprašanje, ali se sme znanost, ki naj bi bila vsaj od 18. stoletja naprej neodvisna od religije, politike in vsakokratnih muh trenutnega obdobja ter zavezana objektivnosti, odpovedati svojemu cilju, ki je resnica, samo zato, ker se ji kaže kot težko dosegljiv. Georges Vigarello vsekakor ni zašel med raziskovalce, ki so pred velikim idealom znanosti obupali. S svojim vplivnim delom o telesni higieni v Evropi novega veka je načel čvrsto zakoreninjeno, a zato nič manj naduto prepričanje, da je skrb za čistočo iznajdba 19. in 20. stoletja, prejšnje civilizacije pa je niso poznale. Vigarello skrbno raziskuje potovanje človeka do moderne zavesti o telesni higieni prek obdobja poznega srednjega veka, renesanse in baroka ter 18. stoletja. Vsaka izmed teh dob je resda imela specifičen odnos do vode, ki nam je danes morda tuj, pripoveduje pisec, vendar pa ni nobena izmed njih problema čistoče zanemarjala, marveč ga je reševala po svoje. Če se danes tem iskanjem posmehujemo, pove to več o posmehovalcih kot o posmehovanih. Knjige kot Vigarellova pa nam pomagajo preseči izkrivljene podobe preteklih kultur in sprejeti drugačnost, katere spoštovanje v teoriji sicer odlično obvladamo. **(Luka Vidmar)**

LETNO KAZALO

Kazalo XI. letnika (1999)

(Literatura 91/92 – Literatura 101/102)

POEZIJA

	številka/stran
Crček, Helena: <i>Pesmi za Amy</i>	101-102/14
Čučnik, Primož: <i>Dve zimi</i>	93/10
Debeljak, Aleš: <i>Pesmi</i>	101-102/1
Dobnik, Ivan: <i>Kaligrafija lire</i>	94/17
Jakob, Jure: <i>Pesmi</i>	99-100/107
Jesih, Milan: <i>Tibotine</i>	91-92/1
Kodrič, Zdenko: <i>Agfini pokrovi</i>	95-96/14
Komelj, Miklavž: <i>Tri pesmi</i>	95-96/1
Mozetič, Brane: <i>Metulji</i>	97-98/1
Podlogar, Gregor: <i>Portreti</i>	95-96/7
Potocco, Marcello: <i>Pesmi</i>	97-98/8
Putrle, Jana: <i>Ljudje</i>	93/17
Semolič, Peter: <i>Daleč od Montmartra</i>	91-92/10
Simonišek, Robi: <i>Pesmi</i>	97-98/17
Strojan, Marjan: <i>Poročilo o stanju</i>	94/1
Stupica, Lucija: <i>Pesmi</i>	91-92/17
Stupica, Lucija: <i>Pesmi</i>	101-102/9
Škrjanec, Tone: <i>Uspavanke iz davnih časov</i>	94/7
Vincetič, Milan: <i>Katedrala</i>	99-100/100
Zupan, Uroš: <i>Temno praznovanje</i>	93/1
Zupan, Uroš: <i>Tri pesmi</i>	99-100/92

PROZA

Blatnik, Andrej: <i>Električna kitara</i>	91-92/24
Čar, Aleš: <i>Strici so Viktorju povedali</i>	97-98/25
Glavan, Polona: <i>Noč v Evropi</i>	101-102/35
Jančič, Maja B.: <i>Sinkrono</i>	97-98/56
Kleč, Milan: <i>Zgodbe</i>	101-102/19
Malej, Gašper: <i>Portret dame</i>	99-100/142

Merc, Dušan: <i>Imeti v rokah</i>	99-100/114
Merc, Dušan: <i>Slepi potnik</i>	91-92/30
Novak, Maja: <i>Mačja kuga</i>	93/23
Osojnik, Iztok: <i>Zares navadna zgodba</i>	95-96/20
Pavčnik, Tomaž: <i>Ubajanje</i>	93/55
Perčič, Tone: <i>Bežni trenutki nasilnega slovesa</i>	94/22
Polajnar, Gojmir: <i>Ne ubijaj, rad te imam</i>	91-92/42
Potpara, Lili: <i>Zgodbe</i>	95-96/53
Šarotar, Dušan: <i>Potapljanje na dah</i>	94/48
Vidmar, Janja: <i>Prividi</i>	99-100/118

INTERVJU

Debeljak, Aleš: <i>Pesniški aristokrat</i>	95-96/94
Inkret, Andrej: <i>Kritiki berejo samo tisto, o čemer pišejo</i> (Ignacija J. Fridl)	91-92/47
Kolšek, Peter: <i>Saj ste hoteli kaj romantičnega, ali ne? (Urška Černe)</i>	94/54
Strehovec, Janez: <i>Kaj dosti ne dam le na narodno-zabavno glasbo</i> (Goran Potočnik)	93/62
Zajc, Dane: <i>Hudič kar je. Angela pa je treba priklicati</i> (Darja Pavlič)	95-96/80

REFLEKSIJA

Čučnik, Primož: <i>Razmišljanje o pesništvu</i>	95-96/135
Juvan, Marko: <i>Kriza slovenistične literarne vede?</i>	91-92/130
Kureishi, Hanif: <i>Nekaj danega (Razmišljanja o pisateljstvu)</i>	97-98/59
Krasztev, Péter: <i>Smrt téme</i>	99-100/146
Mosès, Stéphane: <i>Franz Kafka: Molk siren</i>	93/83

PREVOD

Beckett, Samuel: <i>Konec</i>	91-92/149
-------------------------------	-----------

DRUGE CELINE

Acorn, Milton: <i>Pesmi</i>	94/69
Huchel, Peter: <i>Pesmi</i>	97-98/133
Jackson, Richard: <i>V lastnem izboru</i>	99-100/159
Kapliński, Jaan: <i>Skozi gozd</i>	101-102/144
Kochler, Krzysztof: <i>Pesmi</i>	93/101
Kramberger, Taja: <i>Nikoli ne bom prepričan, da sem bil otrok</i>	91-92/180
Obit, Michele: <i>Pesmi</i>	91-92/167
Ristović, Ana: <i>Pesmi</i>	95-96/152

ZADNJA IZMENA

Aidoo, Ama Ata: <i>Dekle, ki labko. Med požirkom</i>	101-102/164
Beyala, Calixthe: <i>Izgubljene časti</i>	91-92/190
Delerm, Philippe: <i>Požirek piva in drugi drobni užitki</i>	94/83
Hermann, Judith: <i>Poletna biša, kasneje</i>	99-100/174
Michaels, Anne: <i>Ubežni koščki</i>	97-98/153
Pamuk, Orhan: <i>Novo življenje</i>	93/117
Pelevin, Viktor: <i>Nika</i>	95-96/167

TEMATSKI BLOKI

LE CLEZIO

Le Clézio, J. M. G.: <i>Čas ne mineva</i>	95-96/98
Le Clézio, J. M. G.: <i>Književnost, ki te prevzame</i> (Gérard de Cartanze)	95-96/120
Le Clézio, J. M. G.: <i>Ljudje oblakov</i>	95-96/108
Le Clézio, J. M. G.: <i>Puščava</i>	95-96/116
Medvedšek, Mojca: <i>Raziskovalec mitologij</i>	95-96/128

KOLUMBIJSKA PROZA

Buitrago, Fanny: <i>Reklama za kaviar</i>	97-98/106
Espinosa, German: <i>Zaton svežega grozdja</i>	97-98/81
Gardezabal, Gustavo Alvarez: <i>Božanski</i>	97-98/102
Markič, Jasmina: <i>Sodobna kolumbijska proza</i>	97-98/126
Moreno, Marvel: <i>Oriane, teta Oriane</i>	97-98/90
Valderra, Pedro Gomez: <i>Tiger</i>	97-98/116

CZESŁAW MIŁOSZ

Čučnik, Primož: <i>S poezijo proti svetu</i>	91-92/117
Milosz, Czesław: <i>Napis na prtičku</i>	91-92/114
Milosz, Czesław: <i>Nekaj osebnih težav</i>	91-92/92
Milosz, Czesław: <i>Nemoralnost umetnosti</i>	91-92/93
Milosz, Czesław: <i>Pesmi</i>	91-92/71
Milosz, Czesław: <i>Proti nerazumljivi poeziji</i>	91-92/102

SLOVENSKA KNJIŽEVNOST OB STIKU TISOČLETIJ

<i>Dramatika</i>	99-100/17
<i>Esejistika</i>	99-100/69
<i>Poezija</i>	99-100/44
<i>Proza</i>	99-100/2

LEV ŠESTOV

Kuznecov, Pavel: <i>Ujetnik filozofskih spekulacij ali apofatičnost</i>	
<i>L. Šestova</i>	101-102/135
Šestov, Lev: <i>Fragmenti</i>	101-102/114
Šestov, Lev: <i>Premagovanje samoumevnosti</i>	101-102/64

KRITIKA (po avtorjih kritik)

Bavec, Nataša: <i>D. H. Lawrence – Jutra v Mehiki</i>	91-92/221
Bogataj, Matej: <i>J. Kerouac – Na cesti</i>	94/115
Černe, Urška: <i>Antologija nemške poezije 20. stoletja</i>	93/150
Čučnik, Primož: <i>E. Cioran – Padec v čas. O nevěčnosti biti rojen</i>	94/108
Čučnik, Primož: <i>B. Senegačnik – V iskanju izgubljene mere</i>	93/132
Dragojevič, Dražen: <i>W. Whitman – Travne bilke</i>	101-102/201
Fras, Valentina: <i>A. Iban – Romanje za dva ... in psa</i>	94/103
Fras, Valentina: <i>D. Žlebnik – Prešustvo</i>	97-98/172
Fridl, Ignacija J.: <i>M. Hočevár – Prostori igre</i>	97-98/168
Fridl, Ignacija J.: <i>L. Kralj – Teorija drame</i>	93/126
Fridl, Ignacija J.: <i>F. Lainšček – Petelinji zajtrk</i>	95-96/189
Fridl, Ignacija J.: <i>I. Svetina – Ojdi v Korintu.</i>	
<i>Tako je umrl Zaratuštra</i>	101-102/196
Grahek, Staša: <i>P. White – Tetina zgodba</i>	95-96/192
Kolšek, Peter: <i>P. Čučnik – Dve zimi</i>	99-100/191
Koritnik, Andrej: <i>Čas kratke zgodbe</i>	97-98/162
Koritnik, Andrej: <i>M. Dekleva – Reševalec ptic</i>	99-100/195
Koritnik, Andrej: <i>V. Möderndorfer – Pokrajina št. 2</i>	91-92/212
Koritnik, Andrej: <i>B. Ogorevc – Tropska melanholija</i>	93/139
Kos, Matevž: <i>F. Furet – Minule iluzije</i>	97-98/181
Kutoš, Samo: <i>J. W. Goethe – Učna leta Wilhelma Meistra</i>	95-96/196
Novak, Boris A.: <i>Mojstri lirike</i>	93/142
Podlogar, Gregor: <i>H. Kureishi – Buda iz predmestja</i>	99-100/206
Škof, Lenart: <i>S. Weil – Težnost in milost</i>	97-98/178
Štendler, Jožica: <i>Interpretacije – Ivan Pregelj</i>	101-102/190
Štendler, Jožica: <i>J. Pogačnik – Slovenska književnost 2</i>	91-92/216
Uršič, Julija: <i>A. Debeljak – Atlantski most</i>	99-100/201
Vidali, Petra: <i>E. Flisar – Potovanje predaleč</i>	95-96/185
Vidali, Petra: <i>D. Merc – Slepi potnik</i>	101-102/186
Vidali, Petra: <i>J. Virk – Pogled na Tycho Brahe</i>	91-92/208
Vidmar, Luka: <i>Temna stran meseca</i>	94/99
Vovk, Urban: <i>M. Kocbek – Kreta</i>	94/96

Vovk, Urban: <i>S. Makarovič – Bo žrl, bo žrt</i>	91-92/205
Vovk, Urban: <i>J. Osti – Izginula ledena čarovnija</i>	99-100/187
Vovk, Urban: <i>J. Osti – Kraški Narcis</i>	101-102/182
Vovk, Urban: <i>M. Strojan – Parniki v dežju</i>	101-102/179
Vovk, Urban: <i>M. Vidmar – Ob vznožju</i>	95-96/182

KRITIKA (po avtorjih knjig)

<i>Antologija nemške poezije 20. stoletja</i> (U. Černe)	93/150
Cioran, Emil: <i>Padec v čas. O nevednosti biti rojen</i> (P. Čučnik)	94/108
Čučnik, Primož: <i>Dve zimi</i> (P. Kolšek)	99-100/191
<i>Čas kratke zgodbe</i> (A. Koritnik)	97-98/162
Debeljak, Aleš: <i>Atlantski most</i> (J. Uršič)	99-100/201
Dekleva, Milan: <i>Reševalec ptic</i> (A. Koritnik)	99-100/195
Flisar, Evald: <i>Potovanje predaleč</i> (P. Vidali)	95-96/185
Furet, François: <i>Minule iluzije</i> (M. Kos)	97-98/181
Goethe, Johann W.: <i>Učna leta Wilhelma Meistra</i> (S. Kutoš)	95-96/196
Hočevar, Marija: <i>Prostori igre</i> (I. J. Fridl)	97-98/168
Ihan, Alojz: <i>Romanje za dva ... in psa</i> (V. Fras)	94/103
<i>Interpretacije – Ivan Pregelj</i> (J. Štendler)	101-102/190
Kerouac, Jack: <i>Na cesti</i> (M. Bogataj)	94/115
Kocbek, Matjaž: <i>Kreta</i> (U. Vovk)	94/96
Kralj, Lado: <i>Teorija drame</i> (I. J. Fridl)	93/126
Lainšček, Feri: <i>Petelinji zajtrk</i> (I. J. Fridl)	95-96/189
Lawrence, D. H.: <i>Jutra v Mehiki</i> (N. Bavec)	91-92/221
Kureishi, Hanif: <i>Buda iz predmestja</i> (G. Podlogar)	99-100/206
Makarovič, Svetlana: <i>Bo žrl, bo žrt</i> (U. Vovk)	91-92/205
Merc, Dušan: <i>Slepi potnik</i> (P. Vidali)	101-102/186
<i>Mojstri lirike</i> (B. A. Novak)	93/142
Möderndorfer, Vinko: <i>Pokrajina št. 2</i> (A. Koritnik)	91-92/212
Ogorevc, Blaž: <i>Tropska melanholija</i> (A. Koritnik)	93/139
Osti, Josip: <i>Kraški Narcis</i> (U. Vovk)	101-102/179
Osti, Josip: <i>Izginula ledena čarovnija</i> (U. Vovk)	99-100/187
Pogačnik, Jože: <i>Slovenska književnost 1</i> (J. Štendler)	91-92/216
Senegačnik, Brane: <i>V iskanju izgubljene mere</i> (P. Čučnik)	93/132
Strojan, Marjan: <i>Parniki v dežju</i> (U. Vovk)	101-102/179
Svetina, Ivo: <i>Ojdip v Korintu</i>	
<i>Tako je umrl Zaratuštra</i> (I. J. Fridl)	101-102/196
<i>Temna stran meseca</i> (L. Vidmar)	94/99
Vidmar, Maja: <i>Ob vznožju</i> (U. Vovk)	95-96/182

Virk, Jani: <i>Pogled na Tycho Brahe</i> (P. Vidali)	91-92/208
Weil, Simone: <i>Težnost in milost</i> (L. Škof)	97-98/178
White, Patrick: <i>Tetina zgodba</i> (S. Grahek)	95-96/192
Whitman, Walt: <i>Travne bilke</i> (D. Dragojevič)	101-102/201
Žlebnik, Darko: <i>Prešuštvo</i> (V. Fras)	97-98/172

ROBNI ZAPISI (po avtorjih zapisov)

Bandelli, David: <i>E. Brizzi – Jack Frusciante je zapustil skupino</i>	99-100/212
Brodtschneider, Maja: <i>M. Hojnik – Slovenska kuharica na Švedskem</i>	91-92/229
Brodtschneider, Maja: <i>T. Kuntner – Cmurek</i>	93/160
Brodtschneider, Maja: <i>N. Maurer – Tej poti se reče želja</i>	94/120
Cotman, Nataša: <i>P. Vilikovský – Kruti strojevodja</i>	91-92/235
Čučnik, Primož: <i>T. Akvinski – Izbrani filozofski spisi</i>	99-100/211
Čučnik, Primož: <i>W. Benjamin – Izbrani spisi</i>	91-92/227
Čučnik, Primož: <i>N. Berdjajev – Novi srednji vek</i>	101-102/208
Čučnik, Primož: <i>N. Berdjajev – O človekovi zaslužjenosti in svobodi</i>	101-102/209
Čučnik, Primož: <i>G. Debord – Družba spektakla</i>	95-96/205
Čučnik, Primož: <i>W. Gombrowicz – Trans-atlantik</i>	91-92/228
Čučnik, Primož: <i>F. Kafka – Proces</i>	91-92/231
Čučnik, Primož: <i>R. Kapuscinski – Cesar</i>	99-100/216
Čučnik, Primož: <i>Panteizem</i>	97-98/193
Dremelj, Anja: <i>J. Pieper – Kaj pomeni filozofirati. Resničnost in dobro</i>	101-102/214
Dremelj, Anja: <i>Logos v obrambo resnice</i>	94/119
Dremelj, Anja: <i>M. Montanari – Lakota in izobilje</i>	94/120
Dremelj, Anja: <i>O božjem bivanju</i>	99-100/219
Fras, Valentina: <i>A. B. Casares – Morelov izum</i>	91-92/227
Fras, Valentina: <i>J. Hudeček – Klic z jezera</i>	91-92/230
Fras, Valentina: <i>S. Pregl – Ferdinand</i>	95-96/210
Fras, Valentina: <i>J. Snoj – Noetova bajta</i>	95-96/212
Fridl, Ignacija J.: <i>H. Hesse – Popotovanje</i>	99-100/215
Fridl, Ignacija J.: <i>G. Jäger – Uvod v klasično filologijo</i>	95-96/206
Fridl, Ignacija J.: <i>S. Kierkegaard – Dnevnik zapeljivca</i>	97-98/189
Fridl, Ignacija J.: <i>I. Saksida – Slovenska mladinska dramatika. Ime mi je igra</i>	93/162
Fridl, Ignacija J.: <i>C. Tóth – Metafizika čutnosti</i>	94/123

Fridl, Ignacija J.: <i>F Zore – Obzorja grštva</i>	93/165
Hočevár, Ana Marija: <i>M. Kramberger – Brez mene</i>	95-96/207
Hribar, Zdenka: <i>D. Jelinčič – Budovo oko</i>	93/159
Hribar, Zdenka: <i>A. M. Slomšek – Pet basni</i>	99-100/219
Hribar, Zdenka: <i>J. Subov – Jaz, boter</i>	101-102/217
Hribar, Zdenka: <i>M. Walters – Temna soba</i>	97-98/192
Jemec, Mateja: <i>M. Parouty – Mozart, ljubljeneec bogov</i>	95-96/209
Jemec, Mateja: <i>G. Polajnar – Ne ubijaj, rad te imam</i>	97-98/196
Jerman, Brane: <i>B. Godeša, E. Dolenc – Izgubljeni spomin na Antona Korošca</i>	99-100/213
Jerman, Brane: <i>B. Hartman – Rudolf Maister – general in pesnik</i>	97-98/193
Jerman, Brane: <i>Naz – Mračna leta Benečije</i>	94/121
Jerman, Brane: <i>Zgodovina Cerkve 4</i>	97-98/195
Konte, Matevž: <i>B. Waldenfels – Želo tujega</i>	94/125
Koritnik, Andrej: <i>A. P. Čehov – Češnjev vrt</i>	94/118
Koritnik, Andrej: <i>U. Eco – Ime rože</i>	101-102/210
Koritnik, Andrej: <i>G. Flaubert – Gospa Bovary</i>	97-98/187
Koritnik, Andrej: <i>F. Hölderlin – Hiperion ali puščajnik v Grčiji</i>	97-98/188
Koritnik, Andrej: <i>D. Kiš – Grobnica za Borisa Davidoviča</i>	99-100/217
Koritnik, Andrej: <i>M. Novak – Ocean v kaplji</i>	93/160
Koritnik, Andrej: <i>Sproščena Slovenija</i>	101-102/215
Koritnik, Andrej: <i>M. de Unamuno – Megla</i>	91-92/234
Malek, Peter: <i>D. C. North – Inštitucije, inštitucionalne spremembe in gospodarska uspešnost</i>	94/122
Matajc, Vanesa: <i>M. Cestnik – Nasmej se mi s poševnimi očmi</i>	95-96/204
Matajc, Vanesa: <i>A. Maalouf – Samarkand</i>	97-98/186
Matajc, Vanesa: <i>J. Roth – Hotel Savoy</i>	91-92/233
Podlogar, Gregor: <i>J. Baudrillard – Simulaker in simulacija...</i>	95-96/203
Podlogar, Gregor: <i>W. Benjamin – Hašiš</i>	101-102/207
Podlogar, Gregor: <i>N. Chomsky – Somrak demokracije</i>	93/158
Podlogar, Gregor: <i>N. Hornby – Zvestoba do groba</i>	101-102/212
Podlogar, Gregor: <i>T. Hughes – Birthday Letters</i>	99-100/216
Podlogar, Gregor: <i>D. Komel – Diagrami bivanja</i>	91-92/232
Podlogar, Gregor: <i>P. McCabe – Mesarček</i>	95-96/208
Potrata, Barbara: <i>C. Carter – Izzovi prihodnost</i>	93/157
Potrata, Barbara: <i>M. Crichton – Jedci mrtvih</i>	99-100/213
Potrata, Barbara: <i>D. Petrovec – Kazen brez zločina</i>	93/161

Štendler, Mojca: <i>B. Žalec – Reprezentacije</i>	94/126
Tratnjek, Tadeja: <i>P. Mayle – Hotel Pastis</i>	97-98/191
Vidmar, Luka: <i>W. Koch – Umetnost stavbarstva</i>	101-102/213
Vidmar, Luka: <i>W. Shakespeare – Sen kresne noči</i>	95-96/210
Vidmar, Luka: <i>F. Schlegel – Spisi o literaturi</i>	93/164
Vidmar, Luka: <i>Uvod v umetnostno zgodovino</i>	94/124
Vidmar, Luka: <i>G. Vigarello – Čisto in umazano</i>	101-102/217
Vovk, Urban: <i>B. Atxaga – Osamljeni mož</i>	93/156

ROBNI ZAPISI (po avtorjih knjig)

Akvinski, Tomaž: <i>Izbrani filozofski spisi</i> (Primož Čučnik)	99-100/211
Atxaga, Bernardo: <i>Osamljeni mož</i> (Urban Vovk)	93/156
Baudrillard, Jean: <i>Simulaker in simulacija. Popoln zločin</i> (Gregor Podlogar)	95-96/203
Benjamin, Walter: <i>Hašiš</i> (Gregor Podlogar)	101-102/207
Benjamin, Walter: <i>Izbrani spisi</i> (Primož Čučnik)	91-92/227
Berdjajev, Nikolaj: <i>Novi srednji vek</i> (Primož Čučnik)	101-102/208
Berdjajev, Nikolaj: <i>O človekovi zaslužjenosti in svobodi</i> (Primož Čučnik)	101-102/209
Brizzi, Enrico: <i>Jack Frusciante je zapustil skupino</i> (David Bandelli)	99-100/212
Carter, Chris: <i>Izzovi prihodnost</i> (Barbara Potrata)	93/157
Casares, Adolfo Bioy: <i>Morelov izum</i> (Valentina Fras)	91-92/227
Cestnik, Marc: <i>Nasmej se mi s poševnimi očmi</i> (Vanessa Matajč)	95-96/204
Chomsky, Noam: <i>Somrak demokracije</i> (Gregor Podlogar)	93/158
Crichton, Michael: <i>Jedci mrtvih</i> (Barbara Potrata)	99-100/213
Čehov, Anton Pavlovič: <i>Češnjev vrt</i> (Andrej Koritnik)	94/118
Debord, Guy: <i>Družba spektakla</i> (Primož Čučnik)	95-96/205
Eco, Umberto: <i>Ime rože</i> (Andrej Koritnik)	101-102/210
Flaubert, Gustave: <i>Gospa Bovary</i> (Andrej Koritnik)	97-98/187
Godeša, Bojan, Dolenc, Ervin: <i>Izgubljeni spomin</i> <i>na Antona Korošca</i> (Brane Jerman)	99-100/213
Gombrowicz, Witold: <i>Trans-atlantik</i> (Primož Čučnik)	91-92/228
Hartman, Bruno: <i>Rudolf Maister – general in pesnik</i> (Brane Jerman)	97-98/193
Hesse, Herman: <i>Popotovanje</i> (Ignacija J. Fridl)	99-100/215
Hojnik, Mihaela: <i>Slovenska kuharica na Švedskem</i> (Maja Brodschneider)	91-92/229
Hornby, Nick: <i>Zvestoba do groba</i> (Gregor Podlogar)	101-102/212

Hölderlin, Friedrich: <i>Hiperion ali puščavnik v Grčiji</i> (Andrej Koritnik)	97-98/188
Hudeček, Jože: <i>Klic z jezera</i> (Valentina Fras)	91-92/230
Hughes, Ted: <i>Birthday Letters</i> (Gregor Podlogar)	99-100/216
Jäger, Gerhard: <i>Uvod v klasično filologijo</i> (Ignacija J. Fridl)	95-96/206
Jelinčič, Dušan: <i>Budovo oko</i> (Zdenka Hribar)	93/159
Kafka, Franz: <i>Proces</i> (Primož Čučnik)	91-92/231
Kapuscinski, Ryszard: <i>Cesar</i> (Primož Čučnik)	99-100/216
Kierkegaard, Soren: <i>Dnevnik zapeljivca</i> (Ignacija J. Fridl)	97-98/189
Kiš, Danilo: <i>Grobnica za Borisa Davidoviča</i> (Andrej Koritnik)	99-100/217
Koch, Wilfried: <i>Umetnost stavbarstva</i> (Luka Vidmar)	101-102/213
Komel, Dean: <i>Diagrami bivanja</i> (Gregor Podlogar)	91-92/232
Kramberger, Marijan: <i>Brez mene</i> (Ana Marija Hočevar)	95-96/207
Kuntner, Tone: <i>Cmurek</i> (Maja Brodschneider)	93/160
<i>Logos v obrambo resnice</i> (Anja Dremelj)	94/119
Maalouf, Amin: <i>Samarkand</i> (Vanesa Matajč)	97-98/186
Maurer, Neža: <i>Tej poti se reče želja</i> (Maja Brodschneider)	94/120
Mayle, Peter: <i>Hotel Pastis</i> (Tadeja Tratnjek)	97-98/191
McCabe, Patrick: <i>Mesarček</i> (Gregor Podlogar)	95-96/208
Montanari, Massimo: <i>Lakota in izobilje</i> (Anja Dremelj)	94/120
Naz: <i>Mračna leta Benečije</i> (Brane Jerman)	94/121
North, Douglas C.: <i>Inštitucije, inštitucionalne spremembe in gospodarska uspešnost</i>	94/122
Novak, Marko: <i>Ocean v kaplji</i> (Andrej Koritnik)	93/160
<i>O božjem bivanju</i> (Anja Dremelj)	99-100/219
<i>Panteizem</i> (Primož Čučnik)	97-98/193
Parouty, Michel: <i>Mozart, ljubljenec bogov</i> (Mateja Jemec)	95-96/209
Petrovec, Dragan: <i>Kazen brez zločina</i> (Barbara Potrata)	93/161
Pieper, Josef: <i>Kaj pomeni filozofirati. Resničnost in dobro</i> (Anja Dremelj)	101-102/214
Polajnar, Gojmir: <i>Ne ubijaj, rad te imam</i> (Mateja Jemec)	97-98/196
Pregl, Sanja: <i>Ferdinand</i> (Valentina Fras)	95-96/210
Roth, Joseph: <i>Hotel Savoy</i> (Vanesa Matajč)	91-92/233
Saksida, Igor: <i>Slovenska mladinska dramatika. Ime mi je igra</i> (Ignacija J. Fridl)	93/162
Shakespeare, William: <i>Sen kresne noči</i> (Luka Vidmar)	95-96/210
Schlegel, Friedrich: <i>Spisi o literaturi</i> (Luka Vidmar)	93/164
Slomšek, Anton Martin: <i>Pet basni</i> (Zdenka Hribar)	99-100/219
Snoj, Jože: <i>Noetova bajta</i> (Valentina Fras)	95-96/212

<i>Sproščena Slovenija</i> (Andrej Koritnik)	101-102/215
Suhov, Jevgenij: <i>Jaz, boter</i> (Zdenka Hribar)	101-102/217
Tóth, Cvetka: <i>Metafizika čutnosti</i> (Ignacija J. Fridl)	94/123
Unamuno, Miguel de: <i>Megla</i> (Andrej Koritnik)	91-92/234
<i>Uvod v umetnostno zgodovino</i> (Luka Vidmar)	94/124
Vigarello, Georges: <i>Čisto in umazano</i> (Luka Vidmar)	101-102/217
Vilikovský, Pavel: <i>Kruti strojevodja</i> (Nataša Cotman)	91-92/235
Waldenfels, Bernhard: <i>Želo tujega</i> (Matevž Konte)	94/125
Walters, Minette: <i>Temna soba</i> (Primož Čučnik)	97-98/192
<i>Zgodovina Cerkve 4</i> (Brane Jerman)	97-98/195
Zore, Franci: <i>Obzorja grštva</i> (Ignacija J. Fridl)	93/165
Žalec, Bojan: <i>Reprezentacije</i> (Mojca Štendler)	94/126

Poezija	1 Aleš Debeljak: <i>Pesmi</i> 9 Lucija Stupica: <i>Pesmi</i> 14 Helena Crček: <i>Pesmi za Amy</i>
Proza	19 Milan Kleč: <i>Zgodbe</i> 35 Polona Glavan: <i>Noč v Evropi</i>
Lev Šestov	64 Lev Šestov: <i>Premagovanje samoumevnosti</i> 114 <i>Fragmenti</i> 135 Pavel Kuznecov: <i>Ujetnik filozofskih spekulacij ali apofatičnost Leva Šestova</i>
Druge celine	144 Jaan Kapliński: <i>Pesmi</i>
Zadnja izmena	164 Ama Ata Aidoo: <i>Dekle, ki labko</i> <i>Med požirkom</i>
Kritika	179 Urban Vovk (M. Strojan: <i>Parniki v dežju</i>) 182 Urban Vovk (J. Osti: <i>Kraški Narcis</i>) 186 Petra Vidali (D. Merc: <i>Slepi potnik</i>) 190 Jožica Štendler (<i>Interpretacije</i> – Ivan Prijatelj) 196 Ignacija J. Fridl (I. Svetina: <i>Ojdip v Korintu. Tako je umrl Zaratuštra</i>) 201 Dražen Dragojevič (W. Whitman: <i>Travne bilke</i>)
Robni zapisi	207 Akvinski / Brizzi / Crichton / Godeša, Dolenc / Hesse / Hughes / Kapuscinski / Kiš / Slomšek / O božjem bivanju
Letno kazalo	219 Kazalo XI. letnika (1999)

LITERATURA *mesečnik za književnost*

Uredništvo:

Andrej Blatnik (glavni urednik)
Samo Kutoš (odgovorni urednik)
Primož Čučnik (tajnik uredništva), Ignacija J. Fridl,
Andrej Koritnik, Matevž Kos, Vanesa Matajc,
Tomo Virk, Urban Vovk, Uroš Zupan

Lektorica:

Tinka Kos

Oblikovalka:

Darja Spanring Marčina

**Naslov uredništva, naročila, prodaja,
distribucija revije in knjižnih izdaj LUD Literatura:**

Gosposka 10, 1000 Ljubljana, tel./faks 061 214 369

Uradne ure: torek od 20. do 21., četrtek od 11. do 12. ure

Rokopisov ne vračamo

Izdajatelj:

LUD Literatura, Gosposka 10, 1000 Ljubljana

Žiro račun:

50100-678-46647

Polletna naročnina:

3900 SIT, za tujino dvojno

Cena te številke: 1400 SIT

Grafična priprava: KR

Tisk: MediaPrint Gostič, Domžale

ISSN: 0353-5622

NOVEMBER / DECEMBER 1999, št. 101/102, letnik XI